

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 15.



MÓRA AKADÉMIA
SZAKKOLLÉGIUMI
TANULMÁNYKÖTET

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 15.
a Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve

A kötet a
Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégiumának
kiadványa.

A kötet megjelenését támogatták:



**Nemzeti Tehetség
Program**



**KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM**

A kiadvány az NTP-SZKOLL-25-0067 sz.,
A Móra Ferenc Szakkollégium szakmai, közéleti, kulturális
rendezvényei pályázat támogatásával készült.

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 15.

MÓRA AKADÉMIA

SZAKKOLLÉGIUMI TANULMÁNYKÖTET



SZEGED

2026

Sorozatszerkesztő
KOVÁCS ATTILA

Szerkesztette és tördelte
KISS ÁDÁM

A kötet írásait nyelvileg lektorálták:

CSEH INEZ – DOROTOVICS ZSUZSANNA – FILIP IZABELLA – KÁRPÁTI FANNI –
KISS ÁDÁM – PALÁNKAI SZONJA – TÖRÖK PÉTER – VINCZE NÓRA

A kötetben szereplő tanulmányok szerzői:

NAGY RICHÁRD
HEGEDŰS LILLA ERZSÉBET
ÖNER ERIKA
VIRÁG NÁNDOR
OLÁH SZABOLCS
NÉMETH ROLAND

NÉMETH KRISZTIÁN
TÓTH GYULA
SÓS DÁNIEL
TÖMŐ ÁKOS
VARGA BORBÁLA
HAJMA NOÉMI

BENEDEK ROLAND

ISSN 2064-809X

© a szerzők 2026
© a szerkesztők 2026
Minden jog fenntartva.

KOVÁCS ATTILA: Előszó	9
--	----------

POLITOLÓGIA

HEGEDŰS LILLA ERZSÉBET: Női reprezentáció a magyar törvényhozásban – Rendszerváltástól napjainkig	17
--	-----------

LILLA ERZSÉBET HEGEDŰS: Female Representation in the Hungarian Legislature From the Change of Regime to the Present Day	26
--	----

IRODALOMTUDOMÁNY

BENEDEK ROLAND ÁRON: Antik motívumok és formai sajátosságok Batsányi János költészetében	28
---	-----------

BENEDEK ROLAND ÁRON: Antique motifs and poetic forms in the poetry of János Batsányi	39
--	----

TÓTH GYULA: „Mi vagyunk a pokolban, mindörökkön, sosem jutunk ki innen.” Háború és pokol Daniel Kehlmann Tyll című regényében	40
--	-----------

GYULA TÓTH: War and Hell in Daniel Kehlmann's Tyll	55
--	----

VARGA BORBÁLA KINCŐ: Erotika és transzcendencia összefonódása Szabó Lőrinc költészetében	57
---	-----------

BORBÁLA KINCŐ VARGA: The interweaving of eroticism and transcendence in the poetry of Lőrinc Szabó	77
--	----

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

NAGY RICHÁRD: Propaganda és valóság: a magyarországi kommunisták (hadi)fogoly-propagandája 1941 és 1948 között	78
---	-----------

RICHÁRD NAGY: Propaganda and reality: the prisoners of war propaganda of the Hungarian communists between 1941 and 1948	103
---	-----

NÉMETH ROLAND ÉS NÉMETH KRISZTIÁN: A fotogrammetria módszerei és paramétereinek vizsgálata a régészeti 3D modell-alkotás tükrében	104
--	------------

ROLAND NÉMETH AND KRISZTIÁN NÉMETH: Photogrammetry and the Analysis of Its Parameters in the Context of Archaeological 3D Modeling 113

OLÁH SZABOLCS: Az 1920-as évek vitézavatásainak ábrázolása a kortárs magyar sajtóban	115
---	------------

SZABOLCS OLÁH: The Depiction of the Knighthood Ceremonies in the Contemporary Hungarian Press of the 1920s 134

ÖNER ERIKA: Pallosjogot egy mezővárosnak? (Forrásfeldolgozás Mezőtúr hódoltság kori történetéből)	136
--	------------

ERIKA ÖNER: Granting the Jus Gladii to a Market Town? (Source Analysis from the History of Mezőtúr During the Ottoman Occupation) . . 143

SÓS DÁNIEL: „Hanyag átadás-átvétel” Operatív módszerek egy fegyvereltűnés felderítésében az 1960-as években	144
--	------------

DÁNIEL SÓS: „Negligent handover”
Operational methods in the Investigation of a weapons disappearance in the 1960s 160

TÖMŐ ÁKOS: Mi (jóízlésű) nők A Házi mindentudó esete a szocialista divat-diskurzussal (1962)	161
---	------------

ÁKOS TÖMŐ: We (tasteful) women! Házi mindentudó and the Hungarian fashion-discourse in socialism (1962) 177

PSZICHOLÓGIA

NOÉMI HAJMA: To leave the boat for the sea: Attitudes towards euthanasia, the good death, and towards suicide, the invited death	179
---	------------

HAJMA NOÉMI: Elhagyni a csónakot a tengerért: Attitűdök felmérése az eutanázia, azaz a jó halál, és az öngyilkosság, azaz a meghívott halál kapcsán 197

VIRÁG NÁNDOR: Álhírek számítógépes nyelvészeti azonosítása szókészlet alapján	199
NÁNDOR VIRÁG: Computational Linguistic Identification of Fake News Based on Vocabulary	212

Előszó

Tisztelt Olvasó!

Szeretettel ajánlom figyelmébe az SZTE Móra Ferenc Szakkollégium Móra Akadémia sorozatának tizenötödik kötetét, amely a 2024. november 22. és 24. között megrendezett VIII. Móra Kárpát-medencei Interdiszciplináris Szakkollégiumi Konferencia előadásaira épül, az ott elhangzott, válogatott előadások szerkesztett változata.

A hatvan éves múltra visszatekintő Móra Ferenc Kollégium gazdag és sokszínű programkínálatára, egyetem- és városszerte is ismert népszerű előadás-sorozataira, az elmúlt évtizedek szakkollégiumi hagyományaira építve alapítottuk újra 2012-ben a Móra Ferenc Szakkollégiumot, amely az elmúlt évek aktivitásának, szakmai tevékenységének elismeréseként először 2015-ben majd 2018-ban és 2021-ben, végül 2024-ben is elnyerte a 3 évre minősített szakkollégium címet, 2018 márciusától pedig szakkollégiumunk Akkreditált Kiváló Tehetségpont, ezt a címet 2024-ben sikerült megerősíteni.

A szakkollégium struktúrájában öt tagozatra épül, a humántudományi, a természettudományi, a közgazdaságtudományi és a jogi valamint a pedagógiai tagozat lefedi a szakmai munka minden szegmensét. A tagozatok a kurzusok, konferenciák szervezésében autonómiát élveznek, ugyanakkor a tagozati sokszínűség lehetőséget teremt az interdiszciplinaritásra is. Képzési modellünkben a kurzusok, műhelyek, vitaestek mellett fontos szerepet szánunk hallgatóink tudományos tevékenységének, szorgalmazzuk, hogy kutatásaik eredményeit, módszertanát mutassák be és vitassák meg hallgatótársaikkal. Napjainkban a Móra Ferenc Szakkollégium az ország egyik legnépszerűbb szakkollégiuma, tudományos műhelye, a közel 600 kurzus, szakkurzus, műhelyfoglalkozás, előadássorozat, amelyet az elmúlt másfél évtizedben szerveztünk, elősegítette hallgatóink tudományos fejlődését, ismereteinek bővítését. Küldetésünknek tekintjük a szakkollégiumi gondolat és képzési modell népszerűsítését, ezért szakkollégiumi találkozók, workshopokat szervezünk, segítünk és mentorálunk vidéki és határon túli szakkollégiumokat, tudományos műhelyeket. Meggyőződésünk, hogy a szakkollégiumoknak fontos szerepet kell betölteniük a tehetséggondozásban, különösen a vidéki felsőoktatási intézmények tehetséggondozásában, és hidat kell teremteniük a középiskolák, a szakmai civil és diákszervezetek, valamint a közéleti, szakmai kérdések iránt fogékony polgárok felé. Ez a cél vezérelt bennünket, amikor létrehoztuk a Móra Akadémiát, amelynek azt a szerepet szántuk, hogy fórumot teremtsen hallgatóink tudományos, szakmai megnyilván-

nulásaira, összefogja, koordinálja konferenciáinkat, a konferenciák anyagát pedig kötet formájában is megjelentesse.

Az Akadémia 2013-ban, a szakkollégium első önállóan szervezett tudományközi belső konferenciáján sikeresen debütált, azóta további tizenkilenc országos konferenciának adtunk otthont, a „mórás” konferenciák az idő haladtával egyre népszerűbbé és színvonalasabbá váltak. Eleinte konferenciáinkat tudományterületi bontásban hirdettük, így volt külön bölcsészettudományi, természettudományi konferenciánk, majd szerveztünk országos gazdaságtudományi és politológiai konferenciákat is. Konferenciáink iránt az érdeklődés az évek során folyamatosan nőtt, a résztvevő hallgatók között nagyon hasznos szakmai diskurzus alakult ki, és egyre nagyobb igény mutatkozott a tudományterületeket összekötő közös gondolkodásra, ezért 2017-ben álmodtunk egy nagyot, és megszerveztük első interdiszciplináris szakkollégiumi konferenciánkat. A közel száz előadó komoly logisztikai kihívást jelentett, de a konferencia sikere megerősített bennünket abban, hogy a tudományterületeket átfogó interdiszciplináris konferenciák jelentik a jövőt. 2024. november végén nyolcadik alkalommal szerveztük meg interdiszciplináris konferenciánkat, ami egyrészt a rendezvény időtállóságának a bizonyítéka, másrészt a hatalmas érdeklődésnek is, hiszen a konferencián előadók száma minden korábbi elképzelésünket és kalkulációnkat felülmúlva először lépte át a kétszáz főt. Rendezvényünk az utóbbi években már kiérdemelte, hogy ország egyik legnagyobb hallgatói konferenciájaként tartsák számon, 2024-ben azonban az előzetes várakozásokat is felülmúlva 16 felsőoktatási intézmény 22 szakkollégiuma és három középiskola képviselésében 221 előadó (köztük 76 mórás) jelentkezett a konferenciánkra, ami konferenciáink történetében abszolút csúcs. A hazai egyetemek mellett Újvidékről, Nagyváradról és Kolozsvárról is érkeztek vendégek. A 3 napos konferencia kiváló hangulatban zajlott, a nagyszámú jelentkezőre tekintettel most először párhuzamosan négy teremben. Talán a közelgő OTDK-nak is köszönhetően, rendkívül színvonalasak voltak az előadások, bizonyos tudományterületeken, például a biológia témakörében 9 szekcióban az 54 előadás már szinte OTDK méretű és szintű volt. A konferencia egyik névjegyének tekinthető űrtudomány, űrmakettezés, csillagászat szekcióban középiskolás csapatok is indultak, a Budapesti Fazekas Mihály Gimnázium, a Baár–Madas Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium, valamint a Szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium diákjai nagyon magas színvonalú, kitűnő előadásokat tartottak. A rekordszámú jelentkező mellett sikerként éltük meg, hogy az előadások szinte minden helyszínen telt házzal zajlottak, előfordult, hogy a lelkes közönség már nem talált helyet magának.

Összességében konferenciánk szakmai visszhangja nagyon pozitív volt. Ebben az is közrejátszott, hogy a szekcióelnökök jól felkészült, tudományterületükön kiváló szakemberek voltak, tanácsaikkal, hozzászólásaikkal támogatták, elősegítették a hallgatók további kutatásait. A szekcióelnökök, megjelent oktatók szerint rendkívül magas, OTDK színvonalú volt a konferencia, kiváló előadások sokasága hangzott el. Volt olyan szekció, ahol a 2025 tavaszi OTDK döntő összes helyezettje előadott, a szekció előadók többsége az OTDK-n is kiválóan szerepelt. A Móra Ferenc Szakkollégium hallgatóinak a XXXVII. OTDK-n elért 6 első, 9 második és 14 harmadik helye is igazolta, hogy a konferenciának fontos szerep jut a sikeres OTDK szereplésben.

A Móra Akadémia 15. kötetében a 2024. november 22–24-én megrendezett VIII. Móra Kárpát-medencei Interdiszciplináris Szakkollégiumi Konferencia humán szekciók előadásainak írott, szerkesztett változatát olvashatjuk. A tanulmányokat a politológia, pszichológia, irodalomtudomány, nyelvtudomány és a történettudomány köréből válogattuk. A Móra Akadémia 15. kötete az elmúlt évek hagyományainak megfelelően „szakkollégium közi”, igaz aktuális kötetünkben most többségben vannak a Szegedi Tudományegyetem, és a Móra Ferenc Szakkollégium hallgatói által írt tanulmányok, de a szerzők között budapesti, kolozsvári és pécsi szakkollégistákat is köszönhetünk.

A kötet tematikájában egységesebb, mint a Móra Akadémia korábbi kötetei, elsősorban irodalom- és történettudománnyal, nyelvészettel valamint pszichológiával és politológiával kapcsolatos tanulmányokkal találkozhatunk. A színvonalas kötethez kedvcsinálónak néhány gondolat a tanulmányokról.

Hegedűs Lilla Erzsébet „Női reprezentáció a magyar törvényhozásban – Rendszerváltástól napjainkig” című tanulmányában átfogó képet ad a női képviselet történelméről és alakulásáról a magyar törvényhozásban, valamint annak társadalmi és politikai összefüggéseiről. Megítélése szerint a női reprezentáció kérdése Magyarországon, bár a jogi keretek szempontjából előrelépést mutatott az évtizedek során, a gyakorlatban továbbra is jelentős kihívásokkal néz szembe. Úgy látja, az üvegplafon jelenség és a nők politikai részvételének alacsony aránya azt jelzi, hogy (bár a jogok formálisan biztosítottak), a társadalmi, politikai és kulturális akadályok gyakran továbbra is gátolják a nők előrejutását. A kutatási eredményei rávilágítottak arra, hogy a női képviselet nem csupán jogi kérdés, hanem egy szélesebb társadalmi és politikai változást igényel, amely a nemek közötti egyenlőség megvalósításához vezethet.

Benedek Roland Áron, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem és az ELTE hallgatója az antik motívumokat és formai sajátosságokat mutatja be Batsányi János költészetében. Konklúziója, hogy „Batsányi János klasszikaeszménye egyszerre alapszik a századközepi „iskolás-klasszizmus” bevett fordulatain, eszközein, fogalomgyűjtésein, illetve egy már tudatos nemzet- és poétikaszemlélettel operáló költői szerepidentitás vonzatain. A felsorolt példák, elemzési kísérletek által a tanulmány nem próbálja azt a látszatot keltetni, hogy teljes mértékben reprezentatív megállapításokkal szolgál a pálya sajátosságait tekintve, viszont lehetővé teszi, hogy általánosságban behatároljuk Batsányi János klasszicizmusának főbb vonásait.”

Tóth Gyula a Szegedi Tudományegyetem doktoranduszának, a Móra Ferenc Szakkollégium alumnusának tanulmánya „Mi vagyunk a pokolban, mindörökkön, sosem jutunk ki innen.” Háború és pokol Daniel Kehlmann Tyll című regényében, azt kívánta bemutatni, hogyan jelenik meg az elemzett regényben a háború, és annak nyomán a pokol kronotoposza. Összegzése szerint „a pokol kronotoposza az egyszerű emberek babonáin és félelmein, az emberségét tehetségért cserébe jelképesen feláldozó, és ördöggé alakuló Tyllen, a „hétköznapi” vagy e világi démonokká deformálódó martalócokon, a visszatérő bosszúéhes szellemeken, az emberi testek különböző metamorfózisain, és az egyén elidegenedésén keresztül manifesztálódik a regényben.”

Szintén irodalmi témát dolgoz fel **Varga Borbála Kincső** az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója Erotika és transzcendencia összefonódása Szabó Lőrinc költészetében című tanulmányában. Kutatásainak fókuszában a földi szerelemben „átmentett” transzcendencia áll, amelyre Szabó Lőrinc költészetében számos példát találunk. A költő olykor már szinte naturalista képekkel állítja a transzcendenst közelítő szövegeit minden irányból határhelyzetbe: a keresztény szókinsz félreérthetetlen, a vallásos töltettől elvonatkoztathatatlan kifejezéseivel ír az erotika földi, a keresztény elgondolás szerint kétségtelenül bűnös élvezeteiről, melyek a megváltás erejével jelentkeznek a versekben. Tanulmányában igyekezett megvilágítani, hogyan váltak élesebbé a szerelmi költészet kifejezésformái azáltal, hogy két ellentétes esztétika és világnézet összekapcsolásával próbálta a költő verseiben megközelíteni a teljességet. Kutatásainak konklúziója, hogy Szabó Lőrinc keresztény neveltetésével és vállalt ateizmusával kortársainak talán legtöbb feszültségét magában hordozó transzcendenciaszemléletével kereste a fényben, a szerelemben és minden transzcendenssé váló tapasztalatban saját, személyes istenét, miközben a huszadik század költőjeként kortársaihoz hasonlóan igyekezett a fellelt nyomokat szekularizált világába az erotikán, a földi, testi szerelem élményén keresztül átmenteni.

A történettudomány nem kevesebb, mint hat tanulmánnyal képviselteti magát a kötetben, a többségében doktori képzésben résztvevő szerzők tanulmányai nagyon érdekes témákat dolgoznak fel magas színvonalon, erre példa **Nagy Richárd**, a Szegedi Tudományegyetem doktorandusz hallgatója, a Móra Ferenc Szakkollégium alumnusának „Propaganda és valóság: a magyarországi kommunisták (hadi)fogoly-propagandája 1941 és 1948 között” című, nagyon gazdagon dokumentált tanulmánya. A II. világháború alatti és utáni szovjet hadifogság, valamint az 1944 végétől datálható málenkij robot intézménye a trianoni Magyarország területére levetítve 650–700 ezer főt érintett személyesen a legújabb kutatások alapján. A szerző a tanulmányában korabeli források feldolgozásával kívánja érzékeltetni az MKP/MDP (hadi)fogoly-propagandájának a párt tevékenységére vonatkozó, abszurd módon felnagyító mértékét: mindezt a kommunista agitáció eszközeinek bemutatásával és mélyreható elemzésével kívánja elvégezni. Tanulmányának konklúziójaként úgy látja, a kommunista propaganda a háború befejeződése után – lévén a fogolyügy kiemelt jelentőséggel bírt – számtalan kísérletet tett arra, hogy a nagy társadalmi támogatással egyáltalán nem rendelkező Rákosi Mátyást dicsőítse. A (hadi)fogoly-propaganda kudarca az 1947-es kékcédulás választásokon mutatkozott meg leginkább, ahol a kommunista párt még a választási csalással sem tudta megszerezni a szavazatok abszolút többségét.

Német Roland, a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola hallgatója, a Paksi Városi Múzeum régész-muzeológusa és **Németh Krisztián** mérnök-informatikus, a régészeti kutatások világába kalauzol bennünket „A fotogrammetria módszerei és paramétereinek vizsgálata a régészeti 3D modellalkotás tükrében” című tanulmányukkal. Összességében úgy látják, a fotogrammetria egy jó alternatíva 3D modellek elkészítéséhez, hiszen a többi 3D szkennelési eljáráshoz viszonyítva (például lézeres szkennelés) lényegesebben olcsóbb, valamint elég pontos vizuális megközelítést lehet vele létrehozni. További előnyeiként említik, hogy sok esetben egy telefon is elég a fényképek elkészítéséhez, valamint ingyenes szoftverek is elérhetőek, amelyek képesek feldolgozni a készített képeket. Kutatásaik alapján arra a konklúzióra jutnak, hogy régészet és a 3D modellezés találkozása egy olyan jövőt vetít elénk, ahol a múlt emlékei nemcsak fennmaradnak, hanem elérhetőbbé, élményszerűbbé és jobban kutathatóvá válnak. Ugyanakkor figyelmeztetnek is, a technológia természetesen nem helyettesíti az ásatásokat és a kutatói munkát, hanem kiegészíti azt – mégpedig egy új, digitális dimenzióban.

Oláh Szabolcs, a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatója, a Szegedi Tudományegyetem korábbi hallgatója, a Móra Akadémia sorozat visszaté-

rő szerzője, az 1920-as évek vitézavatásainak ábrázolását mutatja be a kortárs magyar sajtóban. Kutatásának fő forrását a kortárs magyar sajtó képezte, melyből hat újságot emelt ki elemzésére: a 8 Órai Újságot, Az Estet, a Budapesti Hírlapot, a Friss Újságot, a Népszavát és a Pesti Naplót. Összességében úgy látja, hogy a Vitézi Rend jelentős intézmény volt Horthy kormányzósága alatt, azonban a vitézavatások hírére nem tartották jelentős hírnek a kortárs lapok. Az avatási ceremóniák közzététele mögött nem az esemény fontossága húzódnak, hanem hogy nem kívánták megkockáztatni a hatalommal való esetleges rossz viszonyt.

Öner Erika, a Szegedi Tudományegyetem doktorandája Pallosjogot egy mezővárosnak? (Forrásfeldolgozás Mezőtúr hódoltság kori történetéből) a magyar kora-újkor történetéből választotta témáját, ahol egy település forrásmagyarázatán keresztül mutatja be a török hódoltsághoz tartozó Mezőtúr és a török magyar együttélés mindennapjait, szabályait. Ebben a helyzetben bírói jogok és a bíraskodás feletti kontroll kulcsfontosságú kérdésekké váltak a települések számára. A magyar városokban kialakult munkamegosztás a török és magyar bírák között azt mutatja, hogy a kisebb bűncselekményeket a helyi magyar bírák kezelték, míg a súlyosabb ügyek a török hatóságok, ún. szandzsákbégek hatáskörébe tartoztak. Ez lehetővé tette, hogy a helyi közösségek részt vegyenek a bíraskodásban, miközben a fontosabb ügyeket a török igazságszolgáltatás kezelte. A bűnösök feletti bíraskodás nemcsak a jogi, hanem a politikai és gazdasági hatalom megosztását is tükrözte.

Sós Dániel, a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Doktori Iskola hallgatója, szintén a Móra Ferenc Szakkollégium alumnusa, a Kádár-korszak Magyar Néphadseregén belül tapasztalható fegyelmi állapotokról és az állomány szolgálathoz való hozzáállásáról fest hiteles képet egy fegyvereltűnést nyomozó vizsgálat bemutatásával. A „Hanyag átadás-átvétel” Operatív módszerek egy fegyvereltűnés felderítésében az 1960-as években című tanulmányában. A felderítés végül nem lett igazán sikeres, az ügyet 1970. július 9-én lezárták, a fegyverek nem kerültek elő, az elkövető ismeretlen maradt. Ugyanakkor a nyomozás végigkövetése azért is izgalmas, mert az alkalmazott operatív módszerek tekintetében igazán érdekes ügyről beszélhetünk, ahol az elhárítás a szóba jöhető és alkalmazni érdemes eszközöket, módszereket kiterjedten használta. Ráadásul az ügy története a nyomozás (első) lezárása után nem ért végleg véget, néhány évvel később a laktanya sertésletele mellett a földből előkerült az egyik hiányzó fegyver, ezzel a katonai elhárítás gépezetei újra mozgásba lendültek, és újranyitották a korábban lezárt aktát. A szerző szándéka, hogy egy későbbi kutatás során ennek az ügynek a feldolgozására is sort kerítsen.

Tömő Ákos, az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója szintén a Kádár-korszak hétköznapijából választotta témáját, a „Mi (jóízlésű) nők A Házi mindentudó esete a szocialista divat-diskurzussal (1962)” című tanulmányával. A Házi mindentudó vizsgálata azért is érdekes, mert a négy kiadást (1946; 1956; 1957; 1962) magáénak tudó, különösen a nők körében rendkívül népszerű olvasmány a politikai, társadalmi és mentális változásokkal szinkronban lévő – hangsúlyeltolódások révén járta körbe a lakberendezés, a ház körüli tennivalók, az otthoni magaviselet, a társas érintkezésben alkalmazott etikett, továbbá a csinos öltözködés kérdését a „modern idők” néhol szédületesen fejlődő, máskor zavarosan kavargó éveiben. A szerző részletesebben az 1962-es, Szemes Piroska fémjelezte szövegváltozatot vizsgálta, amely megítélése szerint célzottan irányult a falusi lakosság korszerű és ízléses öltözködéskultúrájának kialakítására. És ez a folyamat messzenőkig beleillett a hatvanas években a rendszer által lépten-nyomon hangoztatott modernizációs törekvésekbe, valamint a szocialista divatirányításnak nevezetett mechanizmus irányított diskurzusába.

Hajma Noémi, a Pécsi Tudományegyetem Kerényi Károly szakkollégiumának hallgatója angol nyelvű munkájának „To leave the boat for the sea: Attitudes towards euthanasia, the good death, and towards suicide, the invited death” („Elhagyni a csónakot a tengerért: Attitűdök felmérése az eutanázia, azaz a jó halál, és az öngyilkosság, azaz a meghívott halál kapcsán”) célja egy magyar általános populációs minta eutanáziával és öngyilkossággal kapcsolatos attitűdjének vizsgálata volt, figyelembe véve a releváns prediktorok szerepét.

A kötet utolsó tanulmánya, **Virág Nándor** munkája a nyelvtudomány egy izgalmas kutatási irányát, az álhírek világát vizsgálta a digitalizáció segítségével. „Álhírek számítógépes nyelvészeti azonosítása szókészlet alapján” A szerző munkája során egy olyan kis számítási költségű Naive Bayes szövegosztályozót hozott létre, amely képes egymástól megkülönböztetni a szókészletük alapján potenciálisan álhíreket és valódi híreket. Az így létrejött szövegosztályozót úgy látja, magas megbízhatósággal működik, és készen áll a széles körű, korábban nem látott szövegeken való tesztelésre, a későbbiekben pedig akár az Álhírdetektor egyik moduljaként is működhet.

A kötet tanulmányaihoz mindenkinek jó szórakozást kívánok, remélem, mindenki talál érdeklődésének megfelelő írást, tanulmányt, amelyben kelően elmélyülhet. Végül köszönetet szeretnék mondani az SZTE azon oktatóinak, munkatársainak, akik közreműködtek a konferencia szervezésében, szekcióvezetőként értékelték az előadásokat, tanácsaikkal segítették az előadók szakmai fejlődését, szakmailag átnézték, finomították a tanulmányo-

kat. Külön köszönet Cseh Ineznek, Dorotovics Zsuzsannának, Filip Izabellának, Kárpáti Fanninak, Palánkai Szonjának, Török Péternek és Vincze Nórának lektori munkájukért és Kiss Ádámnak, aki a lektorálás mellett formába öntötte, szerkesztette a kötetet, valamint a Nemzeti Kulturális Támogatás-kezelőnek, a Kulturális és Innovációs Minisztériumnak, valamint a Nemzeti Tehetség Programnak az anyagi támogatásért, amelynek segítségével a kötet megjelenhetett.

Kovács Attila

Női reprezentáció a magyar törvényhozásban – Rendszerváltástól napjainkig

HEGEDŰS LILLA ERZSÉBET¹

Bevezetés

Már a 20. század kezdete óta égető kérdés a női reprezentáció az élet különböző területein, többek között a döntéshozatali pozíciókban. Felmerül azonban a kérdés, hogy miért van ekkora jelentősége a női jelenlétnek a törvényhozásban, és milyen fejlődési utakat tett meg a női képviselet eddig?

Ahogy az egyéb területeken való képviselet, itt is fontos szerepet játszhat az részvétel egyfelől a sztereotípiák lerombolásában, másfelől az igazságosság és stabilitás biztosításában is. A megfelelő reprezentáció tud demokratikus értékeket képviselni, továbbá hatékony is lehet, hiszen jöhetnek olyan érzékeny témát érintő törvényjavaslatok, amelyek kifejezetten a nőket érintik, és ezáltal fontos az ő szavuk (például az abortusz korlátozás, vagy a nők elleni erőszak áldozatainak védelme).

Az Európai Unió a reprezentáció kérdését számos esetben az esélyegyenlőség indikátoraként határozza meg. Ennek alapjait több nemzetközi szerződésben is felfedezhetjük, mint például az Európai Unióról szóló szerződés, Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, valamint az Alapjogi Charta. Ezen rendelkezések megfogalmazzák a két nem közötti egyenlőség megvalósítását, amely érinti az azonos munkáért történő egyenlő díjazást, a nőkkel szembeni erőszak védelmét, továbbá a megkülönböztetés valamennyi fajtáját, beleértve a nemi alapú megkülönböztetést.²

Kutatásom során igyekeztem olyan kérdésekre választ találni, minthogy milyen arányban vannak jelen a nők a magyar törvényhozásban, illetve ez milyen változásokon ment keresztül a rendszerváltás óta.

Út a nők politikai képviselete felé

A női képviselet és a választójog a történelem során hatalmas változásokon ment keresztül, hogy elérje azt az állapotot, amit ma is tapasztalhatunk. Magyarországon már a rendi korban felfedezhetőek voltak kezdeményezések, hogy a nők részt vehessenek a politikai életben. Erre példa, hogy az öz-

¹Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Magyary Zoltán Szakkollégium

²EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY 2025a.

vegy birtokos nők elmehettek a vármegyei gyűlésekre, sőt, szavazati joggal is rendelkeztek adott ügyekben. Másik példaként említhetjük, hogy születési joguk alapján akár különböző tisztségeket is betölthettek (ilyen jogokkal rendelkezett Anjou Mária, magyar és lengyel királynő, de beszélhetünk magas rangú régensasszonyokról vagy apáca rendfőnökökről). Azonban az igazi nagy változások az újkor végére, a modernkor elejére tehetőek.³

A 19-20. században vetették fel elsőként az országgyűlésen a női választójog ötletét (1871.), ekkor nyíltak meg az első egyetemek nők előtt (1895.), és megalakultak az első női emancipációt célzó egyesületek. Az 1918-as évi I. néptörvény biztosíthatta volna először a választójogot számukra, de sajnálatos módon a Károlyi-kormánynak már nem volt alkalmja választás kiírására, hiszen megkezdődött a kommunista hatalomátvétel.

Ugyan a nők a választójogukat az 1918-as törvényt követően még nem tudták gyakorolni, mégis lehetőséget kaptak a politikai életbe való belépésre. Az első női magyar képviselő Slachta Margit volt, aki 1884. szeptember 18-án született Kassán, és tanulmányait követően tanárként kezdte meg a pályafutását. Életének már korai szakaszában elkezdett érdeklődni a szociális jellegű munkák, illetve szociális problémák, ezen belül is a női jogvédelem megoldása iránt, amely miatt 1918-ban belépett a Keresztényszociális Néppártba, illetve megalapította a Keresztény Női Tábor. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja hivatalos jelöltjeként szerzett mandátumot, amellyel ő lett Magyarország első női képviselője.⁴

A kommunista hatalomátvételt követően az államhatalom is meghagyta a lehetőséget a nőknek, hogy részt vehessenek a választásokon, illetve levitte a korábbi 24 éves korhatárt 18 éves korra – azonban ebben az időszakban nem beszélhetünk legitim választásokról. Végso állomás az 1945. évi választójogi szabályozások voltak, amikor a választójogot illetően beszélhetünk a nők és férfiak ténylegesen megvalósuló egyenlőségéről Magyarországon.

Üvegplafon jelenség a magyar politikai életben

Az üvegplafon-jelenség olyan láthatatlan akadályokat jelent, amelyek megnehezítik a nők számára bizonyos pozíciók elérését a munkahelyeken. A kifejezés az elmúlt tíz évben vált elterjedtté, és nemcsak a nőket, hanem más csoportokat, például kisebbségeket és fogyatékkal élőket is érinthet.⁵ Az „üvegplafon” megjelenésének több oka is van. Egyfelől a nők gyakran szembesülnek nemek közötti diszkriminációval és sztereotípiákkal, amelyek

³NÁRAY 2022.

⁴M. BALÁZS 2017.

⁵NAGY 2005.

akadályozzák szakmai előrelépésüket. Ezenkívül a társadalmi elvárások is szerepet játszanak, hiszen a hagyományos női szerepek sokszor nem egyeztethetők össze a vezetői pozíciókhoz szükséges elvárásokkal. Továbbá a férfiak közötti összetartás és a férfiak domináns kapcsolati hálózatok is megnehezítik számukra a kapcsolatépítést és előrelépést. Az üvegplafon hatásai különösen a bérszakadéokban, a nők alacsony arányában a vezetői pozíciókban és a nehezebb kapcsolati lehetőségekben mutatkoznak meg, amelyek mind hozzájárulnak a munkahelyi egyenlőtlenségek fennállásához.⁶

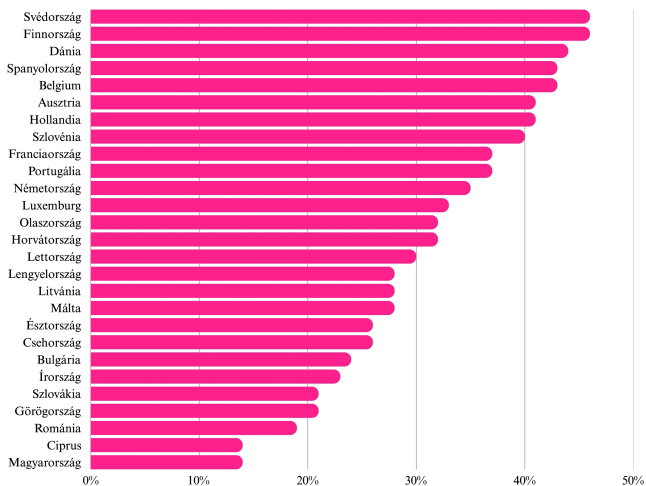
Az üvegplafon-jelenséget a politikai életben a '80-as években kezdték először vizsgálni, amikor megjelentek az első feminista mozgalmak. Napjainkban azonban egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az államok a nemi-, a társadalmi-, illetve az esélyegyenlőség megvalósítására. A reprezentáció kérdése ennek ellenére újabb, korábban nem tapasztalt problémákat vezetett be, mint a megvalósítás gondolata. A valóságban az derült ki, hogy nem elég bátorítani a nőket az új pozíciók betöltésére, hiszen komoly támogatásokra, illetve esetlegesen kvótákra van szüksége a nőknek bizonyos államokban, hogy részt tudjanak venni a politikai életben.⁷

A női kvóta ugyan hatásos jogi eszköz a női jelenlét növelésére, a terület véleménybéli megosztottsága miatt Shireen Hassim kutató többek között azt vizsgálta, hogy miért ismerik el a férfiak, hogy szükség van a női képviseletre, ha ez azt is jelenti, hogy ezáltal ők maguk is elveszthetik a helyüket a törvényhozó testületekben.⁸ Az eredmények értelmében erre a kérdésre két válasz is létezik. Először is, feltételezhetjük, hogy a nők képesek úgy belépni a politikába, hogy nem veszik el egy férfi helyét sem. Itt Hassim azt említi meg, hogy a modern demokratikus államok már képesek helyet adni az egyenlőségnek, hogy az ne legyen negatív hatással a másik fél részvételére. Más kutatók azonban úgy gondolják, hogy a politikában a verseny léte viszont kiemelten fontos, hogy meg lehessen érteni a különböző politikai intézkedések végrehajtásakor felmerülő veszélyfaktorokat. Azonban a kérdés tekintetében mindkét esetben megállapítható, hogy a nemek közötti egyenlőségre vonatkozó politikák előre nem látható következményeket is tartalmazhatnak, és visszafelé is elsülhetnek, ezért kiemelt figyelemmel kell foglalkozni velük.

⁶STADLER 2024.

⁷ZAMFIRACHE 2010.

⁸HASSIM 2009.



1. ábra: Női reprezentáció az EU-s tagállamok parlamentjeiben

Női reprezentáció a rendszerváltástól napjainkig

Ma, az utolsó választások után 14,7%-ra tehető a nők képviselete a magyar parlamentben. Ez több szempontból is érdekes adat. Egyfelől elmondható, hogy ezzel a számmal Magyarország olyan országokkal produkált hasonló eredményt, mint Malajzia, India vagy Ghána. Európai Uniót tekintve (1. ábrán) elmondhatjuk, hogy a nemzeti parlamenteket tekintve Magyarországon a legkisebb a nők képviselete.⁹ Megtalálható azonban mellettünk még Ciprus (14,3%), Románia (19,1%), illetve Szlovákia (21,3%). Az uniós adatokat tekintve a legnagyobb számokat az északi országok, Izland (47,6%) és Svédország (47,3%) produkálja. Azonban ezek a mutatók se hasonlíthatók a világlista élén álló Ruandához.¹⁰ Meglepő adat lehet, hogy az 1994-ben történt népirtásról ismert országban több, mint 60% a nők aránya a törvényhozó szervükben, amely elsődlegesen már a 60-as évektől is lejátszódó függetlenségi mozgalmainak, illetve a női kvóta bevezetésének köszönhető.¹¹

Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozott hivatalosan is az Európai Unióhoz, amivel számos, az Unió által támogatott alapelvet elfogadott. Ilyen

⁹EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY 2025b.

¹⁰INTER-PARLIAMENTARY UNION 2023.

¹¹BAGI 2013.

alapelv az Európai Unió Alapjogi Chartájának 23. cikkében foglalt nők és férfiak közötti egyenlőség elve, ami így lett megfogalmazva: „*A nők és férfiak közötti egyenlőséget minden területen, így a foglalkoztatás, a munkavégzés és a díjazás területén is biztosítani kell.*” A nők a törvényhozásbeli képvisellete az esélyegyenlőség egyik legfontosabb indikátoraként tartják számon. E visszaéléseket többféle módon igyekeznek az Unió biztosítani: ide lehet sorolni a Női és Esélyegyenlőségi Bizottságot, illetve a Nemek közötti Egyenlőség Európai Intézetét. A hazai, belső normákban is megjelenik az esélyegyenlőség biztosításának igénye. Magyarország Alaptörvénye a Szabadság és felelősség fejezetének XV. cikke értelmében „(1) *A törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes*”, illetve, hogy „(3) *A nők és a férfiak egyenjogúak.*” E rendelkezések kiegészítéseként muszáj megemlíteni az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXCV. törvényt (Ebkty.), amely szintén előtérbe helyezi a női-férfi egyenjogúságot.

Felmerülhet azonban bennünk a kérdés, hogy mindig is ilyen alacsony volt a női képviselet Magyarországon, vagy ez különböző külső és belső hatások által alakult ki? Kutatásom során a rendszerváltástól vizsgáltam a nők jelenlétét a magyar Parlamentben, amikor a szocialista rezsim után megújultak az állam belső viszonyai. Az első vizsgált ciklus 1990-től egészen 1994-ig tartott, amikor 384 megválasztott képviselő szerzett mandátumot és jutott be a Parlamentbe. Ebben a ciklusban mindössze 28 nő került megválasztásra, ami azt jelentette, hogy a női képviselet 7,29% volt. További érdekesség ebben a ciklusban, hogy a legtöbb nőt kiállító pártoknál holtverseny állt fenn, mivel a kormánypárt MDF (Magyar Demokrata Fórum) mellett az SZDSZ (Szabad Demokraták Szövetsége) is 8 női képviselővel rendelkezett.¹²

A 1994-től 1998-ig tartó Horn-kormány a korábbi női jelenlétet majdnem megduplázta, hiszen a 381 képviselőből 43 nő került megválasztásra, amivel a reprezentáció 11,29%-ra nőtt. Fontos, hogy a kormánypárt MSZP (Magyar Szocialista Párt) több, mint 51%-át tudta a női képviselőknek adni, míg az előző ciklusban legtöbb képviselőt kiállító MDF már csak 6 női képviselővel rendelkezett.¹³

Az első Orbán-kormány idején a reprezentáció csökkenésnek indult, mivel a korábbi 11,29%-os arány 8,29%-ra esett vissza a 386 fős Parlamentben. Bár a ciklus során bekövetkező személyi változások 0,25%-kal növelték az arányt, az előző évekhez képest továbbra is jelentős csökkenésről beszélhetünk. A FIDESZ (Fiatal Demokraták Szövetsége), amely kezdetben csak 1

¹²ORSZÁGGYŰLÉS 2025.

¹³Uitt.

vagy 2 női képviselőt tudhatott magáénak, 1998-ra már 10 női képviselővel rendelkezett, de még így is az MSZP-nek volt a legtöbb női képviselője.¹⁴

A 2002-es ciklus ugyan növekedést hozott, még mindig nem érte el az 1994-es ciklus 11,29%-os állapotát. Ebben az időszakban a 386 képviselőből összesen 35 fő volt hölgy, amely a női képviseletet 9,07%-ra emelte. Érdeklenség, hogy a korábbiakkal ellentétben, ahol 5-6 pártból kerültek ki a női képviselők, ebben a ciklusban összesen 4 pártból szereztek nők mandátumot (ezek a pártok a FIDESZ, MDF, MSZP, illetve az SZDSZ voltak).¹⁵

A lassú fejlődés 2006-ban is folytatódott, amikor a női jelenlét a ciklus elején 10,62%-ra nőtt, majd a személyközi változásokat követően ez a 11,13%-ig emelkedett, ami ugyanakkor még mindig nem érte el a nemek közötti egyenlőség eléréséhez szükséges ideális arányt, valamint az európai uniós átlagokat sem érte el – azonban az előző ciklushoz képest újabb emelkedést mutatott a területen. A pártok tekintetében elmondható, hogy a KDNP (Kereszténydemokrata Néppárt) ebben a ciklusban jelölt először női képviselőket.¹⁶

A 2010-es kormányváltást követően a politikai élet jelentősen megváltozott. A második Orbán-kormány hatalomra jutását követően észrevehető, hogy újabb csökkenés következett be a női képviseletet illetően, hiszen az arányszám 8,55% lett.¹⁷ Azonban ekkor a legtöbb női képviselő a FIDESZ pártból került ki. E ciklusban szerzett mandátumot a Parlamentbe Dúró Dóra, aki mindössze 23 évesen a legfiatalabb képviselőként kezdte meg munkáját. Ráadásul ez volt az utolsó ciklus, amelyet a 2012-es új alkotmány előtt tartottak. Az új Alaptörvény ezt követően a Parlament összetételét ugyanis jelentősen megváltoztatta: a 368 főt lecsökkentette 199 főre a magyar törvényhozó testületben.

A 2014-es ciklus a korábbi csökkenés után újabb emelkedést mutatott, hiszen a 199 képviselő 10,05%-a nő volt. Továbbá megfigyelhetjük azt is, hogy a korábbiakkal ellentétben független női képviselők is megjelentek, akik adott esetben nem tartoztak egy politikai párthoz sem. Az első ilyen képviselők Szabó Tímea, Szelényi Zsuzsanna, illetve Dr. Vadai Ágnes voltak.¹⁸

A következő időszak a politikai életben újabb fordulatokat hozott, hiszen újabb pártoknál jelentek meg női képviselők, mint a Párbeszéd pártja vagy

¹⁴ORSZÁGGYŰLÉS 2025.

¹⁵Uitt.

¹⁶Uitt.

¹⁷Uitt.

¹⁸Uitt.

a DK (Demokratikus Koalíció). Továbbá fontos kiemelni, hogy ugyan a ciklus elején 12,56%-os képviselettel kezdtek a nők, a ciklus alatti személyközi változások által további 3 nő került be a magyar törvényhozásba. Ezáltal már ebben az időszakban kialakult a ma is tapasztalható 14,07%-os női reprezentáció.¹⁹

Napjainkban 28 női képviselő vesz részt a magyar törvényhozás munkájában. Habár 9 különböző pártból kerültek kim és különböző politikai nézeteket vallanak, kimondhatjuk, hogy mindannyian közrejátszanak az Országgyűlés demokratikus működésében, illetve a nők jogainak a védelmében.

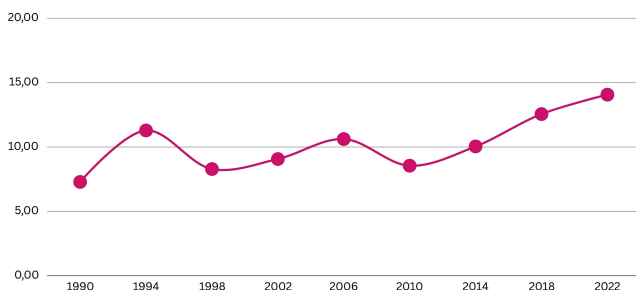
Női politikusok az Országgyűlés tisztségviselői között

A nők parlamenti reprezentációjának vizsgálata során fontos figyelembe venni, hogy az Országgyűlés tisztségviselői között milyen arányban vannak jelen. Az Országgyűlés tisztségviselői közé az elnök, az alelnökök, a jegyzők és a háznapgy tartoznak. Az Alaptörvény és az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény nem határozza meg, hogy hány alelnöknek és jegyzőnek kell lennie az elnök mellett. E kérdésről az Országgyűlés az alakuló ülésén dönt, a pártok képviselőcsoportjainak megállapodása alapján. 1990-ben és 1994-ben a Ház 3 alelnököt és 8 jegyzőt választott, 1998-ban 3 alelnököt és 10 jegyzőt, 2002-ben, 2006-ban és 2010-ben 5 alelnököt és 10 jegyzőt, 2014-ben 6 alelnököt és szintén 10 jegyzőt, 2018-ban 6 alelnököt és 13 jegyzőt, míg 2022-ben 6 alelnököt és 12 jegyzőt választott.

Napjainkban a legmagasabb tisztséget a nők között Mátrai Márta tölti be, aki 2013 óta háznapgy feladatokat lát el. Feladatai és hatásköre közé tartozik többek között az Országgyűlés képviselete más állami vagy külföldi szervezetekkel szemben, valamint azoknak a feladatoknak az ellátása, amelyeket a törvény felhatalmazása alapján a Házelnök az ő hatáskörébe utal.

A 2022-es ciklus során, ahogy korábban is említettem 6 alelnököt és 13 jegyzőt választottak meg, azonban itt fontos megemlíteni, hogy az alelnökök között csak 1 és a jegyzők között összesen 2 nő található. A legnagyobb jelenlét a korjegyzők között található, hiszen ebben a ciklusban a 8 korjegyzőből 5 a női képviselőkből lett megválasztva. Ennek vizsgálata azért is kiemelkedő fontossággal bír, mivel megállapíthatjuk, hogy nemcsak az országgyűlési képviselők, de a Parlament tisztségviselői között is alacsony a női jelenlét.

¹⁹Uitt.



2. ábra: Női reprezentáció változása a rendszerváltás óta

Konklúzió

A kutatás során átfogó képet kapunk a női képviselet történelméről és alakulásáról a magyar törvényhozásban, valamint annak társadalmi és politikai összefüggéseiről. A női reprezentáció kérdése Magyarországon, bár a jogi keretek szempontjából előrelépést mutatott az évtizedek során, a gyakorlatban továbbra is jelentős kihívásokkal néz szembe. Az üvegplafon jelenség és a nők politikai részvételének alacsony aránya azt jelzi, hogy (bár a jogok formálisan biztosítottak), a társadalmi, politikai és kulturális akadályok gyakran továbbra is gátolják a nők előrelépését.

A rendszerváltást követően a különböző politikai ciklusokban voltak hullámvolgyek a női képviselet arányában (2. ábra), de az összesített számadatok még mindig elmaradnak az európai és nemzetközi átlagtól. Az alacsony számú női képviselő nemcsak a politikai döntéshozatal hatékonyságát befolyásolja, hanem a nők által képviselt specifikus társadalmi kérdések (mint például a nők egészségügyi és szociális helyzete), megfelelő képviseletét is megnehezíti.

A kutatás eredményei rávilágítottak arra, hogy a női képviselet nem csupán jogi kérdés, hanem egy szélesebb társadalmi és politikai változást igényel, amely a nemek közötti egyenlőség megvalósításához vezethet. A jövő-

ben tehát elengedhetetlen, hogy a nők politikai részvételét ne csupán jogi, hanem szociális és kulturális szinten is támogassák, hogy valódi esélyegyenlőséget teremtsenek a nők számára a politikai döntéshozatalban. A női képviselet növekedése nemcsak a jogaiknak védelmét erősíti, hanem a demokratikus működést is gazdagítja, biztosítva, hogy a társadalom minden tagja egyenlő mértékben részesülhessen a döntéshozatal lehetőségeiből.

Irodalom

BAGI 2013 = Bagi, Judit. Nők politikai képviselete a Kelet-afrikai Közösségben: Fókuszban Ruanda. In: *Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies* 7.4 (2013), 29–42. URL: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/afrikatanulmanyok/article/view/4221>.

EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY 2025A = European Institute for Gender Equality. *About us*. 2025. URL: <https://eige.europa.eu/> (elérés dátuma 2025. 03. 09.).

EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY 2025B = European Institute for Gender Equality. *Gender Statistics Database: National parliaments – presidents and members*. 2025. URL: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_pol_parl__wmid_natparl (elérés dátuma 2025. 03. 09.).

HASSIM 2009 = Hassim, Shireen. *Rethinking Gender Politics in a Liberal Age: Institutions, Constituencies and Equality in Comparative Perspective*. 2009.

INTER-PARLIAMENTARY UNION 2023 = Inter-Parliamentary Union. *IPU Parline: Global Data on National Parliaments. Monthly Ranking of Women in National Parliaments*. 2023. URL: <https://data.ipu.org/women-ranking?month=10&year=2023> (elérés dátuma 2025. 03. 09.).

M. BALÁZS 2017 = M. Balázs, Ágnes. A köztársaság ellenzéke: Slachta Margit érvelése a Nemzetgyűlésben az 1946. évi I. törvénycikk kapcsán. In: *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények* 5.1 (2017), 39–50. ISSN: 2786-0728. URL: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/2255>.

NAGY 2005 = Nagy, Beáta. Nők a vezetésben. Magyar. In: Nagy, Ildikó, Pongrácz, Tiborné és Tóth, István György szerk.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők*

és férfiak helyzetéről, 2005. Szerk. Ildikó Nagy, Tiborné Pongrácz és István György Tóth. Budapest, 2005, 44–56.

ORSZÁGGYŰLÉS 2025 = Országgyűlés. *Képviselők listája egy adott időpontban*. 2025. URL: <https://www.parlament.hu/web/guest/kepviselok-listaja-egy-adott-idopontban> (elérés dátuma 2025. 03. 09.).

ZAMFIRACHE 2010 = Zamfirache, Irina. Women and Politics – The Glass Ceiling. In: *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology* 1.1 (2010), 175–185. URL: <https://europub.co.uk/articles/-A-160648>.

Internetes források

NÁNAY 2022 = Nánay, Mihály. A női választójog. Magyar. 2022. URL: <https://rubiconintezet.hu/2022/03/10/a-noi-valasztojog/> (elérés dátuma 2025. 03. 04.).

STADLER 2024 = Stadler, Dóra. Áttörhető az üvegplafon? – Nemi kvóta körüli viták. Magyar. 2024. URL: <https://arsboni.hu/attorheto-az-uevegplafon-nemi-kvota-koruli-vitak/> (elérés dátuma 2025. 03. 04.).

Female Representation in the Hungarian Legislature From the Change of Regime to the Present Day

LILLA ERZSÉBET HEGEDŰS²⁰

After the world wars, an increasing number of women entered the workforce, which affected all areas. However, this process has not yet come to an end, and there are areas where, despite the importance of female representation, male dominance is still prevalent. One such area is public administration and legislation.

In these fields, there has been little improvement in gender equality over the past decades, even though there is a clear demand for its elimination. According to surveys conducted in European Union countries, Iceland has the highest female participation rate in legislative bodies at 47.6%, while the lowest is found in Hungary at 14.1%. The data shows that in terms of legislative representation and representatives, Hungary does not have an equal ratio of women to men.

²⁰National University of Public Service, Magyar Zoltán College for Advanced Studies

In my research, I use data analysis and document analysis to highlight Hungary's shortcomings, examining the placement of women according to political parties and ideologies. I review female presence in the legislature from the transition period to the present, including interpersonal changes and the impact of the glass ceiling phenomenon observed in Hungary.

Antik motívumok és formai sajátosságok Batsányi János költészetében

BENEDEK ROLAND ÁRON¹

Batsányi Jánost irodalomtörténetünk elsősorban *politikai költőként* kanonizálta.² A pályájáról írott szakmunkák jelentős része³ az életmű és a szerző életeseményei, illetve a korszak közéleti és kulturális történései között húz párhuzamot. Természetesen nem arról van szó, hogy Batsányi János munkásságát egyedül ezen irányvonal mentén tárgyalja az irodalomtudomány: a magyar felvilágosodás korának kutatásában elért fejlemények többször is új megvilágításban vizsgálták az életművet.⁴ Verseiben a korszak irodalmi irányzatainak – a francia és német költészeti hagyománynak – hatásait illetve a klasszicizmus esztétikai szemléletének érvényesülését figyelhetjük meg. Jelen tanulmányban – a terjedelmi és tartalmi kötöttségeket szem előtt tartva – Batsányi munkásságának egyetlen aspektusa kerül vizsgálat alá: a költészetében fellelhető, antikvitásból eredő motivikus és formai sajátosságok számbavétele és értelmezési kísérlete.

Szerkezeti szempontból két egységre oszlik a tanulmány: első körben az antik strófaszerkezeteket, illetve az antikos verselést alkalmazó művek felsorolása és értelmezési kísérlete történik. Másodsorban az életműben visszatérő motivikus képek, gondolati egységek vizsgálata valósul meg.

Megjegyzendő, hogy Batsányi személyes és közéleti viszontagságoktól terhelt, tisztázatlan körülményektől nem mentes életpályájának⁵ szövegmé- nye az, hogy egyes szövegek keletkezéstörténetéről nem lelhető fel biztos

¹Babeş-Bolyai Tudományegyetem

²Történeti visszatekintésként érdemes Arany László akadémiai székfoglalóját idéznünk: „Az emberiség általános nagy eszméi, a democratia elvei csak egy költőnkél találunk visszhangra: Bacsányi Jánosnál. Költőink közt ő az egyetlen igazi forradalmári szellem nemcsak saját korában, hanem egészen Petőfi idejéig.” ARANY 1901.

³Az életmű kritikai kiadásának kötetekre gondolok itt főként: BATSÁNYI 1953, BATSÁNYI 1960, BATSÁNYI 1961 és BATSÁNYI 1967. Emellett két monografikus szándékú feldolgozás is született az életmű kapcsán: SZINNYEI 1904 és HORÁNSZKY 1904. Keresztury Dezső és Tarnai Andor irodalomtörténészek eredményei mindmáig képezik a Batsányi-kutatás megkerülhetetlen alomását: a megjelent négy kötet Batsányi verseit és prózai munkáit tartalmazza. Az életmű tudományos feldolgozása jelenleg is zajlik erről lásd DONCSECZ 2013 és DEBRECENI EGYETEM 2025

⁴Példaként említhetjük a következő tanulmányokat: LABÁDI 2003, SZILÁGYI 2008 és DONCSECZ 2017.

⁵Keresztury Dezső tanulmányában összegzi a Batsányi pályájával kapcsolatos nézeteit, ennek több problémás elemét kiemelve: KERESZTURY 2004.

forrás, illetve, hogy bizonyos műveit többször is módosította, átírta.⁶ Mivel nincs lehetőségünk minden egyes említett mű keletkezés- és hatástörténetét részletekbe menően tárgyalni, ezért a kritikai kiadás által megállapított, végleges szövegek válnak az elemzések tárgyává.

Versformák

Batsányi költeményeit áttekintve megfigyelhetők az életmű jelentős hányadát lefedő versformák, melyek bizonyosan kedvelt kifejezőeszközei lehettek a költőnek. Az életművön végigvonuló prózai, értekező jellegű munkáiban többször is ezen formák használata mellett érvel.⁷ Ilyenek közé tartozik az úgynevezett kétsarkú Sándor-vers,⁸ illetve a négysarkú Gyöngyösi-strófa.⁹ A korai, alkalmiság paradigmáján belül fogant költeményeiben – például a Felírás esetében – kétsarkú strófák dominálnak.¹⁰ Bár megfigyelhető egyfajta eltolódás a négysarkú Gyöngyösi-strófák felé, elmondható, hogy mindkét formához kötődnek kiemelt fontosságú szövegek: A franciaországi változásokra és A látó Sándor-versben íródik, viszont a Serkentő válasz vagy A magyar költő már négysarkú versek.

Az antik hatásokat tartalmazó művek első csoportjaként a költő epigrammáit, epigrammatikus jelleggel rendelkező szövegeit kell kiemelnünk. Az antik kultúrkörből származó, tömör formájú, „klasszikus” epigrammából négyet találunk Batsányi költeményei között: ezek az *Etendire*,¹¹ a *Születési vers*,¹² a *martinyesti ütközetben elesett magyar vitézek sírkövére*¹³ és az *Egy híres verselőre*¹⁴ című művek. Általánosságban megállapítható, hogy a költemények az alkalmiság sajátosságait viselik magukon, érdemes kiemelnünk a martinyesti ütközetre írott verset, melynek már témájában is sok hasonlóságot figyelhetünk meg Szimónidész közismert epigrammájával.¹⁵ A kritikai kiadás szerkesztői is kiemelik, hogy Batsányi műve már saját korában is nagy népszerűségnek örvendett. Megjegyzendő, hogy számos hasonló jel-

⁶Tanulságos példa *Az európai hadakozásokra* című költemény esete: BATSÁNYI 1953, 350–354.

⁷Ilyen munkának számít például *A' magyar tudósokhoz* című értekezése, melyben a Kazinczy Ferenc köréhez tartozó neológusokat kritizálja: BATSÁNYI 1961, 55–161.

⁸Másnéven magyar alexandrin, bővebben: BENEDEK 1963

⁹CSEHY és POLGÁR 2018.

¹⁰„Állj meg, akárki vagy! s tekints e táblára:

Itt nyugszik, s változik hajdani porára” BATSÁNYI 1953, 10.

¹¹Uitt, 14.

¹²Uitt, 18.

¹³Uitt, 19.

¹⁴Uitt, 46.

¹⁵„Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak:

megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.” SZIMONIDÉSZ és AL. 1993.

legű, ugyanahhoz az eseményhez köthető vers került ki a kortársak kezéből is.¹⁶ Érdeemes a *Gróf Andráshy Mária kisasszony halálára*¹⁷ című költeményről is szót ejteni: bár terjedelmében eltér az epigramma eredeti formájától, sokkal inkább a kor ódáihoz közelít, szerkezetében mégis tartalmazza a műfaj expozíció – klauzula jellegét, mely a szöveg azon momentumában ragadható meg, amikor is a személyes tragédia az egész nemzet jövőjének bizonytalan-ságával kerül párhuzamba.

A *kufsteini elégiákból*¹⁸ öt darab verset érdemes kiemelnünk: a *Verseghy Ferenchez*-t, a *Gyötrődés*-t, az *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál*-t, a *Lina panasza*-t és a *Végasztalás*-t.¹⁹ Ahogy azt a kritikai kiadás jegyzetei is említik, mind az öt költemény azonos metrum alapján,²⁰ pontosabban négyes jambusban íródott. A műveket egybeolvasva kirajzolódik keletkezésük legfőbb oka: a költő barátjának, Szentjóbi Szabó Lászlónak szenvedései és későbbi halála.²¹ A jambikus soroknak, a ritmizáltságnak és a mondanivaló sűrítettségének köszönhetően ezekben a versekben sokkal erőteljesebben észlelhetőek érzelmekkel túlfűtött tartalmi egységek az életmű más pontjaihoz képest. A *Verseghy Ferenchez*-ben megjelenő, reményteljességet sugalló passzusok („De hogy hazád s barátidért / Öcsénkkel meg feltámadál / Éltemnek már enyészni tért / Kedvéhez új reményt adál”),²² a *Gyötrődés*-ben már magatehetetlenséget és kétségbeesést, a fogolytársa – és egyben közeli barátja – kínjait hallgatni kénytelen költő lelki gyötrelmeit visszhangzó sorokba torkollnak. Különösen beszédes a második, illetve hatodik szakasz, melyekben a Batsányi műveit meghatározó időnként tüzes, de általában mértéktartó megszólalásmód teljes mértékben szétfeszül, egyszersmind a megtörtséggel párosuló felkiáltások²³ és az esdekléssel telített fohászkodás válik dominánssá a vers-

¹⁶BATSÁNYI 1953, 292.

¹⁷Uitt, 16.

¹⁸Az irodalomtörténet Batsányi „börtönverseire” hivatkozik ezen gyűjtőnév alatt. Eredetileg Toldy Ferenc nevéhez kötődik ezen költemények ilyen jellegű kategorizálása, viszont két megjelent verseskötetében (BATSÁNYI 1827 és BATSÁNYI 1835) maga a szerző is elkülönített egységként kezeli az idesorolható alkotásait. A témáról összefoglaló jellegű tanulmányok is íródtak: MEZEI 1971 és MARTINÁK 2013

¹⁹BATSÁNYI 1953, 60–66.

²⁰Uitt, 377.

²¹A rejtélyes „Ifjú” kilétére a versekhez fűzött jegyzetek adnak választ: uitt, 376–382.

²²Uitt, 60.

²³„Hallom, hallom keservedet,
Te vagy, lelkemnek egy fele!
Érzem minden gyötrelmedet,
Érzem; s szívem reped bele!” Uitt, 61.

beszédben.²⁴ A *Lína panasza* és a *Végasztalás* kettős olvasati lehetőséggel bír: egyrészt ott van a vigasztaló szerepet betöltő Batsányi, aki Szentjóni egykori kedveséhez szól versein keresztül. Fennáll annak lehetősége viszont, hogy az „árva szűz” alakja csupán fiktív, kitalált.²⁵ Ezen értelmezésben érdemes továbbvezetni a két költemény kapcsolatát: valójában egy sajátos öndialógust látunk kirajzolódni, a költő barátja elvesztésének élményét olyannyira mélyen éli meg, hogy lelkiállapotának kifejezésére egy önmagától eltávolított, külső alakhoz kell szólnia. A vers ezáltal drámai telítettséget kap – érdemes megfigyelni a gyászoló kedves leírását taglaló részeket – a személyes trauma hangsúlyosabbá válik, a következő sorokban mintha csak önmagához szólna a gyászba roskadó költő: „Szánd ó kegyes! szánd éltedet; / Ne légy magadhoz mostoha. / Bármint epeszd bús lelkedet, / Nem kél fel ő többé soha”.²⁶ Az életműben folyamatosan érzékelhető jövőhöz kapcsolódó bizakodó-kétkedő magatartás teljesen eltűnni látszik ezekben a versekben, ami marad, az egyedül az *Alkotó* akarátának való teljes alávetettség: „Ha felvoná lehelletét / Magához életünk ura: / Imádjuk bölcs intézetét; / Ne szálljunk véle alkura!”.²⁷

A szövegkorpusz alkaioszi strófában írott verseinek csoportját is szükséges kiemelni. Ezen kategória alá a következő műveket sorolhatjuk: *Batthyány Alajos*-hoz,²⁸ *Egy nevendék bükkfához*,²⁹ *Tűnődés*,³⁰ *Imhol ma is...*³¹ Megállapítható, hogy az ebben formában íródott versek jelentős része kiemelt fontosságúnak számít az életműben. A formához tartozó ünnepélyes, emelkedett, intenzitást sugalló hangnem is jelen van. A Batthyányhoz írt versben a szenvedélyes, lelkes megszólalások a Batsányi nézeteivel is egyező politikai alakja és tevékenysége köré szerveződnek: „Élj, ó dicsőült őseleid jeles / Magzatja!... Míg a nagy Duna partjait, / Míg a Tiszának tér vidékét / Bajnokaink unokái lakják;”.³² Az *Egy nevendék bükkfához* a fiatal-

²⁴ „Nagy ég! tekintsd nehéz baját,
Küldj néki éltető reményt!
Avagy te nyisd meg ajtaját,
S bocsásd el, ó halál, szegényt” uitt, 61.

²⁵ Ezt a megközelítést már a kritikai kiadás szerkesztői is felvetik, lásd: uitt, 382.

²⁶ Uitt, 66.

²⁷ Uitt, 66.

²⁸ Uitt, 35–36.

²⁹ Uitt, 44.

³⁰ Uitt, 67–68.

³¹ Uitt, 82–83.

³² Uitt, 36. oldal Batthyányi is a jogegyenlőség gondolatát, a feudális berendezkedés újjászervezését, illetve a felvilágosodás elveinek minél szélesebb terjesztését tűzte ki céljául, csakúgy, mint a 328 és 338. oldalak között.

kori dalpróbálkozások közé tartozik, észrevehetőek benne a kor érzelmes, könnyedebb, líraibb műfajainak konvenciói. A költemény mondanivalója a kitörően reményteljes zárlatban összpontosul, melyben a felcseperedő fa képe egyben már-már transzcendens jelleget viselő szerelem beteljesülésének zálogaként jelenik meg: „Élj, s nődögelj, ó drága szelíd fa! légy / Boldog szerelemünk néma tanúja; s hagyd / Új életem víg kezdetének / E jeleit nevekedni véled!”³³ A kufsteini élmények hatására keletkező *Tűnődés*-ben az érzelmi emelkedettség, illetve intenzitás dominál, a korban népszerű holdat megszólító ódák sorát erősíti.³⁴ Batsányi versének ereje a személyes utalásokban, a szubjektív megszólalásokban keresendő: „Kik vagytok ah! s mely mostoha sors kemény / Tetszése kéntet titeket itt velem / Szenvedni? Melly isten haragja, / Melly vak eset hozza minket össze?”³⁵ A vers soraiból kiérződő magány, honvágy, a bajtársak iránti aggodalom fojtó érzése és az elkeseredettségben felcsendülő pillanatnyi remény foszlányai teszik a költeményt nem csupán a kor egyik legkiemelkedőbb ódájává, hanem egyben egy személyesen megélt lelki mélypont lenyomatává is. Az utolsó két szakasz kifejezetten hatásosan ragadja meg a transzcendens feloldozást sejtető éjszakai táj képét, mintegy párhuzamot húzva a metafizikai szint és a földi élet szenvedései között: „Folytasd, szelíd hold, pályafutásodat; / Enyhítsd nememnek bánatos éjjelét. / Tűrj, halhatatlan lélek! Eljő / Néked is a kiszabott idő; tűrj, / Míg földi pályád végihez érkezel. / Vesd félre már bús gondjaidat, s remélj. / Ismér az ég!... Megszán, s kiszólít / E hazug és csapodár világból.”³⁶

Az elemzett művek mellett Batsányi költészete más, itt kifejtésre nem kerülő tulajdonságokat hordoz magában: fiatalkori dalpróbálkozásai általában igen vegyes verstani jellemzőket mutatnak, illetve számos műve nevezhető szabadversnek, ilyenek például igen terjedelmes költői leveleinek egyes darabjai. Elmondható, hogy az antik versformák – ha nem is a legdominánssabbak – fontos helyet foglalnak el az életműben. Kiemelendő a tény, hogy Batsányi ténylegesen értett az antikos verselés szinte tökéletes imitálásához, a vizsgált művek kifejezetten hűen viszonyulnak a műfajukat meghatározó szabályokhoz.

Motívumok és minták

Batsányi lírájának visszatérő elemei az antikvitás hagyományrendszeréből eredő kifejezések, a mitológiai vagy történelmi alakok reminiscenciái.

³³BATSÁNYI 1953, 44.

³⁴Uitt, 384.

³⁵Uitt, 68.

³⁶Uitt, 68.

Olyan hasonlatos szerkezetek ezek, melyek általában a költő saját gondolatvonalait, a kor közéleti eseményeit állítják párhuzamba a *szebb idők*, illetve a *dicsőséges ősiség* egyes vonzataival. Mivel egy igen kiterjedt és terjedelmes szövegrészletcsoportról van szó, ezért az egyszerű felsorolás nem lenne túl célravezető. Ehelyett kiemelt példák révén egy-egy motívumegyüttes meglétét, jelentőségét indokolt érzékeltetni.

Az ógörög hagyományegyüttesből származó Élűszion-képzetkör Batsányi lírájában is több alkalommal megjelenik. Röviden összefoglalva így határozhatjuk meg a fogalom mibenlétét: olyan transzcendens jellegű hely, melyre csak a kiválasztottak, az istenek szándékainak eleget tevő, kegyességben részesülő egyének juthatnak. Az ide kerültek nem válnak teljes jogú istenné, de istenként élnek tovább az idő és a földi élet viszonyosságainak hatalmán kívül kerülve.³⁷ Batsányi egyes műveiben felfedezhetők sugallatoszerű – például: „*Dicsőség mezején*”,³⁸ „*Örökkévalóság boldog országában*”³⁹ –, illetve explicit utalások is: „*Boldog Elysium kies mezejére*”⁴⁰, melyek erre a fogalomegyüttesre vonatkoznak. Észrevehető, hogy a költő poétikájában az ókori hőseszmény párhuzamba kerül a hazafias-politizáló líra erősen idealisztikus célelvűségével: a hazáért való önzetlen feláldozás gesztusa a legnemesebb tettek egyike. Az Orczy Istvánhoz írott, valamint más magasztaló, dicsőítő verseiből kiérezhető az a fajta héroszidea, mely az antik irodalom és mitológia apparátus elemeit képezte.

A kor irodalmában közkedvelt Apollón-kultusz Batsányi életművének egyes pontjain is felsejlik. A „sokarcú” isten vonzatköréből⁴¹ leginkább a költészethez, illetve művészetekhez kapcsolódó aspektusokat emelték ki a korszak írói. Az Apollón kegyét elnyerő irodalmi művek nem csupán önmagukban való tökéletességük miatt számítottak maradandónak és példaadónak az utókor számára, egyben az ezeket megalkotó poéta személyét is beemelték a szellemi halhatatlanság szférájába.⁴² Batsányi egyes műveiben világosan látszik, hogy mi számít „kegyesnek”, elismertnek, illetve, hogy kik azok, akik az isten gyűlöletét – mely együtt jár az adott poézis teljeskörű elértéktelenedésével – vonják magukra. Az *Etendire* soraiból⁴³ kiérződik, hogy azon csoportosulásokat, személyeket, kik mellőzik a haza és a nemzeti nyelv fontosnak tételezett ügyeit, valójában saját, mind közéleti, mind

³⁷ *Elysium* 1998; KERÉNYI 1977, 106.

³⁸ BATSÁNYI 1953, 10.

³⁹ Uitt, 9.

⁴⁰ Uitt, 8.

⁴¹ *Apollo* 1997.

⁴² GYERGYE 1998.

⁴³ „Apollónak gyűlölnék húgait (a Múzsák)” BATSÁNYI 1953, 10.

irodalmi identitásuk elvesztése fenyegeti. A *Tartóztatás* című versében az ellenségeskedő poéta megaláztatásának értelmetlen voltát emeli ki egy – az Apollón és a szatír Marszúasz versengésére, zenében megnyilvánuló párharcára utaló⁴⁴ – mitológiai hasonlaton keresztül: „[...] Mit nyerhetett, / S mit nyert az ív és lant hatalmas istene, / (Bocsássa meg, hogy kérdezem!) mit nyerhetett / Apolló Marsyás lenyúzott bőrivel?”⁴⁵ A *Várna és Mohács*⁴⁶ vagy a *Magyar költő idegen messze földön*⁴⁷ című versciklusokban megjelenő sorok világosan mutatják, hogy a Batsányi által nagyra tartott alkotók – illetve saját életműve is – munkássága egyben a halhatatlanság, az erkölcsi győzelem, a szellemi fölény szinte biztos zálogát hordozzák magukban.

A hasonlatoknál maradva, megfigyelhető az a nagyon tudatos poétikai eljárás, melyben Batsányi saját korának eseményeit, törekvéseit, személyeit folyamatosan az antikvitas mind történelmi, mind irodalmias mozzanataival helyezi párhuzamba, ezáltal újrakontextualizálva őket, így bizonyítva saját érvelésének helyességét, illetve az általa elfoglalt szerepkör relevanciáját. A már említett *Tartóztatás* első szövegegységében a konfliktusokat kereső, vádaskodást kezdeményező poéta alakját egy történelmi példával emeli korrelációba. Az epheszoszi Artemisz (Diana)-templomot felégető, zavart elméjű, csupán hírnévszerzés céljából cselekedő Hérosztratosz történetét⁴⁸ beemelve keretezi az író társait megalapozatlan, szubjektív kritikával illető irodalmár alakját: „Úgy teheti híressé magát; és úgy lehet / Oly halhatatlan, mint - ama bolond, ki fel- / égette hajdan szűz Diána templomát.”⁴⁹ Verseghy Ferenchez írott versének zárlatában a bajtársak, reformokat óhajtók szenvedéseit, meghurcoltatását, illetve az elnyomó, barbár jellegű hatalom győzelmeskedését újfent történelmi párhuzamban kezeli: a szolgai sorba születő, mégis szellemi nagyságokat elérő Servius Tullius⁵⁰ ellen szőtt összeesküvés és az erkölcsileg romlott, a legenda szerint Rómát felégető Néró császár hatalomra kerülésének példája könnyen illeszthető össze saját korának esemé-

⁴⁴ Marsyas 1997.

⁴⁵ BATSÁNYI 1953, 40.

⁴⁶ „Te! ki, fel-felhatván Apolló halmára,” uitt, 107.

⁴⁷ „Midazok, akiket Apolló szavára
Klíó, szép tetteik méltó jutalmára
S később unokáik intő példájára,
Felírt a dicsőség örök táblájára,” uitt, 136.

⁴⁸ Herostratus 2025.

⁴⁹ BATSÁNYI 1953, 38.

⁵⁰ Hagyományosan Róma hatodik királyaként tartjuk számon: Servius Tullius 2025.

nyeivel.⁵¹ A *Hazai nyelv és tudományosság*⁵² című versében a harcászat által elért „dicsőség” kerül szembe az elme, a kultúra magasabb rendű, más szférában mozgó céljaival. A vers zárlatában a háborúskodás által kivívott győzelem ideiglenes, minden esetben mulandó voltát emeli ki: „Róma – végét látta nagy birodalmának; / Árnyéka sincs többé szörnyű hatalmának: Hódol a föld ma is Tullius szavának, / S Máró, Flakkus, Názó mennyei lantjának!”⁵³ Észrevehető a tökéletes, isteni akaratnak „tetsző” költészet halhatatlan, örökös példával szolgáló volta.

A Helikon-hegység körül kialakult toposzegyüttes jelenlétét is megfigyelhetjük egyes művekben. A Múzsák lakhelyére jutni annyit jelent, mint a művészet isteni magasságokba illő tökéletességét elérni.⁵⁴ E toposz vizsgálatánál érdemes megemlíteni, hogy sok tekintetben ápol hasonlóságokat az Apollón- és Parnasszus-kultusszal is. Batsányi általában kortársainak, mestereinek méltatására, a költészet művelőinek ösztönzésére használja a mitológiai apparátus ezen elemét. Jellegzetes példának a *Magyar költő idegen messze földön* egy strófája hozható fel: „Nem mulandók a te kezéd alkotmányi, / Koszorúra méltók elméd találmányi: / Melyekért míg téged Helikon leányi / Szebbel tisztelnének, – ezt küldi Batsányi;”⁵⁵

A felsorolt, tudatos poétikai eszközök mellett jelen vannak azok a bejáratott, a korszak alkotói által előszeretettel használt frazémák, kifejezések, melyek leginkább az irodalmi nyelvezet díszítésére, kimunkáltságának bizonyítására szolgáltak. Az egyszerűnek, hétköznapiasnak ható „vers” helyett használatos „múzsá” számtalan alkalommal megjelenik az életműben („Ím! az én múzsám is – neved tisztelője”,⁵⁶ „Faludi s Ányos bánkodó múzsája”,⁵⁷ „Még mikoron csak távúlról hallok vala múzsád / Szívreható dalait;”⁵⁸). Megemlíthető még a háborúskodás fogalmát helyettesítő „Márs” szerepeltetése is: „Mennyi magyar vértől pirult Márás oltára, / Hogy hazánk ne jutna mások birtokára?”⁵⁹ „Te, ki rég kikelvén Márás vérmezejére,”⁶⁰ „Míg

⁵¹ „Mert Tullius pallosra jut,
S Neró királyi székekben ül” BATSÁNYI 1953, 60.

⁵² Uitt, 94.

⁵³ Uitt, 94.

⁵⁴ *Hélie* 2025.

⁵⁵ BATSÁNYI 1953, 143.

⁵⁶ Uitt, 30.

⁵⁷ Uitt, 34.

⁵⁸ Uitt, 50.

⁵⁹ Uitt, 21.

⁶⁰ Uitt, 107.

amott a vad Márs, lerakván fegyverét, / Nyugtatja harcra-kész száz meg száz ezerét.”⁶¹

A tanulmányban leírtak alapján elmondható, hogy Batsányi János klasszikaeszménye egyszerre alapszik a századközepi „iskolás-klasszizmus” bevett fordulatain,⁶² eszközein, fogalomgyűtésein, illetve egy már tudatos nemzet- és poétikaszemlélettel operáló költői szerepidentitás vonzatain.⁶³ A felsorolt példák, elemzési kísérletek által a tanulmány nem próbálja azt a látszatot kelteni, hogy teljes mértékben reprezentatív megállapításokkal szolgál a pálya sajátosságait tekintve, viszont lehetővé teszi, hogy általánosságban behatároljuk Batsányi János klasszicizmusának főbb vonásait. Az életmű kevésbé vizsgált részeire tekintve számos érdekes kapcsolódási ponttal találkozunk. A német nyelvű, társadalmi és politikai kérdéseket is taglaló *Der Kampf*⁶⁴ című munkája egyszerre működik egy klasszicista keretbe öltött lírai önvallo másként és azon eszmék összegzéseként, továbbgondolásaként, melyek leginkább érdekelték Batsányit a 19. század első évtizedében. Kései munkásságában szinte „körbehálózza” saját szövegeit az antik szerzőktől átvett szólamokkal. Utolsónak tekintett versciklusában, *A magyar költő idegen messze földön*-ben már az „„elíziumi” mezőkről fordul a fiatal költőnemzedék felé.

Irodalom

ARANY 1901 = Arany, László. *Összes művei. Tanulmányok I. : Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok*. Magyar. Szerk. Pál Gyulai. 2. köt. Budapest: Franklin-Társulat, 1901.

BATSÁNYI 1967 = Batsányi, János. *Der Kampf. A viaskodás*. Német. Szerk. Endre Zsindely. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.

BATSÁNYI 1835 = Batsányi, János. *Poétai munkái. Második, meg bővített kiadás*. Magyar. 2. kiad. Buda: Királyi Universitas, 1835.

BATSÁNYI 1960 = Batsányi, János. *Prózai művek*. Magyar. Szerk. Dezső Keresztury és Andor Tarnai. 1. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.

⁶¹BATSÁNYI 1953, 133.

⁶²Az „iskolás” vagy „deákös” klasszicizmus fogalmáról: SZAUDER 1970, 94.

⁶³Ezen poétikai elmozdulás jellegzetességeiről: MEZEI 1974, 191–249.

⁶⁴A kritikai kiadás a szöveg magyar nyelvű fordítását is tartalmazza: BATSÁNYI 1967.

BATSÁNYI 1961 = Batsányi, János. *Prózai művek*. Magyar. Szerk. Dezső Keresztury és Andor Tarnai. 2. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961.

BATSÁNYI 1827 = Batsányi, János. *Versei. Első kötet*. Magyar. 1. köt. Pest: Trattner Mátyás Könyvnyomdája, 1827.

BATSÁNYI 1953 = Batsányi, János. *Versek*. Magyar. Szerk. Dezső Keresztury és Andor Tarnai. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953.

BENEDEK 1963 = Benedek, Marcell, szerk. *Magyar irodalmi lexikon*. Magyar. 1. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.

CSEHY ÉS POLGÁR 2018 = Csehy, Zoltán és Polgár, Anikó. *Gyakorlati magyar verstan*. Magyar. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018.

DONCSECZ 2017 = Doncsecz, Etelka. „Szkíta Horatius”. Antik minták Batsányi János életművében. Magyar. In: Balogh, Piroska és Lengyel, Réka szerk.: *Római költők a 18–19. századi magyar irodalomban*. Szerk. Piroska Balogh és Réka Lengyel. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 164–183.

DONCSECZ 2013 = Doncsecz, Etelka. Szkíta Horatius és bécsi Sappho. Előtanulmány Batsányi János levelezésének készülő kritikai kiadásához. Magyar. In: *Irodalomtudományi Közlemények* 117.3 (2013), 281–318.

GYERGYE 1998 = Gyergyé, László. *Múzsák és gráciák között. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*. Magyar. Budapest: Universitas Kiadó, 1998.

HORÁNSZKY 1904 = Horánszky. *Bacsányi János és kora. Eredeti levelezések és egykorú források nyomán*. Magyar. Budapest: Hornyánszky Könyvnyomda, 1904.

KERÉNYI 1977 = Kerényi, Károly. *Görög mitológia*. Magyar. Szerk. János György Szilágyi. Ford. Grácia Kerényi. Budapest: Gondolat Kiadó, 1977.

KERESZTURY 2004 = Keresztury, Dezső. *Batsányi János. 1763–1845*. Magyar. Tapolca: Tapolcai Városszépítő Egyesület, 2004.

LABÁDI 2003 = Labádi, Gergely. *Nomen captivi et status. Joannes Batsányi, auctor et poeta. A 18. század vége irodalomszemléletéhez*. Magyar. In: Dajkó,

Pál és Labádi, Gergely szerk.: *Klasszikus, magyar, irodalom, történet*. Szerk. Pál Dajkó és Gergely Labádi. Szeged: Tiszatáj Alapítvány, 2003, 269–306.

MARTINÁK 2013 = Martinák, János. Egy modern versciklus a XVIII. századból. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Magyar. In: *Széphalom* 23 (2013), 311–321.

MEZEI 1971 = Mezei, Márta. A lírai személyesség jelentkezése Batsányi János költészetében. Magyar. In: *Irodalomtörténet* 3 (1971), 597–619.

MEZEI 1974 = Mezei, Márta. *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Magyar. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.

SZAUDEI 1970 = Szauder, József. *Az estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszizmus*. Magyar. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.

SZILÁGYI 2008 = Szilágyi, Márton. Batsányi János mint konfidens? Adalék Batsányi fogság utáni hivatalvállalásához. Magyar. In: *Irodalomtörténet* 1 (2008), 102–110.

SZINNYEI 1904 = Szinnyei, Ferenc. *Bacsányi János. 1763–1845*. Magyar. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1904.

Internetes források

APOLLO 1997 =. Apollo. Angol. Pantheon.org — Greek mythology article on Apollo, a major Olympian god, son of Zeus and Leto, twin brother of Artemis, patron of music, poetry, and oracles. 1997. URL: <https://pantheon.org/articles/a/apollo.html> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

DEBRECENI EGYETEM 2025 = Debreceni Egyetem. Közösen a tudomány szolgálatában. Magyar. 2025. URL: <https://hirek.unideb.hu/node/19997> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

ELYSIUM 1998 =. Elysium. Angol. Pantheon.org — Mythology article about Elysium in Greek mythology. 1998. URL: <https://pantheon.org/articles/e/elysium.html> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

HÉLIE 2025 =. Hélié. Magyar. Pallas Nagy Lexikona. URL: <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/046/pc004651.html#7> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

HEROSTRATUS 2025 =. Herostratus. Magyar. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) oldal. URL: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/3701.html> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

MARSYAS 1997 =. Marsyas. Angol. Pantheon.org – Greek mythology article on Marsyas, a mythological satyr musician connected with earliest Greek music and his contest with Apollo. 1997. URL: <https://pantheon.org/articles/m/marsyas.html> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

SERVIUS TULLIUS 2025 =. Servius Tullius. Angol. Encyclopædia Britannica article on Servius Tullius, the sixth legendary king of Rome. 2025. URL: <https://www.britannica.com/biography/Servius-Tullius> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

SZIMONIDÉSZ ÉS AL. 1993 = Szimonidész és al., et. Fohász a múzsákhoz – Tíz ógörög költő. Magyar. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK). 1993. URL: <https://mek.oszk.hu/00300/00386/00386.htm#d591> (elérés dátuma 2025. 03. 14.).

Antique motifs and poetic forms in the poetry of János Batsányi

BENEDEK ROLAND ÁRON⁶⁵

The paper deals with the analysis of the classicist features in the poetry of Batsányi János (Hungarian poet of the Age of Enlightenment, 1763-1845). The Hungarian literary discourse has mostly examined Batsányi's poetry in terms of the political content of his works and the context in which they were written. This paper offers a different approach: It examines Batsányi's oeuvre primarily in its relation to the classicist aesthetic tradition. In the first half of the paper, the antique poetic forms that appear in several of Batsányi's poems are analysed, and the paper also attempts to find an interpretative relation between form and content. The second half of the paper analyses various antiquity-related and mythological motifs, allusions and historical parallels in Batsányi's poems. Batsányi's oeuvre was significantly influenced by ideas taken from ancient authors, and this paper brings some examples of this complex allusive and textual relationship.

⁶⁵Babeş-Bolyai University

**„Mi vagyunk a pokolban, mindörökkön, sosem jutunk ki innen.”
Háború és pokol Daniel Kehlmann Tyll című regényében**

TÓTH GYULA¹

Bevezetés

A regény témaválasztása és Kehlmann regényművészete

Daniel Kehlmann *Tyll* (2017) című regénye mélyen az európai történelemben gyökerező történet, mely a harmincéves háború korszakába vezeti az olvasót. Ez a kontinens történelmének egyik leghosszabb és legpusztítóbb fegyveres konfliktusa, amely 1618 és 1648 között zajlott. A becslések szerint az áldozatok száma nagyjából 8-11 millió közé tehető, akik vagy közvetlenül a csaták miatt, vagy az érintett területeket sújtó élelmiszerhiány és járványok következtében veszítették életüket.

A regény cselekménye a 14. századi német népi hős, Till Eulenspiegel kalandos és sokszor hihetetlen életét követi. Az Eulenspiegel-figura közkedvelt alak a társadalomkritika kifejezésére, pontosan ezt a funkciót tölti be ebben a műben is, azzal a különbséggel, hogy itt a 16. század eleji népkönyvek idejéhez képest a 17. század harmincéves háborújának időszakába kerül át. Kehlmann úgy őrzi meg az eredeti Eulenspiegel piszkálódó-tréfálgató tulajdonságait, hogy közben egy kora újkori filozófus intellektusával és egy közember középkori, sokszor a pogány hagyományban gyökerező babonáival ruházza fel.

Ez a látszólagos ellentét a címadó karakter viselkedése és a téma komolysága között egyáltalán nem meglepő azon olvasók számára, akik már ismerik Kehlmann humoros, parodisztikus és igen gyakran szatirikus elbeszélésmódját, ami már-már a szerző védjegyévé vált. Kehlmann regénypoétikájának igazi erőssége abban rejlik, hogy regényei annak ellenére, hogy rengeteg, a populáris irodalomra jellemző elemet használnak fel (mint például az egyszerűbb nyelvezet, humor, népszerű műfajok stb.), valódi, szépirodalmi értéket is képviselnek, nem áldozzák fel az irodalmi modernizmus (és posztmodernizmus) intellektuális vívmányait a szórakoztatás és fogyasztás oltárán. Erre a jelenségre a szakirodalom a „*doppelte Optik*” (kettős lencse) fogalommal hivatkozik, mely lehetővé teszi, hogy Kehlmann művei mind a populáris, mind pedig a magas irodalom körein belül sikeresek legyenek.²

¹Szegedi Tudományegyetem, Móra Ferenc Szakkollégium

²LAMPART és tsai. 2020, 5.

Henning Bobzin a következőképp foglalja össze a szerző regényművészetének lényegét:

»Die Besonderheit von Daniel Kehlmann ist die Ernsthaftigkeit und Beharrlichkeit, mit der er ein eigenes Werk aufbaut, ein Werk, das eine eigene Handschrift, Gemeinsamkeiten in Motiven und Form aufweist, sich aber nicht in der Wiederholung gleicher Muster verliert. Die Verbindungen finden sich sowohl im Großen als auch im Kleinen. Seine Bücher schildern nie autobiografische Erfahrungen, sind bis auf „Die Vermessung der Welt“ noch nicht einmal geografisch oder zeitlich genauer lokalisiert. Sie strotzen also nicht vor Lebenserfahrung, die Erfahrung kommt vielmehr aus der Lektüre und dem eigenen Vorstellungsvermögen; sie sind, positiv gesehen, „erkenntnistheoretische Vexierbilder“« (Andreas Nentwich).³

A regény felépítése

A harmincéves háború legfontosabb eseményei a szövegben csak közvetetten jelennek meg, ugyanis nem egy történelmi lektúrról van szó, amely tankönyvi részletességgel és pontossággal igyekszik bemutatni a háború lefolyását. Dirk Knipphals szerint is inkább „az irodalom irodalmáról” (*Literaturliteratur*), vagyis az irodalom jelenségével foglalkozó, önreflexív irodalmi alkotásról van szó, mintsem realizmusra törekvő történelmi regényről.⁴ A kritikusok és irodalmárok túlnyomó többsége azonban mégis történelmi regényként tekint a Tyllre. Jelen tanulmány mindkét nézőpontot figyelembe veszi, de leginkább az utóbbi álláspontot tartja meggyőzőnek, történelmi regényként tekint a műre, hiszen a Kehlmann-korpuszba is történelmi regényként került felvételre.

A regény fejezetei nem időrendi sorrendben követik egymást, az időrendi sorrend a következő lenne: *A levegő ura, Éhség, Királyok télen, Cipők, A fény és árnyék nagy művészete, Az aknában, Zusmarshausen, Vesztfália*.

³BOBZING 2017, 124. (Daniel Kehlmann művészetének különlegessége az a komolyság és állhatatosság, amellyel saját művét felépíti, egy olyan művet, melyen érezhető a kézjegye, a motívumokban és formákban fellelhetőek ugyan hasonlóságok, de Kehlmann olyan szerző, aki nem veszíti el magát az azonos minták ismétlődésében. Az összefüggések kicsiben és nagyban egyaránt megtalálhatók. Könyvei soha nem önéletrajzi élményeket írnak le, és *A Világ fölmérése* kivételével még csak nem is földrajzi vagy kronológiai értelemben lokalizáltak. Ezért nem élettapasztalatoktól hemzsegnek, inkább az olvasásból és a saját képzeletből származnak az élmények; pozitívan szemlélve „ismeretelméleti képrejtvények”. [ford. T.Gy.]

⁴KNIPPHALS 2017.

Kehlmann egy interjúban megjegyezte, hogy ha a regény „*guiding spirit*”-je a nagy tréfacsináló, akkor annak tükröznie kell Till Eulenspiegel személyiségét is: össze kell zavarnia és meg kell tréfálnia az olvasót.⁵ Kitűnő példa erre Pirmin gyilkosának kiléte. A kérdés viszonylag korán megjelenik a regény 4. fejezetében (ami az időrendi sorrendben a 3.), azonban csak az utolsó előtti fejezetben kapunk rá egy nem túl kielégítő választ.

A háború áldozatai

Annak ellenére, hogy Tyll a regény címadója, Eulenspiegelt nehéz a regény klasszikus értelemben vett főszereplőjének tekinteni, mert sokszor csak egy mellékszál a cselekményben. A *Cipők* című, akár prologusként is kezelhető első fejezetben például a háború egyik fiatal áldozatának szelleme emlékszik a híres tréfacsinálóval való találkozásra, a cselekmény a város lakói és a narrátor körül forog. A *levegő ura* fejezetben megismerhetjük Tyll háború előtti életét, itt megjelenik az Eulenspiegel mese több elterjedt eleme is, mint például, hogy háromszor keresztelték meg. Megismerhetjük továbbá Tyll szüleit is, Claust a bohókás, de rendkívül kíváncsi molnárt, illetve a szigorú, de gondoskodó Agnetát. Bár tagadhatatlanul fontos dolgok történnek vele ebben a fejezetben, Tyll mégis mintha háttérbe szorulna először Claus, a későbbiekben pedig az inkvizítorok, doktor Tesimond és Athanasius Kircher, illetve a hóhér mellett. A későbbiekben Martin von Wolkenstein gróf a *Zusmarshausen* fejezetben közel fél évszázad távlatából emlékszik vissza a császártól kapott küldetésére, miszerint biztonságban az udvarba kell szállítania a híres tréfacsináló Tyll Eulenspiegelt. Tyll csak a fejezet utolsó negyedében jelenik meg, a gróf akkor sem teljesen biztos benne, hogy a valódi Tylllel van-e dolga vagy csak egy csalóval. A *Királyok télen* című fejezet Stuart Erzsébet és férje, V. Frigyes pfalzi választófejedelem, a téli király viszontagságait követi nyomon, a szolgálatukba szegődött Tyll és gyermekkori barátja, Nele pedig szinte mellékszereplőkké zsugorodnak az uralkodók mellett. Az *Éhség* című fejezetben *A levegő urához* hasonlóan ismét fontos szerepet kap Tyll és Nele, a központi szereplő azonban a mutatványos Pirmin marad. A *fény és árnyék nagy művészetében* visszatér a Tyll apját máglyahalálra ítélt doktor Tesimond tanítványa, Athanasius Kircher, aki kis csapatával az utolsó sárkány nyomába ered. Tyll megpróbálja szembesíteni Kirchert tettei súlyával, Nele pedig végleg elválik Tylltől, hogy letelepedjen és családot alapítson. A hangsúly ebben a fejezetben is sokkal inkább Kircheren és két utazótársán, Adam Oleariuson és Paul Flemingen van, nem pedig Tyllen. Az *Aknában*

⁵QUADRI 2020.

fejezet több fontos részletet is elárul Tyll és Nele életéről Pirmin oldalán, illetve Tyll az egész regényt átszövő élni akarása is itt kulminál. Végül az utolsó, *Vesztfália* című fejezetben egy korábbi alak, Stuart Erzsébet, avagy a téli királynő tér vissza, és veszi át szinte teljesen a főszerepet.

Az eddig leírtak alapján megállapítható, hogy a regény valódi „főszereplői” az európai történelem egyik legpusztítóbb fegyveres konfliktusa idején élő emberek, hiszen a regény alulról, az ő szemszögükből mutatja be a háború borzalmait. Kehlmann rendkívül változatos és különböző társadalmi és történelmi háttérű alakokat vonultat fel. A társadalmi ranglétrán és az idősíkon egymástól ekkora távolságra elhelyezkedő figurákat nehéz lenne egy folyamatos, lineárisan előrehaladó és összefüggő narratíva segítségével bemutatni. A vándor életmódot folytató mutatóvándor és udvari bolond Tyll azonban alkalmas arra, hogy a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket szólaltassa meg, legyen az egy háborús bűnös zsoldos vagy maga a téli király, V. Frigyes. Az udvari bolond szabadsága, miszerint ő bármit megmondhat a királynak, és ezért nem kell büntetésre számíthatnia, mintha a háborúra, életre és halálra is kiterjedne, szabad utat engedve Tyllnek a legborzalmasabb történéseken, és ezzel együtt a látszólag végtelen háború földi poklán át is.

A készülő disszertációm⁶ alapfeltevése, illetve kiindulópontja az, hogy a pokol egy, a Kehlmann-féle harmincéves háború nyomán kibontakozó infernális téridő formájában manifesztálódik, mely szerves része és velejárója a háborúnak, ahol az értelmetlen szenvedés dominál, hiszen már a harcoló felek se tudják, hogy miért is robbant ki igazából a háború. Az élők és holtak világa közötti határvonal vékonyabbá válik, és egyaránt áramlanak át (bizonyos esetekben sosem hagyják el) az élők birodalmába szomorú és bosszúéhes szellemek, de vérszomjas „démonok” is. Az elemzés három központi kérdést igyekszik körüljárni, majd megválaszolni:

1. Hogyan jelenik meg a háború és a pokol kronotoposza a regényben, valamint milyen viszonyban áll egymással a kettő?
2. Hogyan viszonyul Tyll mint a regény cselekményszálait összekötő vörös fonál a pokol, a túlvilág és a halál koncepcióihoz?
3. Hogyan lehet – és miért kell – ábrázolni a borzalmakat és traumákat, melyek leírására a nyelv látszólag teljesen alkalmatlan?

Jelen tanulmányban az első, vagyis a háború és a pokol kronotoposzáinak metszeteivel, érintkezési pontjaival, valamint a második ponttal, tehát Tyll és a pokol kapcsolatával fogok foglalkozni.

⁶Jelen tanulmány az egyik készülő fejezet alapján került összeállításra. [T.Gy.]

Elméleti háttér – A kronotoposz

Az (irodalmi) kronotoposz talán az egyik legismertebb és legtöbbet kutatott koncepció, melyet az orosz irodalomtudós és esztéta, Mihail Mihajlovics Bahtyin az utókorra hagyott. Bahtyin a kronotoposzról alkotott legfontosabb gondolatai *A tér és az idő a regényben* című esszékötetben olvashatóak. Bahtyin írásai és elméletei csak 1975-ben bekövetkezett halála után kerültek be a nyugati köztudatba. A 80-as és 90-es éveket intenzív Bahtyin-kutatás jellemezte, számtalan nyugati egyetemen alakultak kutatócsoportok, melyek nagyban hozzájárultak nemcsak a kronotoposz, de a dialogizmus, a karnevál és egyéb, Bahtyin nevéhez kötődő teóriák elterjedéséhez is.

Liisa Steinby megjegyzi, hogy a kronotoposz annak ellenére bizonyult az irodalomtudomány egyik leghasznosabb eszközének, hogy közel se teljesen tiszta, hogy Bahtyin mit is értett pontosan a fogalom alatt, ebből kifolyólag pedig számos különböző értelmezési és felhasználási mód látta meg a napvilágot.⁷ Alapvető probléma tehát, és ezáltal a legtöbb kritika forrása, hogy Bahtyin soha nem definiálta részletesen és extenzíven az irodalmi kronotoposzt. Bernhard F. Scholz például megjegyzi, hogy „More often than not his terms are introduced in the wake of a number of concrete examples rather than by means of explicit definitions, and their meanings only gradually unfold as the argument progresses and the examples accumulate.”⁸

Röviden és tömören fogalmazva a kronotoposz Bahtyin szerint az irodalom egyik formai alkotóeleme, ami tér és idő elválaszthatatlanságát jelzi. Ahogy Gary Saul Morson is parafrázálja, a kronotoposz nemcsak egyes művekre vonatkoztatható, hanem akár egész irodalmi műfajokra is, hiszen minden elbeszélő műfaj implicit módon az időbeliség és a térbeliség egy sajátos módját használja fel.⁹ Bahtyin *A Tér és az idő a regényben* című esszéjében került legközelebb a kronotoposz definiálásához:

„Az irodalmi-művészeti értelemben vett kronotoposzban a tér és az időbeli ismérvek konkrét, tartalmas egységben olvadnak össze. Az idő itt besűrűsödik, összetömörül, művészileg látható alakot ölt; a tér pedig intenzívvé válik, időfolyamattá, szűzsévé, történeté nyúlik ki. Az idő tulajdonságait a tér tárja föl, a tér

⁷STEINBY 2013, 105.

⁸SCHOLZ 1998, 143. (A legtöbbször a fogalmakat nem explicit definíciókkal, hanem számos konkrét példa nyomán vezeti be, jelentésük fokozatosan, az érvelés előrehaladtával bontakozik ki. [ford. T.Gy.])

⁹MORSON 1994, 5.

viszont az időn méretik meg és töltődik föl tartalommal. E keresztveződések, a tér- és időbeli ismérveknek ez az összeolvadása határozza meg a művészi kronotoposz jellegét.”¹⁰

Steinby megjegyzi, hogy a kronotoposz értelmezések egyik kiindulópontja szerint a kronotoposz az érzékelés és értelmezés egy kategóriája, más szóval tehát episztemológiai jellegű jelenség.¹¹ Fontos azt is szem előtt tartani, hogy nemcsak egy kronotoposz, vagyis a tapasztalat tér-időbeli formája létezik, hanem ezek végtelen sokasága, melyek mindegyike más-más szituációba illeszkedik.¹²

Bahtyin különbséget tesz elsődleges és másodlagos kronotoposzok között, mondván, hogy az elsődleges kronotoposzok korlátlan számú másodlagos kronotoposzt rejtethetnek magukban: „[...] in fact, as we have already said, any motif may have a special chronotope of its own.”¹³ Később „Chronotopes are mutually inclusive, they co-exist, they may be interwoven with, replace or oppose one another, contradict one another or find themselves in ever more complex interrelationships.”¹⁴

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Nele Bemong és Pieter Borghart Bahtyin-ra és a Bahtyin-kutatás prominens alakjaira támaszkodva a kronotoposz öt absztrakciós szintjét különböztetik meg, jelen tanulmány szempontjából azonban csak az általuk felállított rendszer negyedik szintjén elhelyezkedő műfaji (angolul: generic chronotopes)¹⁵, és a harmadik szinten elhelyezkedő uralkodó kronotoposzok (angolul: dominant) relevánsak.¹⁶ A műfaji kronotoposzok legfontosabb tulajdonsága, hogy el lehet őket vonatkoztatni a konkrét irodalmi művektől amelyekben megjelennek, ezáltal az összehasonlítás és kategorizálás alapjaiként tudnak szolgálni, más szóval képesek egész műfajokat vezényelni. A harmadik szinten manifesztálódó uralkodó kronotoposz az előbbihez hasonló módon képes az úgynevezett mikro-kronotoposzokat és motivikus kronotoposzokat is egységesíteni, azonban

¹⁰BAHTYIN 1976, 257.

¹¹STEINBY 2013, 107.

¹²Uitt, 107.

¹³BAHTYIN 1976, 252. ([...] tulajdonképpen, mint azt már korábban említettük, minden motívumnak lehet egy sajátos kronotoposza. ford. T.Gy.)

¹⁴Uitt, 252. (A különböző kronotoposzok kölcsönösen magukba foglalják egymást, párhuzamosan léteznek, egymásba fonódhatnak, helyettesíthetik, ellentmondhatnak, vagy szemben állhatnak egymással, vagy egyre bonyolultabb összefüggésekben találhatják magukat. [ford. T. Gy.])

¹⁵A későbbiekben előforduló szakszavak magyar fordításának hiányában a saját fordítás után az idegennyelvű eredeti is jelölésre kerül. [T.Gy.]

¹⁶BEMONG ÉS BORGHART 2010, 6.

hiányzik a műfajteremtő képessége, amellyel a műfaji kronotoposz rendelkezik. Bemong és Borghart azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy domináns kronotoposz az idő múltával képes legyen különálló műfajokat irányítani.¹⁷

Szem előtt kell tartani, hogy egy regény nem csak egy kronotoposzt tartalmazhat, sőt Graham Pechey szerint a kronotoposzok pluralitása és a közülük való választás lehetősége a regény egyik legfontosabb ismérve. Az eposz/antik görög regény ilyen szempontból a (modern) regény szöges elmentéje, hiszen abban kizárólag egy kronotoposz uralkodik (ami persze nem jelenti azt, hogy a többi nincs jelen).¹⁸

Ahogy azt már korábban említettem, Bahtyin soha nem definiálta részletesen, mit is ért a kronotoposz alatt, emiatt végtelenül sok, sokszor csak apróságokban, sokszor alapvető dolgokban is különböző értelmezési mód született. Ez okból kifolyólag érdemesnek tartom összefoglalni, hogy jelen tanulmány szempontjából mit is értek kronotoposz alatt, illetve mely kutató(k) munkásságára támaszkodom.

Szükszavúsága ellenére, Bahtyin *A Tér és az idő a regényben* megfogalmazott, korábban már idézett kronotoposz „definíciója” szolgálja a legkézenfekvőbb kiindulási pontot a sokszor túlkonstruált és fölöslegesen bonyolult átfogalmazások tengerén. A jelen tanulmányban tehát elsődleges szempont lesz az irodalmi tér és idő elválaszthatatlansága, hiszen a bahtyini kronotoposz pontosan amiatt egyedi, hogy nem próbálja meg külön entitásokként kezelni a teret és az időt, szerinte azok elválaszthatatlanok és teljes mértékben egymásra vannak utalva.

Jay Ladin *Fleshing out the Chronotope*¹⁹ című írása, valamint a korábban már idézett, Nele Bemong és Pieter Borghart által felállított absztrakciós szintek is nélkülözhetetlenek bizonyulnak majd az előttünk álló elemzés során. Mivel elemzésünk egy több mint háromszáz oldalas regénnyel foglalkozik, sziszifuszi munka lenne a mikro- és a motivikus kronotoposzokat is bevonni, ebből kifolyólag az uralkodó kronotoposzok lesznek a legkisebb, míg a műfaji kronotoposzok a legnagyobb vizsgált egység. Számtalan próbálkozás született további absztrakciós szintek definiálására, azonban ezek kutatása sokkal nagyobb regénykorpuszt igényelne, mellyel könnyű lenne átlépni nem csak jelen tanulmány, de akár egy disszertáció határait is, ezért ezek az elméletek is megmaradnak az említés szintjén.

¹⁷BEMONG és BORGHART 2010, 6–7.

¹⁸PECHEY 1998, 174.

¹⁹JAY 1999, 212.

A pokol és a háború kapcsolata

Falconer szerint a pokol kronotoposzána, és ezzel a katabasis irodalmának legfőbb jellemzői a tér behatároltsága és szűksége, melyek korlátozzák a szabad mozgást, a jövő lehetőségének teljes megszűnése, melyeket az egyén a környezetétől és a többi embertől elválasztva vagy egyenesen elidegenedve él meg, annak ellenére, hogy a szenvedők sokszor egy elkülöníthetetlen tömegbe vannak kényszerítve.²⁰

A Tyll, lévén egy, a felvilágosodás és a középkor határmezsgyéjén, Európa egyik legsötétebb időszakában játszódó regény, hemzseg a pokollal és a túlvilági élettel kapcsolatos referenciáktól. A poklot először Tyll apja, Claus említi, amikor egy feneketlennek mondott svájci szurdokról mesél: „Aztán eltöprengett, nem lehetséges-e, hogy az a szurdok a pokol bejárata.”²¹ Nem sokkal később viszont Nele már azt meséli a még gyermek Tyllnek, hogy az apja azt mondta az ő apjának, hogy nincs pokol. Tyll tagadja, magában azonban megjegyzi, hogy a lánynak egészen biztos igaza van, de az is lehet, hogy az ellenkezőjét is mondhatta: „Hallott ő már az apjától mindenfélt, amit egyáltalán mondani lehet.”²² Tyll bölcsőhalált halt testvére nem sokkal a halála után zavarodott szellem formájában tér vissza, „mielőtt eltűnne a limbusban, a pokol tornácán, ahol a meg nem kereszteltek tízszer százezer esztendeig fagyoskodnak, mielőtt az Úr megbocsátana nekik.”²³ Ezen esetekben tehát mint teológiai és a néphiedelem részeként behatárolt hely, az átlagos 17. századi ember hitvilágának egyik sarkalatos pontjaként jelenik meg a pokol. Ugyanakkor a Claus által vizsgált feltételezett bejárat által a fizikai térhez is kapcsolódik, de ez azt is szimbolizálja, hogy Claus „beszorult” a középkori babonák és a kialakulóban lévő tudományok közé.

A zusmarshauseni csata után a közeli Augsburgba igyekvő Wolkenstein és Tyll emlékezetébe pokoli látomásként égtek bele „[...] az eltorzult testek, a gennyedző arcok, a nyílt sebek, az ürülékkupacok. Soha többé nem leszek ugyanaz az ember, aki voltam, gondolta, miközben a városkapu felé haladtak, és: hiszen ezek csak képek, mit árthatnak nekem, nem tesznek kárt bennem, csak képek.”²⁴ A gróf az idézett részben a térben végbement változásokra hivatkozik „pokoli látomásként”, mellyel – és a későbbi „hiszen ezek csak képek” szöfordulattal – a valóságtartalmától igyekszik megfosztani az elé táruló borzalmakat, melyeket az elméje képtelen befogadni. Fontos to-

²⁰FALCONER 2005, 42.

²¹KEHLMANN 2018, 38.

²²Uitt, 46.

²³Uitt, 74.

²⁴Uitt, 197.

vábbá megjegyezni, hogy a gróf a rábízott feladat pillanatáig egy privilegizált világban élte életét, ahol szinte semmit nem érzékelt a háború valóságából. Az utazása során leereszkedik a társadalom alsóbb rétegei által benépesített infernális térbe.

A pokol azonban nem csak a különböző karakterek interakcióin és hiedelmein vagy absztrakt és metaforikus látomásokon keresztül jelenik meg a regényben, az infernális állapotok a valós térben, időben és testekben is manifesztálódnak: egész városokat nyelnek el egyik napról a másikra az enyészet és a háború lángjai, emberi testek ezrei válnak eggyé a földdel, járvány és éhínség sújtja szinte az egész kontinenst.

A háború pokla

Az eddig leírtak alapján nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a *Tyllben* – és mint azt Falconer kutatásából is láthatjuk, számtalan másik 20. századi (történelmi) regényben is – a pokol kronotoposza alárendelt kapcsolatban jelenik meg a háború kronotoposzával, mely a negyedik absztrakciós szinten manifesztálódik²⁵, tehát képes arra, hogy kisebb kronotoposzokat parancsoljon maga alá, mint például a harmadik szinten elhelyezkedő pokol kronotoposza, egy adott irodalmi egységen belül. Ettől függetlenül vannak olyan fejezetek, melyekben a pokol hangsúlyosabb szerepet kap, a háború viszont ezeknél is ott lebeg a háttérben. Mivel a pokol és a túlvilági élet szinte kizárólag a háborúval párhuzamosan, azzal kapcsolatban jelenik meg a regényben, így meg sem kíséreltem kettéválasztani őket, egymással párhuzamban kerülnek elemzésre.

Az elemzett regényben a háború kronotoposzáinak ideje egyszerre mozog csigalassúsággal, amint az *Aznában* és a *Zusmarshausen* fejezetekben érzékelhető, de ugyanakkor felfoghatatlan gyorsasággal is, mint az ugyanabban a fejezetben található csatajelenetben, vagy az egyik napról a másikra elpusztuló kisváros esetében a *Cipők* fejezetben. A háború ideje állandó (vagy ha úgy tetszik végtelen), a regényben megjelenő személyek többsége szinte egyáltalán nem gondol a háború utáni időkre, nem reménykedik abban, hogy egyszer annak vége lesz. A háború kronotoposza megfosztja a szenvedőket a jövőtől, állandó jelenben és múltba révedésben tartja fogva őket, hiszen a háború kétségbe vonja, vagy egyenesen megszünteti nemcsak a jövőt, de a múltat is.

A Falconer által definiált pokol kronotoposzáinak ideje is hasonlóan viselkedik, hiszen ott is megszűnik a jövő lehetősége, csak a pokol végtelen

²⁵BEMONG és BORGHART 2010, 7.

jelene marad. Kehlmann értelmezésében az Ulenspiegel figura is ezt az időtlenséget hivatott ábrázolni, hiszen annak ellenére, hogy van egy viszonylag stabil eredettörténete, amit Kehlmann is átvész, bármikor kiemelhető az adott történelmi korból, és áthelyezhető máshova, a figura lényege változatlan marad.

„A háború mind ez idáig még nem ért el hozzánk.”²⁶ – mondja az első, *Cipők* című fejezet többes szám első személyű elbeszélője. A fejezet egy apró „zsákvárost” mutat be, mely százöt házból, meg egy templomból és temetőből állt. A város annyira jelentéktelen, hogy még a császári adószedő is mindig meglepődött, hogy még laknak ott emberek. Azzal, hogy Kehlmann a kronológiai sorrend szerinti negyedik fejezettel nyitja a regényt, egy graduális pokolba való leereszkedés helyett, a kezdetektől egy pokoli állapot fogjaiként ábrázolja szereplőit. Az apró várost alig egy évvel Tyll látogatása után éri el a háború: „Egyik éjjel hallottuk a nyerítését, aztán a nevetése hallatszott kintről, sok-sok hangon, és már hallottuk is a betört ajtók recsenését, és még mielőtt kiszaladhattunk volna az utcára, hasznavehetetlen vasvillákkal és késekkel felfegyverkezve, már a lángok nyaldostak mindent.”²⁷

Tyllt először a hamarosan megsemmisülő város lakóinak történetén keresztül ismerjük meg. Ők is csak legendákból és mendemondákból ismerik a hírhedt tréfacsinálót (akárcsak az olvasó), ezért érthető módon rendkívül örülnek az érkezés hírének. A fejezet hangulata azonban meglepő hirtelenséggel változik tragikussá, ugyanis az utolsó két oldalon kiderül, hogy a városban szinte mindenki a fosztogató zsoldosok áldozatául esett, ideértve a fiatal Marthát is, aki:

„[...]még hallotta, hogy a nővére segítségért kiált, miközben a jövő, amely az imént még előtte állt, semmivé foszlott; a férje, akije soha nem lesz, a gyerekei akiket nem fog felnevelni, és az unokái, akiknek soha nem fog tudni mesélni a híres tréfacsinálóról aki megjelent náluk egy tavaszi délelőttön, és az unokák gyermekei, az a sok-sok ember, aki eztán már nem fog megszületni. Ilyen gyorsan megy ez, gondolta Martha, mintha épp rájött volna valami nagy titokra. És amikor meghallotta a tetőgerendák recsenését, még eszébe jutott, hogy most már talán Tyll Ulenspiegel lesz az egyetlen, aki emlékezni fog az arcunkra, és tudni fogja, hogy léteztünk.”²⁸

²⁶KEHLMANN 2018, 7.

²⁷Uitt, 25.

²⁸Uitt, 26.

Tyll ugyan felajánlotta a fiatal lánynak – aki szerinte különb ember volt, mint a város többi lakója – hogy menjen velük, de az túlzottan félt az ismeretlentől, nem tudta elképzelni mi lenne vele a szülei és ismerősei nélkül. A fejezet elején, miután Tyll először megszólította, Martha elképzelte, hogy majd egyszer a férjének, később pedig unokáinak meséli el, hogy saját két szemével látta a nagy Ulenspiegelét. Ennek a jövőnek a lehetősége válik szó szerint a lángok martalékává, amikor a szokásosnál éhesebb és részegebb zsoldosok végül rátalálnak a városra, melynek százöt házából csak egy vészeli át a megvadult katonák pusztítását. Az időtlen, emberi történelem fölött „lebegő” kehlmanni Ulenspiegel figura egyik legfontosabb feladata, hogy emlékezzen a háború áldozataira, akikre már senki más nem emlékszik. Ez az időfelettség teszi lehetővé, hogy Tyll minden háború áldozataira képes emlékezni, feloldva ezzel nemcsak a harmincéves háborút, de minden más hasonló konfliktus egyediségét.

Kate McLoughlin szerint a háború tere kontrollált és rendszerezett, hiszen a védelem vagy támadás sikere sok esetben a fegyelmen és kellő tervezésen múlik, ugyanakkor kaotikus és törvénytelen is, mert a békeidőbeli szabályok és normák megszűnnek létezni, egy „affektív terep”, mely rögzíti a csata hatásait az ideiglenes és állandó váltokozásaiban: egyszerre *heimlich* és *unheimlich*, mélyen ismert, de állandóan idegen.²⁹ A pokol kronotoposza is hasonló kettősséggel rendelkezik, azzal a kivétellel, hogy a pokolban feloldódó e világi szabályok és normák helyére azoknak különböző társadalmi változások, illetve filozófiai és teológiai iskolák nyomán megjelenő túlzó és (eredetileg) elrettentő szándékú változatai lépnek. Ezen büntetések és szabályok is mélyen ismertek, mert az emberiség elementáris félelmeiből táplálkoznak, de állandóan idegenek is maradnak, mert a pokoli szenvedés egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy ép ésszel felfoghatatlan.

A háború és a pokol bűzei

Azt, hogy milyen sors jut a már „felszabadított” területeknek és embeereknek, Frigyes, a svéd király táborában tett látogatása érzékelteti. A tábor bűzét már messziről érezni lehetett, „[...] amely keserű és szúrós sejtésként lebegett a néptelen táj fölött.”³⁰ Nem csak az út szélére halmozott emberi ürülék ontotta a bűzt, „[h]anem a sebek, fekélyek, a verejték és az összes betegség, amelyet az emberiség ismert. A király pislogott. Úgy érezte, látni lehet a bűzt, olyan sárgán összesűrűsödött a mérgező levegő.”³¹ A tábor

²⁹McLOUGHLIN 2011, 86.

³⁰KEHLMANN 2018, 244.

³¹Uitt, 245.

belső részein gyerekek és asszonyok is tartózkodnak, akik együtt utaztak a zsoldosokkal, ugyanis „[a]kinek családja volt, magával vitte a háborúba, hiszen hol hagyta volna?”³² A következő bekezdésben találjuk a tábori jelenet csúcspontját:

„[...] a király valami iszonyatosat vett észre. [...] Halott gyerekek voltak. Egyik sem lehetett idősebb öt évesnél, a legtöbbük egy évet sem élt. Ott feküdtek egymásra halmozva, elszíneződve, szőke, barna és vörös hajukkal, ha az ember jobban szemügyre vette őket, némelyik szempárt nyitva láthatta, negyvenen, vagy még többen lehettek, a levegő elsötétült a legyektől”³³

A tábor egy, a háború által eltorzított tér, mely nyomokban hasonlít a háború előtti terekre, hiszen a domb tetejéről úgy néz ki, „[...] mint egy, a szélben lobogó fehér város, melynek házai között ide-oda mozgott, siklott és hullámozott valami. Csak második pillantásra ismerték fel, hogy a város sátrakból áll.”³⁴ A zsoldosok a háború pusztítása miatt kénytelenek magukkal vinni családjaikat a táborokba, hiszen még a dögvész és pestis dúlta táborban is jobb dolguk van, mint a letarolt falvakban és városokban. Ironikus azonban, hogy éppen a zsoldoshadseregek felelősek a falvak és városok pusztulásáért, ezzel is tovább növelve a tábor körülvéő emberi testek alkotta külső gyűrűt.

A *Tyll* regényvilágában mind a terek, mind pedig az azokat megtöltő testek metamorfózisok sorozatain esnek át, melyeknek túlnyomó többsége a *Zusmarshausen* fejezetben található. A halott gyermekek, akik általában a jövő jelképei, az európai társadalom pusztulásának hírhozóivá alakulnak át. Az *Aknában* fejezet aknaomlás incidense is egy ilyen metamorfózis, melynek során élő testek válnak az őket körülvéő tér részévé. De hasonló átalakuláson mennek át a már korábban említett, első fejezetben megismert város lakói is, akik az eltelt idő ellenére is jelen vannak, hiszen még hallani lehet őket ott, ahol egykor éltek, néha a fákban, a fűben vagy a tücskök ciripelésében, a gyerekeknek pedig úgy tűnik, hogy olykor a város lakóinak arcát látják a patak vizében.³⁵

Camporesi szerint a keresztény gondolkodásban bűz és bűn együtt járó jelenségek voltak, ezért a kellemetlen és visszataszító szagok kivételes jelentőséggel bírtak: „Decayed life’ continued to corrupt and pollute the air

³²Uitt, 247.

³³Uitt, 247.

³⁴Uitt, 245.

³⁵vö. uitt, 26.

down below and the intolerable ‘stink of sinners’ infected the abyss.”³⁶ A rothadó hullák kibírhatatlan bűze, melyet a téli király a svéd táborban érez, a középkori hiedelemvilágban tehát elválaszthatatlanul összekapcsolódott a kárhozattal.

Különös jelentősége van annak, hogy ezeknek a szörnyű és kibírhatatlan szagoknak pont Frigyes – egy nemesember, akit egész életében óvtak a hasonló élményektől – van kitéve, hiszen ahogy Camporesi is fogalmaz, az arisztokrácia számára ez az elképzelhető legrosszabb büntetések egyike volt:

„The intimate embrace of the man-cum-snail, of the miserable, stinking beggar covered in sores and filth, of the verminous relict of the streets and of the evil outcast of the most corrupt social class, appeared to the aristocrat as the worst of all possible downfalls from his privileged position; likewise, the substitution of aromas, oils and balsamic ointments for the plagues and festering boils of the underground horrified him.”³⁷

Frigyessel a pestis végez, miután Tyll kivételével „udvarának” minden tagja magára hagyta egy hóihar közepén. A pestis, mely jellemzően a szegény emberek soraiban szedte áldozatait, a Frigyes által kirobbantott háború ártatlan halottjainak instrumentumaként szolgál, mellyel bosszút állnak a téli királyon, akit elvakított a hatalomvágy, amikor elfogadta a protestáns unió ajánlatát.

Az *Aknában* fejezet megerősíti továbbá Camporesi azon állítását is, miszerint a középkori ikonográfiában Isten alakja szinonim a tisztasággal és a világossággal, míg Lucifer (és az ördögi) a sötétséggel és a kosszal.³⁸ Az akna szűk és klausztrofóbiát előidéző terei viszont a középkori pokol tágas, végtelen síkságokkal és felmérhetetlenül magas hegyekkel tűzdelt tájaival szemben a szűkös csatornaszerű barokk pokol alakját veszik fel, ezzel is hangsúlyt fektetve a regény idejének (két korszak közötti) átmeneti jellegére.³⁹

³⁶CAMPORESI 1990, 15. („A rothadó élet” továbbra is megrontotta és beszennyezte a levegőt, hisz a „bűnösök elviselhetetlen bűze” megfertőzte a mélységet. [ford. T.Gy.]

³⁷Uitt, 18. (Az ember-csiga, a nyomorult, bűzlő, sebek és piszok borította koldus, az utca fertőzőtt és visszatartó maradványainak, a legromlottabb társadalmi osztály kitaszítottjának meghitt ölelése az arisztokrácia számára a lehető legborzasztóbb bukás volt kiváltságos helyzetéből; de hasonlóan elborzasztotta, hogy a különböző aromák, olajok és balsamok helyére a pestises kelések gennyes váladékai léptek. [ford. T.Gy.]

³⁸Uitt, 15.

³⁹Uitt, 69.

Az eddig bemutatott példák alátámasztják azt a feltevésem, miszerint a pokol kronotoposza alá van rendelve a háború kronotoposzának, annak nyomán manifesztálódik. A háború elpusztítja a békeidőbeli tereket, azok helyén egy eltorzult világ jelenik meg, melyben a testek eggyé válnak a térrel, hogy visszataszító testnedveik tovább terjesszék a betegségeket, megvadult zsoldosok démonok módjára vetik magukat az apró falvak mit sem sejtő lakóira, a halottak bosszúéhes vagy szomorú szellemek formájában térnek vissza az élők világába, mert még nem tudták elfogadni, hogy már nem léteznek többé.

A *Tyll* történései ugyanakkor túlnőnek a harmincéves háború határain: Kehlmann az emberi történelem összes háborús konfliktusának allegorikus megjelenítésére használja fel azokat. Az egyén – a névtelen tömegember – sorsának összefonódása a világtörténelemmel jellemző és gyakran visszatérő eleme a történelmi regény klasszikus modelljének, jelentősége csak pár évtizedre, az irodalmi posztmodernizmus hatására halványult el, de mint azt Kehlmann regényéből is láthatjuk, fokozatosan visszanyeri régi presztízsét a zsáner határain belül.

Összegzés

Jelen tanulmányban azt szerettem volna bemutatni, hogyan jelenik meg az elemzett regényben a háború, és annak nyomán a pokol kronotoposza. Kehlmann különös történelmi regényéről, mely sokszor a mágikus realizmus és a fantasztikus határán billeg, elmondható, hogy egy a tér és az idő szintjén is töredezett regény, melyben a megkevert időrend, a gyakori *flash-back*ek és *flashforward*ok, a hirtelen felgyorsuló vagy szinte megálló idő, és a halott emberi testekkel összeolvadó, gyorsan váltakozó és egymáshoz lazán kapcsolódó terek együtt alkotják a háború kronotoposztát, melytől elválaszthatatlanul jelenik meg a pokol kronotoposza. Mondhatni ott lebeg fölötte, mintha végig egy kötélén egyensúlyozna, akárcsak a címadó mutatóványos.

A pokol kronotoposza az egyszerű emberek babonáin és félelmein, az emberségét tehetségért cserébe jelképesen feláldozó, és ördöggé alakuló Tyllen, a „hétköznapi” vagy e világi démonokká deformálódó martalócokon, a visszatérő bosszúéhes szellemeken, az emberi testek különböző metamorfózisain, és az egyén elidegenedésén keresztül manifesztálódik a regényben. A háború és a pokol kronotoposzáinak egyaránt fontos eleme továbbá a történet folyamán fokozatosan egy látszólag halhatatlan és sebezhetetlen legendává avanzsáló Ullenspiegel alak is, hiszen az ő látszólagos immunitásának, ördögi és túlvilági, szellemszerű tulajdonságainak hála tudja a regény ilyen intim közelségből bemutatni a háború okozta káoszt és szenvedést, anélkül,

hogy a populáris irodalomtól megszokott történelmi közhelyekhez kellene nyúlnia.

Irodalom

BAHTYIN 1976 = Bahtyin, Mihail. A tér és az idő a regényben. Magyar. In: *A szó esztétikája*. Ford. Csaba Könczöl és József Kőrösi. Budapest: Gondolat, 1976.

BEMONG ÉS BORGHART 2010 = Bemong, Nele és Borghart, Pieter. Bakhtin's Theory of the Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives. In: Bemong, Nele és tsai. szerk.: *Bakhtin's Theory of the Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*. Szerk. Nele Bemong és tsai. Gent és Thorn: Academia Press, 2010.

BOBZING 2017 = Bobzing, Henning. Daniel Kehlmann. In: Korte, Hermann szerk.: *Junge und jüngere Literatur aus Österreich*. Szerk. Hermann Korte. München: Richard Boorberg Verlag GmbH & Co. KG, 2017.

CAMPORESI 1990 = Camporesi, Piero. *The Fear of Hell: Images of Damnation and Salvation in Early Modern Europe*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1990.

FALCONER 2005 = Falconer, Rachel. *Hell in Contemporary Literature: Western Descent Narratives since 1945*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.

JAY 1999 = Jay, Ladin. Fleshing Out the Chronotope. In: Emerson, Caryl szerk.: *Critical Essays on Mikhail Bakhtin*. Szerk. Caryl Emerson. New York: G. K. Hall & Co., 1999.

KEHLMANN 2018 = Kehlmann, Daniel. *Tyll*. Magyar. Ford. Zsuzsa Fodor. Budapest: Magvető, 2018.

LAMPART ÉS TSAI. 2020 = Lampart, Fabian és tsai., szerk. *Daniel Kehlmann und die Gegenwartsliteratur: Dialogische Poetik, Werkpolitik und Populäres Schreiben*. Berlin és Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2020.

MCLOUGHLIN 2011 = Mcloughlin, Kate. *Authoring War: The Literary Representation of War from the Iliad to Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

MORSON 1994 = Morson, Gary Saul. *Narrative and Freedom: The Shadows of Time*. New Haven és London: Yale University Press, 1994.

PECHEY 1998 = Pechey, Graham. Modernity and Chronotopicity in Bakhtin. In: Shepherd, David szerk.: *The Contexts of Bakhtin: Philosophy, Authorship, Aesthetics*. Szerk. David Shepherd. London: Routledge, 1998.

SCHOLZ 1998 = Scholz, Bernhard F. Bakhtin's Concept of Chronotope: The Kantian Connection. In: Shepherd, David szerk.: *The Contexts of Bakhtin: Philosophy, Authorship, Aesthetics*. Szerk. David Shepherd. London: Routledge, 1998.

STEINBY 2013 = Steinby, Liisa. Bakhtin's Concept of the Chronotope: The Viewpoint of an Acting Subject. In: Steinby, Liisa és Klapuri, Tintti szerk.: *Bakhtin and His Others: (Inter)subjectivity, Chronotope, Dialogism*. Szerk. Liisa Steinby és Tintti Klapuri. London és New York: Anthem Press, 2013.

Internetes források

KNIPPHALS 2017 = Knipphals, Dirk. Dies ist Literaturliteratur. taz. 2017. URL: <https://taz.de/Daniel-Kehlmanns-neuer-Roman/!5459122/> (elérés dátuma 2025. 01. 28.).

QUADRI 2020 = Quadri, Shireen. Daniel Kehlmann: I Am Interested in Exploring What a Strange, Distant Country Our Past Can Be. The Punch Magazine. 2020. URL: <https://thepunchmagazine.com/the-byword/interviews/daniel-kehlmann-i-am-interested-in-exploring-what-a-strange-distant-country-our-past-can-be> (elérés dátuma 2025. 01. 28.).

War and Hell in Daniel Kehlmann's *Tyll*

GYULA TÓTH⁴⁰

In Daniel Kehlmann's 2017 novel *Tyll*, the terrible reality of the Thirty Years' War is illustrated with the help of an anachronistic twist: the 14th-century German folk hero, Till Eulenspiegel, is transposed to the 17th century. He traverses the hellish landscapes of war-torn Europe, thereby illustrating the catastrophic effects of the conflict on different social groups. In

⁴⁰University of Szeged, Ferenc Móra College for Advanced Studies

Kehlmann's fictional realm, hell has transcended its traditional boundaries, breaking free from its metaphorical shackles to manifest in the land of the living, taking the form of a seemingly perpetual war. The objective of this paper is to demonstrate the means by which Kehlmann's unusual historical novel evokes the topos of hell in the context of the Thirty Years' War.

Erotika és transzcendencia összefonódása Szabó Lőrinc költészetében

VARGA BORBÁLA KINCŐ¹

Bevezetés

A református lelkész felmenőkkel rendelkező Szabó Lőrincnek már korai lírájában megmutatkozik az erős vallásos neveltetés, illetve a szakralitás iránti érzékenység. Költészetének mai napig tartó népszerűsége ellenére mindeztidáig nem sokan próbálkoztak szövegeinek transzcendencia felől közelítő olvasatával, habár a költő maga is többször reflektált saját református örökségére és a hittel való küzdelmeire. A magát egyik versében „istent akaró ateista”²-ként említő költő műveiben gyakran beszél arról, éppen hogyan viszonyul protestáns örökségéhez. A kötetek verseiben jelentős számban találhatók vallásos nyelvből vett kifejezések, illetve sűrűn megjelenik a transzcendencia iránti igény. Számos vers foglalkozik közvetlenül a református hittel, egyfajta személyes isten létének akarásával vagy éppen elutasításával.

Szabó Lőrinc nincs egyedül vívódó, egyszerre elutasító, ugyanakkor vágyakozva kereső istenkapcsolatával. A 20. század eleje olyan költészettörténeti időszaka a magyar irodalomnak, amikor még intenzíven él a társadalomban a keresztény vallásosság, ám a hagyomány kiüresedni látszik. Ennek következtében beáll az istenhiány állapota, melyben a szekularizált, immanens világ embere kénytelen a megváltás nélküli végességgel szembenézni. Ez az egzisztenciális krízis azonban nem csupán a halállal való foglalkozást erősíti fel, de vágyat is szül a hiány betöltésére, az elvetett transzcendencia valamiféle visszaszerzésére, ami a modern művészetben is megjelenik.³

A vallásos alap hiányára különböző módokon igyekeznek újfajta válszokat találni a modern magyar líra költői. Ady lázadó istenes költészete vagy Babits vívódó, a transzcendencia irányába mutató szövegei mellett számos kísérlet figyelhető meg a huszadik század elején arra, hogyan igyekeznek a már egyre szekulárisabban gondolkozó, a kételyekkel és a keresztény Istennel szembeni csalódottságukkal küzdő költők a kiüresedett egyházi ha-

¹Eötvös Loránd Tudományegyetem, ELTE Eötvös József Collégium

²SZABÓ 2003a, 237–238.

³„A 20. század elejének modern művészete »azonban a szubjektivitás végső uralma, és az egyseges világkép teljes felrúgása volt, amelynek eredményeként elsősorban nem Isten önmagáról szóló kinyilatkoztatására, hanem az ember Istenkeresésére irányították a művészi kifejezésformák érdeklődési körét.« – állapítja meg Kálmán Peregrin.” (KOVÁCS-GOMBOS 2009, 4–5.)

gyományból különféle „világi pótlékokba” menteni a továbbra is vágyott és keresett transzcendenciát. Habár számos költőnél figyelhető meg ez a jelenség,⁴ a modern magyar líra ilyen irányból egyelőre kevésbé kutatott területnek tekinthető, ezért jelen tanulmánynak az is célja, hogy Szabó Lőrinc költészetén keresztül betekintést nyújtson ezen korszak határhelyzetébe, és válaszoljon arra a kérdésre, hogy megmenthetőnek, átmenthetőnek bizonyult-e a keresztény hagyományból a transzcendencia, és ha igen, akkor ez hogyan valósult meg. Ahogyan Szegedy-Maszák Mihály is megjegyzi, „nem azzal kell foglalkoznunk, vallásos volt-e Ady, Babits és Kosztolányi, hanem inkább azt célszerű megfontolnunk: lehet-e olvasni egyes műveiket keresztény hagyományok távlatából.”⁵

„[M]a a szentről vagy Istenről beszélni már közel sem annyira magától értetődő, noha a »modern kor vallástalan embere, ha akarja, ha nem, a homo religiosus viselkedésformáit, hiedelmét és nyelvezetét viszi tovább – miközben deszakralizálja és megfosztja őket eredeti jelentésüktől.«”⁶ – olvashatjuk az Eliadéra hivatkozó Szénási Zoltán tanulmányában. Tanulmányomban azonban többek között arra vállalkozom, hogy Szabó Lőrinc költészetén keresztül betekintést nyújtsak a modern magyar líra ateista, de minduntalan istenkereső attitűdjébe, mely nem csupán nyelvében, de gondolkodásmódjában és motívumvilágában is őrzi a továbbra is ható vallásosság elemeit. Szabó Lőrinc költészetében, akárcsak később Radnóti Miklóseban „[a] test és a szerelem, a másikkal és a természettel való egybeolvadás, a pogányság panteisztikus életöröme ön maga okán válik szakrálissá”,⁷ mivel a keresztény hagyomány addig járható útjait a korszakban Nietzsche és a korszellem felszámolták.⁸ Így azonban a testiség tapasztalataiban, az érzéki mámorban és a panteisztikus életörömben új megközelítési módok nyíltak meg. Ezek végén az a transzcendencia sejtett fel, amelyet a mai poszt szekuláris gondolkodók is minduntalan keresnek.

⁴Jelenits István is felhívja a figyelmet a huszadik századi magyar katolikus költészettel foglalkozó művében, hogy fontos az említett témával az általam vizsgált korszak viszonylatában is foglalkozni, mivel „[t]öbbször felmerül az az igény is, hogy vizsgáljuk meg gondosabban ezeknek a verseknek kapcsolatát Ady, Kassák, általában a huszadik század elején megszólaló nagy nemzedék istenkereső költészetével.” (JELENITS 2006, 19.)

⁵SZEGEDY-MASZÁK 1996, 280.

⁶A *szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből* 2011, 20.

⁷DECZKI 2013, 185.

⁸Erről ír Rába György is Szabó Lőrinc legsikerültebbnek tartott kötetével, a *Te meg a világgal* kapcsolatban: „Ez a költői mikrokozmosz olyan világ, melynek istenét már előtörténete során Nietzsche megölte, s aki ezt a történetét tudatosította magában, nemcsak magának kellett ege középpontjába állnia, de egy mindenséget is kellett teremtenie maga köré.” (RÁBA 1972, 84.)

Tanulmányom fókuszában tehát a földi szerelembe „átmentett” transzcendencia áll, amelyre Szabó Lőrinc költészetében számos példát találunk. A költő olykor már szinte naturalista képekkel állítja a transzcendenst közelítő szövegeit minden irányból határhelyzetbe: a keresztény szókincs félreérthetetlen, a vallásos töltettől elvonatkoztathatatlan kifejezéseivel ír az erotika földi, a keresztény elgondolás szerint kétségtelenül bűnös élvezeteiről, melyek a megváltás erejével jelentkeznek a versekben.

A modernség istenkeresése

„»Modern az a világkorszak – írja Vajda Mihály – amelyben az európai emberiség – Nietzschevel és Heideggerrel szólva – már megölte az Istent, hogy magát tekintse Istennek: ez a felvilágosodás korszaka.« A modernség azonban, bármennyire radikálisnak tűnik is a premodernnel való szakításában, bizonyos szempontból mégis a több mint kétezer éves európai hagyomány örököse maradt, nemcsak mert Isten létének állítása és újkori tagadása lényegében ugyanabban a metafizikai horizontban tétéleződött, hanem azért is, mert újraírva bár, de továbbvitte azt a teleologikus, linearizált történelemszemléletet, mely a kereszténység felfogását is jellemzi.”⁹ A huszadik század elején a lírikusoknak, Szabó Lőrincet is beleértve, éppen ezzel a nietzschei állítással kell szembenézniük, mely szerint Isten halott.¹⁰ Mindez azonban nem a szakrálisnak és az egyházi hagyományoknak egyszeriben hátat fordító, már csupán immanens szövegeket létrehozó költő-nemzedéket eredményez. Ahogyan Kozocsa Sándor is megfogalmazza 1938-ban, a *Katolikus Szemlé*ben: „A modern költő Isten-élménye kétségtelenül más, mint a »fin de siècle« apatikusan csüggedt szemlélete. Nem ragyogóbb annál, de valamivel hívőbb és igazabb. Új életérzés suhant át a világon. Megjelentek a spirituális költők”.¹¹

1910-ben Ady Endre írja a *Nyugat*ban, hogy „annyi religio, igazi Istenvágy még nem élt az emberi civilizációban, mint ma. Borzasztóul szeretnők igazi alakjában meglegelni az istent s az írók még természetesen türelmetlenebbek és idegesebbek a keresésben, mint a filozófusok.”¹² Ady kis- és nagy kezdetűvel írt isten szava jelzi a korszakban egyre tudatosuló új tendenciát, amely különbséget tesz Isten szekularizált és vallásos megnevezése között, amiről Kabdebó Lóránt is említést tesz: „[a] költészet túl volt a szimbolizmus

⁹Idézi A *szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből* 2011, 21.

¹⁰NIETZSCHE 1923, 143.

¹¹KOZOCSA 1938, 517.

¹²ADY 1910, 204.

misztikumán, és még előtte állt a világ a természettudósok új generációinak metafizikus világértelmezésén. Szabó Lőrinc nemzedéke az első, amely a helyesírást is »szekularizálta«, Isten nevét ekkortól szokás kisbetűvel írni – megkülönböztetve azt az esetet, amikor csakis a keresztény Isten-fogalom megnevezéseként (vagyis személynévi jellegét hangsúlyozva) használják a nagybetűs írásmódot. Helyesírásában Szabó Lőrinc is ezt követi.”¹³

Ady megközelítése alapján tehát Isten nem „meghalt”, pusztán elveszett az út, amelyen addig közeledni lehetett felé, így tehát a modernista irodalom sem tehetett mást, mint elindult megkeresni. Ez a keresés számos egyéni, utat eredményezett a korszak költészetében. „Ady Endre világa a hitetlenség jegyében született, bár görcsösen igyekezett a »hiszek hitetlenül« szomorú önigazolását hirdetni. [...] Kortársaiban e lázongást a meditálások önvallo-másainak sora követte. Babits Mihály lelkében érik meg ez az önmagába néző sóvárgás a Felsőbb Hatalom után, Juhász Gyula már a vidék vallásos felfogásának etnikumát is átmenti hallatlanul finom lírájába. Kosztolányi Dezső a kultúra kiábrándult csömörén át nézi, míg Tóth Árpád a szenvedés prizmáján tükrözi töprengő Isten-látását” – írja Kozocsa.¹⁴ Ady „hitetlensége” azonban Szabó Lőrinc szerint „félreértés”. Így fogalmaz *Az istenes Ady* című, Ady istenes költeményeiből összeállított, általa szerkesztett antológiájának bevezető tanulmányában: „a természettudományos gondolat-éra legnagyobb költői reprezentánsa, az erotikus, forradalmár és istentelen Ady: a félreértett Ady: a legnagyobb magyar vallásos lírikus.”¹⁵ Milyen volt ennek a sok tekintetben úttörőnek számító költőnek az istentelensége? Valószínűleg hasonló, mint kortársainak: nem isten-, hanem sokkal inkább egyháztagadó, a kiüresedett, személytelen vallásosságot ellenző, akárcsak a fiatal Babits Mihályé, akiről az őt egykor mesterének tekintő Szabó Lőrinc így ír: „kivágódása magából: a szellem kísérteties erotizmusa a matéria felé, a nő, a lelkes társ, a barát felé. Az Isten felé.”¹⁶

A korszak vallásos hagyományokkal való szakítása ellenére a keresztény kultúra mind a mai napig átszövi az európai ember nyelvét, gondolkodását és történelemszemléletét. A hagyomány tehát megtagadható, de gyökeresen nem törölhető el.¹⁷

¹³KABDEBŐ 2006, 230.

¹⁴KOZOCSA 1938, 517.

¹⁵SZABÓ 1927.

¹⁶SZABÓ 2026.

¹⁷Vö.: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből* 2011, 24.

Bár Szabó Lőrinc kortársaival erősen kötődik a szekularizációhoz, és tételesen meg is tagadja a kereszténységet, számos alkalommal jelentve ki: „sajnos, ateista vagyok”,¹⁸ mégsem képes kizárni költészetének transzcendencia-igényét, belesodródva ezáltal az egész életművére – és egyben az egész modernsége – kiterjedő, véget nem érő tusakodásba, melyet Kozocsa Sándor így ír le: „A Szabó Lőrincék nemzedéke még harcban állt a Legnagyobbval s el-elbukva is elmélkedik nagyságán vagy töpreng létezésén.”¹⁹

A keresztény kultúrától, annak képzeiteitől, fogalmi körétől, nyelvezetétől szabadulni képtelen modern magyar líra tehát, ha már kilépni nem tud a hagyományból, arra kényszerül, hogy átformálja azt. Olyan határhelyzeteket hoz létre, melyben a költészet egyfajta „billegő”,²⁰ két világ közti pozícióba kerül, ahogyan azt már az Adyról alkotott, korábban felvázolt elgondolások is jelezték. A versek és költőik az istenes és az istentelen, a szent és a profán köztes terébe kerültek.

A posztszekularizmus

„Eszébe nem jutna senkinek, hogy az iszlám kultúráját ne a Koránból, a hindu kultúrát ne a védákából és az upanisadokból kiindulva kezdje vizsgálni: Miért ne lehetne éppilyen eredményes, ha a nyugati kultúrát a Bibliából kiindulva vennénk górcső alá?”²¹ – kérdez rá Northrop Frye *Az Ige hatalma* című könyvében. Ahogyan a korábbiak során is láthatóvá vált: a bibliai örökség aktívan él a modern ember szekularizált gondolkodásmódjának hátterében azon szövegekben, melyek a huszadik század őszintén vágyakozó istenkéréséről tesznek tanúbizonyságot. Miért is ne lehetne ezen hagyomány felől olvasni őket?

A posztszekularizáció egy olyan kortárs művészetszemlélet, mely elsősorban a képzőművészet területén vált elterjedtté, de gondolatisága nem korlátozódik a művészetnek csupán erre a területére. Kovács-Gombos Gábor így ír erről:

„Az utóbbi évtizedekben egy újabb változás tanúi vagyunk. Varga Mátyás a posztszekularizáció idejeként definiálja jelenünket. Nem szűnt meg a szekularizáció, de a vallás iránti társadalmi igény megnövekedett. [...] »A szekularizáció során láthatatlan-

¹⁸SZABÓ 2001, 54.

¹⁹KOZOCSA 1938, 518.

²⁰A kifejezést Kabdebó Lóránt használja kétrészes írásában, az *Ars poetica* vs. *teológia* Szabó Lőrinc pályáján. I. és II. részében.

²¹FRYE 1997, 17.

ná vált vallás ma – a posztszekularizáció korában – újra láthatóvá válik és visszatér a nyilvános térbe. Ez a művészetben nem történik meg nyom nélkül.« – állapítja meg Johannes Stücker-berger. A kötöttségektől megszabadult kortárs művészet vallásos érdeklődése tehát megnőtt.”²²

Ez a megnövekedett érdeklődés ugyanakkor nem mondható el a kortárs művészetfelfogásunkról, mely gyakran olyannyira elutasítja a kereszténység felől közelítő nézőpontokat – az irodalom esetében az ilyen típusú olvasatokat –, hogy ezáltal értékes kutatási és értelmezési lehetőségektől fosztja meg magát. Éppen azt teszi, amit a szekularizáció is, és erre a hibára igyekezik felhívni a figyelmet a posztszekularizmus irányzatának gondolkodói is. „[A]z »Isten megölésével« a fürdővízzel együtt kiöntjük a gyereket is: azzal, hogy megszabadulunk a nyomasztó »gondviselésszerű« transzcendenciától, amely megfosztja az embert szabadságától, magunkat is megfosztjuk a lét egyedüli alternatívájától, amely itt és most lehetőséget kínál arra, hogy túllépjünk jelen kondícionkon”²³ – olvasható Agata Bielik-Robson *A posztszekularizáció eszméje, avagy mi következik az Isten halála után* című esszéjében. Mi jellemzi a posztszekularizmus látásmódját?

„»[P]osztszekularizációs« perspektívában a vallás sajátos értelmezést kap, mert a posztszekularisták érdeklődését és rokonszenvét természetesen nem kelti fel a vallásosság minden formája. Lényegileg a vallásnak egy igen szűk és specifikus formulája érdekli őket, ami mindenképp korszerű vallás, vagy legalábbis, ahogy Habermas fogalmazott, »együttműködik a felvilágosodással« [...] olyan »korszerűsített« vallási jelenségekre összpontosította figyelmét, amelyek azok után is megőrizték transzcendens irányultságukat, hogy eltűnt a providenciális isten állandó jelenlétének érzete. [...] A posztszekuláris perspektíva tehát, amely nem jelenti a vallásos hit teljes visszatérését a kinyilatkoztatás egész dogmatikus arzenáljával, nem hajlandó elfogadni »a kinyilatkoztatás nyomának« teljes kitörlését, sőt azt a remény és az ígélet momentumaként megpróbálja megőrizni.”²⁴

Az iméntiek fényében talán nem elvetendő lehetőség a huszadik század első fele költő-nemzedékeinek bizonyos alkotóit a posztszekularizmus felől vizs-

²²KOVÁCS-GOMBOS 2009, 7.

²³ROBSON 2011, 71.

²⁴Uitt, 71.

gálni, hiszen olyan alkotókról van szó, akik bár hátat fordítanak a hagyományos vallásosságnak, nem vesztik el érdeklődésüket és érzékenységüket a transzcendencia iránt, mi több, lírájukban felerősödik a vágy egyfajta személyes isten megtalálására.

A posztszekularizmus eszméje jelen tanulmány, és a kortárs spirituális irodalomkutatás szemléletére is vonatkoztatható. Ahogyan Bielik-Robson fogalmaz:

„A posztszekuláris perspektíva a modernitást tehát olyan kor-szoknak mutatja, amelyet nem a mindenáron végigvitt szekularizáció határoz meg, inkább a transzcendencia és az immanencia közti alkudozás, aminek tétje az emberi szabadság megmentése, és fordítva, az immanencia totális igényeinek a lefegyverzése az »isteni törvényekre« történő hivatkozással.”²⁵

Szabó Lőrinc, az „istent akaró ateista”

„A kételyek és Istennel való viaskodások sokszor szemléletes és néha metafizikailag is fölfogható képei elevenednek meg Szabó Lőrinc »istenes« lírájában. Pusztán spekulatív líra: hiányzik belőle Ady fanatikus Isten-akarása”²⁶ – olvashatjuk Kozocsa Sándor gondolatait, melyekkel azonban maga a költő is vitába száll a korábban már idézett *Kíváncsiság* című versének egyik önjellemző sorában: „istent akaró ateista”. A fejezet címébe is beemelt idézet talán a legtömörebb, leghitelesebb leírása annak, hogyan közeledett költészetében Szabó Lőrinc a keresztény istenhez, és hogyan távolította el mégis magától mindazzal együtt, amit tradicionális vallásosságnak nevezünk.

Kabdebó Lóránt – egyedül ő foglalkozott Szabó Lőrinc költészetének való-lási aspektusaival – *Ars poetica* vs. *teológia Szabó Lőrinc pályáján* című írásában mutatja be a költő ars poeticájának teológiai kötődéseit. Összegyűjti a kereszténységgel való viaskodás nyomait viselő szövegeket, kezdve néhány versen, a *Vers és valóság* pár kiemelt kommentárján át, továbbá egy érthetetlen módon titkolt Szent Ágoston-szöveg lefordításán, illetve egy kéziratban maradt cikluson keresztül, egészen egy húsvéti rádióadás felkutatott hang-anyagáig.

„[A] Szabó Lőrinc költői pályáján kiteljesedő ars poetica alakulási folyamatában megjelenő ikonikus evangéliumi utalásokat

²⁵Uitt, 71.

²⁶Kozocsa 1938, 522.

követve figyelhetünk fel a teológia problematikájának jelenlétére egy klasszikus magyar költő pályáján. Amely ars poetica nem szent szövegek utánamondása, megverselt teológia, hanem tiszta költészet. Mely azt az utat mutatja be, hogy miként válik a teológia kérdésfelvetése egy ars poetica megalkotásának ihletőjévé, majd pedig ezt követően hogyan alakul egy ars poetica a teológiát faggató alkalmak verssé formálásának esélyévé.”²⁷

Bár Kabdebó idézett műve a legalaposabb olyan tanulmány, amely Szabó Lőrinc költészetét a teológia irányából közelíti meg, nélkülözi az olyan részletes szövegelemzéseket, melyek rávilágíthatnának arra a poétikai jellegzetességre, amely Szabó Lőrincnél olyan feltűnően tetten érhető: a teológiai hagyomány nyelvének új jelentést hordozó használatára, és arra, hogyan jelenik meg és hat ez a kettősség és küzdelem a versekben.

„Nem hiszem már vagy húsz esztendeje, s mennyit foglalkozom vele!”²⁸ – citálja a költő *Isten* címet viselő töredékét Kabdebó Lóránt. Szabó Lőrinc transzcendencia iránti érdeklődése valóban nem merült ki istenkereső, de minduntalan istennel hadakozó költészetében. 1927-ben megjelentette *A Sion-hegy alatt* című Ady-antológiáját, melyben Ady Endre istenes verseinek gyűjteményét állította össze azzal a bevezető tanulmánnyal, melyre már előzőleg is hivatkoztam. Ebben a szövegben találkozunk a következő hosszabb okfejtéssel, amelyből képet kaphatunk Szabó Lőrinc felekezethez fűződő viszonyáról, a protestantizmusról és a katolicizmusról való gondolkodásmódjáról:

„Azt hiszem, a Jó és Rossz együttérzésének kifejlődését is a panteizmushoz érzésem szerint némileg közelebb álló protestantizmus predesztinációs hite segíthette elő Adyban, hiszen a kálvinista Istennel üldözött, de szinte fiúi viszonyban lehet a Rossz is, amelyet a Teremtő maga rendelt végérvényesen rossznak, míg a katolikus lélekben a Rossz mintegy hivatalos ellenzékbe szorul. Ady mint panteista tekintette semlegesen a bűnt, és csatázott Istennel a Rossz miatt, mint panteista látta a Rosszat is a minden-ség szerves részének, de mint református kapott a szabad vizsgálódás tana révén bátorítást arra, hogy csapások idején szembe is szálljon Istennel, vagy akinek, amennyiben e tettét csak a véges emberi értelem látja elhibázottnak, szükségképpen megbocsátónak kell lennie az általa eleve elrendelt Rossz-sággal szemben.

²⁷KABDEBÓ 2022, 80.

²⁸KABDEBÓ 2006, 229–237.

Hogy Ady felfogása, illetőleg a fenti értelmezés esetleg eltér a hivatalos protestáns állásponttól, az véleményem szerint itt mellékes, hiszen a versírás lélektana nem alkalmazkodik a teológiaihoz, s a felvázolni próbált lélekállapot a Rossz szerepének tekintetében nem a protestantizmusnak, hanem a protestáns hit és egy-egy lélekanyag önálló keveredésének eredménye, önállóan, megakadályozhatatlanul kialakult, de törvényszerűsége semmiképp sem pretendáló eredmény. [...] [V]allásos háttere van nagyon sok olyan versnek, amelyben nincs is tényleges utalás az Istenre.”²⁹

Szabó Lőrinc olyan gondolatokat fogalmaz meg Ady kereszténységhez fűződő viszonyáról, istenképéről és istenkereső verseiről, amelyek javarészt saját költészetéről is elmondhatók lehetnének. Neveltetéséhez és szellemi örökségéhez híven familiáris módon ír a protestantizmusról, mely a költő gondolatmenete alapján befogadóbb aROSSzal, és mindazokkal, akik harcban mernek szállni Istennel. Szabó Lőrinc Adyhoz és több kortársához hasonlóan vív meg örökségével, ám önmagára nézve mindez hosszú éveken keresztül nagyrészt reflektálatlan marad. Költőtársai vele együtt Jób hangján perelnek a Mindenhatóval, ahogyan később Szabó Lőrinc a bibliai történetre reflektálva, Kant alapján a következőképpen fogalmaz: „Jób barátai mindig úgy beszélnek, mintha az isten titokban kihallgatná őket. Jób viszont, az »Istennen belüli« lázadó, őszintén beszél.”³⁰ A huszadik század olyan szerzői, mint Ady, Babits, Krúdy, Szabó Lőrinc, Radnóti és még sokan vallásos külsőségek nélkül keresik az elveszett istent. Erre a keresésre Szabó Lőrinc elsősorban nem saját, hanem inkább Ady lírájában érez rá. „Persze leírni a másik költőről valamit – korrekt irodalomtörténet. De utánamenni, elfogadni a másik vívódásait, és belegondolni, *ő maga* hogyan látja *saját* helyzetét ugyanebben a mezőben? Ez már sajátos alkotói feladat”³¹ – jegyzi meg Kabdebó. Ezt a feladatot Szabó Lőrinc talán csak egy 1940-es, húsvéti rádióadásban teljesíti, melyre ugyancsak Kabdebó Lóránt bukkant rá:

„Isten végtelen téma, minden út hozzá vezethet. Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzás-sá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé

²⁹Szabó 1927, 8.

³⁰Kabdebó 2022, 85.

³¹Kabdebó 2006, 229.

a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnesse borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csendes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai. [...] Igen, a költő csak szavakat mondhat; de ezek a szavak néha az Igének, a Logosznak a szavai.”³²

Bár Szabó Lőrinc idézett kijelentései nem perdöntőek kutatásom szempontjából, mégis fontos adalékkal járulnak hozzá a korábban leírtakhoz, melyeknek fényében egy fokozatosan tudatosuló istenkeresés folyamata feltételezhető a költő életművében.³³

Erotika, testiség, amor sanctus

Az erotika elsődleges jelentése a *Magyar etimológiai szótár* szerint ’érzé-
kiség’; ’az érzéki szerelem mint költői téma’, és a görög erósz, erótosz (’szerelem, vágy’) származéka.³⁴ Felmerülhet a kérdés, hogyan egyeztethető össze az erotika a huszadik század első felének istenkeresésével? A választ pedig Mircea Eliade nyújtja:

„»Isten eltávolodásában« valójában az fejeződik ki, hogy az ember egyre nagyobb érdeklődést tanúsít saját vallási, kulturális és gazdasági felfedezései iránt. [...] Új vallási hatalmak, a szexualitás, a termékenység, a nő és a föld mitológiája kerülnek előtérbe. Konkrétabbá válik a vallásos élmény, vagyis szorosabban kapcsolódik az élethez. A nagy anyaistennők és termékenységszellemek egyszerűen dinamikusabbak és »elérhetőbbek« az ember számára, mint amilyen maga a teremtető isten.”³⁵

Habár Eliade szavai nem a modern korban érzékelhető eltávolodást írják le, gondolatmenete a huszadik század elejére talán még hatványozottabban igaz. A korszak költészetében ugyanis éppen ezt a panteizmusként felfogott

³²LŐRINC 1940, Elhangzott 1940. március 25-én., húsvéthétfőn., 17.35–18.10-ig a Rádió Bp. I. adóján. A Rádióélet így hirdette meg a műsort: „*Isten és a világ. Istenes versek minden földrészből.* Összeállítja és bevezeti Szabó Lőrinc.” Szabó Lőrinc., *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák.*, s. a. r., jegyz., utószó Kemény Aranka., *Isten és a világ.*, I. 566.

³³*Magyar etimológiai szótár* 2024.

³⁴Uitt.

³⁵ELIADE 1987, 116–117.

szemléletmódot találjuk. Szabó Lőrinc verseinek világára pedig különösen jellemző „a nő és a föld mitológiáj[ának]” előtérbe kerülése. A modern magyar költészetben Ady Endre lírájában jelenik meg először az a tendencia, amellyel a transzcendencia az erotikába és az érzékiségbe való „átmentéssel” válik megőrizhetővé.³⁶ Adyt Baudelaire inspirálja az istenvágy és az ösztönszerű öröm, az erotika, a testiség összehangolására, akinek *Kapcsolatok* című, Szabó Lőrinc által fordított versének utolsó sorában „test s lélek mámore”³⁷ együtt, összetartozó módon jelenik meg.

„Istenes versek és romantikus Sátán- kultusz kettőssége elválaszthatatlan a fejlődéstörténeti értelemben Nietzsche előtti irodalomtól, s ezzel is magyarázható Baudelaire és Ady műveinek a rokonsága. »A nagy költészet lényegében tudatlan (bête), hívő, s ez adja dicsőségét és erejét« – írta Baudelaire 1846-ban, és később is így jellemezte saját helyzetét: »Minden emberben, mindenkor két törekvés (postulations) munkálkodik: az egyik Isten, a másik a Sátán felé. Az Istenhez vagy a szellemiséghez fohászkodás a magasabb szintre fölemelkedés vágya, a Sátánhoz vagy az állatísághoz folyamodás a leszállás öröme.«”³⁸

Szegedy-Maszák Mihály megállapításai nyomán tehát ezt az ellentétek szegélyezte utat kezdi el járni Ady, és őt követik Szabó Lőrincel együtt a huszadik század elejének azon alkotói, akiknél ugyanez a kettősség figyelhető meg. „[M]indenképpen Ady nyomán bontakozik ki Szabó Lőrinc harca a végzettel, az élet rúttságával”³⁹ – fogalmazza meg Rába is, aki Ady mellett Babits hatását hangsúlyozza, különösen Szabó Lőrinc költészetének első felében. Ezek a hatások azonban, ha át is alakulnak, a költő egész életművében érzékelhetőek maradnak.

Az Ady által közvetített baudelaire-i érzékiségben megmutatkozó transzcendenciavágy mellett megemlíthető az amor sanctus, a középkori latin himnusz-költészet egy fajtájának hagyománya is, amelyet „a magyar olvasó első-sorban Babits Amor Sanctusából ismerhet, [melyben] a vallási elragadtatás nemritkán az erotikus költészetnek a formáiban nyilatkozik meg”.⁴⁰ Az 1933-ban megjelent antológiának több átültetése is Szabó Lőrinc munkája.⁴¹ Az itt

³⁶Vö. Ady Endre: *Az én menyasszonyom; A Léda arany-szobra* című verseivel.

³⁷SZABÓ 2002, 33.

³⁸SZEGEDY-MASZÁK 1999, 104.

³⁹RÁBA 1972, 39.

⁴⁰KEMÉNY 2010, 348.

⁴¹RÁBA 1972, 12.

fellelt szerelmi lángolás, ahogy gyűjteményes könyve elején Babits is jelzi, „[e]z a tűz, ez a ragyogás, ez az elegáns zene és érzéki pompa a szerelmi líra tónusára emlékeztet s a szent költészet kifejezései, képei, csöngése, hőfoka minduntalan a legszenvedélyesebb szerelmi lírát juttatja eszünkbe.”⁴² – ugyanakkor – „nem [...] kell földies erotikát keresni e versek mögött: a szent líra csak kifejezéseiben kényszerült a földi szerelem szótárát használni, ami-re különben a szentírás – az *Énekek éneke* – is följogosította.”⁴³

Habár a modern líra erotikával kevert istenkereső alkotásaira nézve semmiképp sem jelenthető ki, hogy azok az amor sanctus műfajának folytatásai lennének, az elfogadható megállapítás, amit nem sokkal az idézett részlet után maga Babits is szóvá tesz: „Arra, hogy modern szerelmi líránk átfinomodott, belsőségessé, lelkivé fejlődött, kétségkívül legnagyobb hatással a szent szerelem lírája volt.”⁴⁴ Emellett pedig fontos azt is megjegyezni, hogy a modern szerelmi líra – ahogyan az felismerhető Baudelaire nyomán Ady, és őt követve később Szabó Lőrinc költészetében is – nem csupán építkezik az amor sanctus hagyományából, de a huszadik század elején felerősödő istenkeresés következtében az említett módokon újjá is teremti azt. Ezúttal azonban közvetítőt helyez ember és isten közé, mely a testiség, az erotika és a panteisztikus életöröm lesz. Az Istenhez vagy szentekhez szóló szerelmi vallomásokat felváltják a földi szerelmet és erotikát megjelenítő költemények, melyek azonban a vallás szakrális nyelve révén túlmutatnak a testiségen, és így mégiscsak a transzcendenciához való közeledésről tanúskodnak.

Az imént vázolt tendencia nem csupán Szabó Lőrinc költészetében válik érzékelhetővé, de több kortársára, köztük Radnóti Miklósról is hatást gyakorol. Ezt fedezi fel Deczki Sarolta Radnóti költészetét elemző idézett tanulmányában, melyben a testiség és a természeti líra vegyülését emelte ki, amely Radnóti lírájában is (Szabó Lőrínchez hasonlóan) a kereszténységből átvett vallásos nyelvvel és motívumrendszerrel együttesen jelentkezett.

„E versek egyik központi toposza a pogány életöröm, annak minden érzéki vonatkozásával. S – ahogyan Ferencz Győző elemzi – ez keveredik a bibliai-vallási és életrajzi-vallomások motívumokkal. Ezek azonban egyáltalán nem egymás ellenében hatnak, hanem egymásba játszódnak, sőt, egymást erősítik, ami a testiség megélésében és megjelenítésében is ambivalenciát jelent.”⁴⁵

⁴²BABITS 1996, 23.

⁴³Uitt, 24.

⁴⁴Uitt, 24.

⁴⁵DECZKI 2013, 184.

Akárcsak Adynál és Szabó Lőrincnél, a korszak ilyen típusú szövegeiben a két egymást ellentétező toposz – azaz a testi érzékiség és a vallásos motívumok – nem oltják ki egymást, csupán megteremtik a már korábban emlegetett határhelyzetet, melybe a költészet „istentelen istenkeresése” miatt sodródik.

Kemény Gábor Krúdyról írt tanulmányában a következő megállapítást olvashatjuk: „Krúdy korához közeledve azt láthatjuk, hogy a két képzetkör kapcsolatában az ellenkező tendencia kerekedik felül, nevezetesen az, hogy a szexualitás vallási eredetű képekben fejeződik ki.”⁴⁶ Krúdy kora pedig egyben Szabó Lőrinc kora is, és bár prózáról van szó, Kemény vizsgálatai mégis fontosak lehetnek tanulmányom számára is. Azt láthatjuk, hogy a huszadik század első felében az irodalmi szövegekben még jelen van a vallásos nyelvi réteg, ám annak jelentései sokaknál kikoptak vagy átalakultak, valamint a megközelítési irány is megváltozott: ahogyan az idézett Krúdyértelmezésben, úgy Szabó Lőrincnél is megfigyelhető, hogy „[a]z asszociáció iránya mindig az erotika felől halad a vallás felé, soha nem fordítva”,⁴⁷ tehát nem a vallás megközelítésének kísérlete történik az erotikán át, hanem a test vágyainak szemléltetése, és a beteljesülés megváltást idéző aktusa igényli a funkcióját veszített, de még megőrzött vallásos szókinccs használatát.

Elemzések

Lássuk, hogyan valósul meg mindez Szabó Lőrinc költészetében, aki a transzcendenssel való találkozást már önmagában érzéki, testi tapasztalásként írta le, ahogyan azt a *Te meg a Világ* és a *Csodálkozás* című költeményekben is megfigyelhetjük:

„Szűrő lettél, a legszebb-szabadabb
szeretkezés érzékeiden át
a mindenséggel: Te meg a Világ.”⁴⁸
(*Te meg a Világ*)

„A többit már nem is tudod,
úgy elaltat a béke,
érzékeid s a túlvilág

⁴⁶KEMÉNY 2010, 348.

⁴⁷Uitt, 350.

⁴⁸SZABÓ 2003a, 166–167.

titkos szeretkezése.”⁴⁹
(*Csodálkozás*)

Az érzékeken át a világgal, túlvilággal való szeretkezéshez azonban az elvont fogalmaknál valami kézzelfoghatóbbra, testileg is megtapasztalhatóra volt szükség: személyekre, szeretőkre. A következő költeményekben a spiritualitás és a testiség gyönyörének szüntelen egybejátszása figyelhető meg.

A *Balaton*, *vakáció* című vers a *Fény, fény, fény* kötetből annak leírása, ahogy a versbeszélő fehér ruhás nőt lát a nyári melegben. Színeiket (fehér ruha, piros napernyő, valami zöld...) elnézve, a forróságban és a fényben (!) – melyről (vagy pontosabban annak közvetítőjéről, a napról) úgy érzi, „csókokat fúr”⁵⁰ bőre alá – egy messze lévő, vágyott nő fájdalmas hiánya izzik fel. A verset záró, tizenkét sorba tördelt mondat azonban nem időz már el az említett távollévőn, hanem vágyát a mű eleji fehérruhás nőre vetítve végül beéri annyival, hogy „de jó volna most valaki”,⁵¹ aki megváltást ígér szerelmével, ahogyan arra a kötet egyik korábbi verse, a *Menekülés* is rámutat, amikor a szerelmet megszólítva így szól: „A megváltás vagy”.⁵² A vers zárata így összegzi az erotikus vágy tartalmát:

„de jó volna őrzöngő szomorúságomat
[...]
lassan belecsókolni
istenbe, a gyönyörű nyárba!”⁵³

A mű utolsó két sorában hármas azonosítás történik: *nő* = *isten* = *nyár*, mindez pedig jó, megváltó, szent, mégis földi, kielégítő, megszerezhető. Belecsókolni az „őrzöngő szomorúságot” egy nőbe az idézett vers kontextusában nem más, mint egy magasabb rendű testi tapasztalat által találkozni a *mással*, és megérinteni ezáltal magát a transzcendenst, az istent.

Szintén a *Fény, fény, fény* kötet verse *Az isten darabkái* című, tíz versszakos költemény, melyben Szabó Lőrinc explicit módon reflektál a jelenségre, mely költészetében gyakran feltűnik: a nőt, akikhez testi vágyai fűzik, isten darabkáinak érzékeli, mintegy lehetséges kapcsolódási pontoknak ahhoz, akit nem is hisz igazán. Érdekes felhívni a figyelmet arra, hogy a korábbi változat címe még így szólt: „Legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőmnek”⁵⁴

⁴⁹SzABÓ 2003a, 301.

⁵⁰Uitt, 133.

⁵¹Uitt, 133.

⁵²Uitt, 129–130.

⁵³Uitt, 133.

⁵⁴SzABÓ 1924, 11.

– akár egy címzés valakinek, aki egyetlen, és fölötte áll mind a huszonöt nőnek, akikért a lírai én égett, és akikhez testi szerelemmel vonzódott. A cím után erősen provokatív módon jelenik meg a szeretők hangsúlyozott száma, mely a kereszténység monogám szemléletmódjával gyökeresen ellentétben álló életstílusról tanúskodik. A vers első felét a huszonöt nő iránti hálálkodás teszi ki, a melegséggel átitatott nosztalgia azonban derékba törik, ahogy a lírai alany hangot ad fájdalomának az ötödik versszak végén: „fáj elhagyni a szépet-jót, / még ha nem voltatok is mindenhatók.”⁵⁵ Majd a következő versszakban így folytatja:

„S ez így lesz, ez már így lesz mindhalálig,
amikor majd lelkünk is kettéválik,
és elalszunk az istenben,
legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőnkben.”

Szabó Lőrinc itt elválasztja a transzcendens istent a nők testének és lényének földi valóságától, és mind maga, mind nagyszámú szeretője fölé legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőként magát az istent emeli. Fontossá válik hát a módosított cím, hiszen az visszalép eggyel – távolabb az istentől és közelebb a nőkhöz –, és a szeretőket teszi meg isten darabkáinak. Ezáltal a szeretők mégiscsak hidat jelenthetnek a lírai én és a megtagadott isten, a földi és az égi között. A következő két versszakban a lírai én így a Teremtőt szólítja meg, miközben a halál gondolata foglalkoztatja és az elmúlásról beszél. Az utolsó előtti versszak ismét visszatér az asszonyokhoz, akiknek emlegetésével, a rájuk való emlékezéssel mintha megkezdődne egy tisztulási folyamat: „múlik már tőlem minden keserűség, / nincsen miért szomorkodni: / az isten darabkái maradtok ti!” – jelenti ki végül a lírai alany, visszarendezve a versközepi szétválasztást, amely épp azért jelentett krízist és keserűséget, mivel a nőket pusztán a földi világ halandói közé sorolta, és így elvágott minden lehetséges utat, mely az égi fény, azaz isten felé vezethette volna. Az egyetlen köteléket, a megváltás, a transzcendenciával való testi találkozás és egyesülés egyetlen lehetőségét.

Az isten darabkái című versben derül ki, milyen tétje van a *nő = isten*, vagy legalább *nő = isten darabkája / istenhez vezető út / transzcendens kapcsolódási pont* azonosításnak Szabó Lőrinc költészetében. Az ellentétes, mégis mindkét irányba (nő és isten) egyszerre vágyakozó versekben a költő szeretőivel a teljességet keresi a szerelemben. Abban a szerelemben, melyet az

⁵⁵SZABÓ 2003a, 140–141.

ugyancsak a *Fény, fény, fény* kötethez tartozó *Ima, a nők ellen* című versében saját istennel való viaskodásának okaként is megnevez:

„Jaj, csak megszomorít
minden szerelem: miatta
birkózom magammal, miatta
birkózom veled is, aki élsz és
nélküle élsz”⁵⁶

Az istenhez imaként címzett vádbeszéd záró sorában a versbeszélő a nőket isten „nagyságának torzképeként” említi, a későbbi szövegekben azonban egy másfajta szemléletmódot érzékelhetünk, mely az életmű jelentősebb részében tekinthető dominánsnak a nők megítélését illetően, s amely a *Harc az ünnepért* kötet két egymást követő versében, a *Glóriás asszonyok* és a *Hervadó asszonyok* című művekben is megmutatkozik: „Nézlek, nők, mint isten közvetítőit”,⁵⁷ „asszonyok, isten remekművei”.⁵⁸

Szabó Lőrinc költészetében azonban nem csupán ilyen azonosításokból olvasható ki az érzékiségen, különösen pedig a nőkön keresztül, testi tapasztalatként érzékelt transzcendencia. A *sátán műremekei* (1926) kötet *Szeretők* című versében, ahol az a kérdés is felvetődik, hogy bűn-e a testiség, a lírai alany két esetben is istenre, illetve egy egyházi gyakorlatra hivatkozik. Előbb még csupán arról beszél, hogy a test ugyanúgy érzi a női szépséget, a halált és isten közelségét

„a hús
úgy érzi szépségeket,
mint a halál
vagy az isten közelét”,⁵⁹

majd az úrvacsorában történő istennel való egyesülés misztikus gyakorlatára is kitér:

„a hívő
az úrvacsora kenyérében
testileg akar
egyesülni az égiekkel.”

⁵⁶Szabó 2003a, 136–137.

⁵⁷Uitt, 468–469.

⁵⁸Uitt, 469–470.

⁵⁹Uitt, 217–218.

Nem egyedülálló ez a fajta hivatkozási alap, hiszen a testi vágy igazolására vagy szemléltetésére Szabó Lőrinc több esetben is egyházi párhuzamokat használ. Ez látható *A megszállott* című vers zárlatában is, melyben a másik utáni vágyódás leírásának legfelfokozottabb pontján a versbeszélő az isten lelkével egyesülő paphoz hasonlítja magát: „és csak fuldoklom – óh, fekete láz! / mint pap, kit az isten lelke ráz.”⁶⁰

A Sátán Műremekei kötetben találjuk az *Isten zenekara* című verset, mely abból az időszakból való, amikor Szabó Lőrinc feleségét, Mikes Klárát és szeretőjét, Erzsikét, azaz Vékes Ödönné Korzáti Erzsébetet, *A huszonhatodik év* ihletőjét egyszerre kívánta szeretni. A *Vers és valóságban* így ír a mű kapcsán: „A poligám őrzöngés próbálja magyarázni, megérteni és mentetgetni magát.”⁶¹ Azaz itt már több kell, mint egyetlen női test: kettő, sőt, név szerint két szeretett nő, de meglehet, hogy rajtuk kívül még több is a teljesség érzetéhez, mely ebben a versben is Istennel hozza összefüggésbe a nők iránti szerelmet:

„Mit tegyek én,
mikor az ezernevű
Szerelem tüzes nyelvei
röpdösnek körül és maga
a halhatatlan Isten
mondja, hogy minden tettem és
szavam csak az ő akarata:
minden anyag az ő
töredéke, lakása, élő
s kimondhatatlan sokaság:
ő ez az örök
keveredés...”⁶²

A korábban felvázolt szerepek tehát változni látszanak, hiszen itt a képlet már inkább *szerelem* = *isten* és fordítva, a nő azonban, mint híd vagy kapocs, mint a vágyak forrása, gerjesztője és iránya – megmarad. A zárlat azonban az istennel való kapcsolatról mond ki súlyos, következményekkel járó dolgokat:

„és ránk néz és
és figyel és –

⁶⁰Uitt, 134–125.

⁶¹SZABÓ 2001, 49.

⁶²SZABÓ 2003a, 220–221.

és nem felel.”

Azaz éppen valami olyan vész el, ami a *Fény* című versben még megvolt: bármi, ami válaszként, fogható fel.

A *nő = isten* azonosításnak egy magasabb foka mutatkozik meg *A huszonhatodik év* verseiben, ahol a képlet sokkal inkább így fest: *Erzsike = isten / isten közvetítője*. Ez az isten pedig nem egyszerűen egy transzcendens létező, hanem egy személyes isten. Erre példa a *Nincs értelme?* című költemény, amelynek kommentárjában a költő így ír: „Erzsikét itt neveztem először (?) istennek, a verszáró Te használatával”⁶³ – vagyis itt teljes azonosítás jelenik meg, akárcsak *A baj* című vers felütésében: „Hogy nincs Isten, veled is az a baj”.⁶⁴ Ez utóbbi idézetből következik a szerető és az isten kölcsönös eltűnése, halála, ami értelmezhető úgy is, hogy a szeretett nő halála által vált istenhez hasonlóvá, tehát „nem-lévővé”. Azonban fordított jelentés is tulajdonítható neki, azaz a szerető nem léte azt bizonyítja, hogy isten sincs, hiányuk pedig hasonlóan nagy „baj”. Az életműben ezen a ponton alaktalanná, megszólíthatatlanná válik az isten, akire már ebben a kötetben is leginkább úgy találunk, ahogyan Erzsikére, azaz emlékként, egykor létező és megszólítható, de már elveszett istenként, aki a testében többé nem szerethető nőre való emlékezésben titokként áll elő.⁶⁵

Összegzés

Tanulmányomban Szabó Lőrinc költészetében vizsgáltam a református örökségként kapott keresztény istenhit és istenakarás összekapcsolódását a földi, testi szerelemből táplálkozó vágyak élményeivel. Igyekeztem megvilágítani, hogyan váltak élesebbé a szerelmi költészet kifejezésformái a versekben azáltal, hogy két ellentétes esztétika és világnézet összekapcsolásával próbálta a költő verseiben megközelíteni a teljességet.

Szabó Lőrinc keresztény neveltetésével és vállalt ateizmusával kortársainak talán legtöbb feszültségét magában hordozó transzcendenciaszemléletével kereste a fényben, a szerelemben és minden transzcendenssé váló tapasztalatban saját, személyes istenét, miközben a huszadik század költőjeként

⁶³Szabó 2001, 253.

⁶⁴Szabó 2003b, 280.

⁶⁵A *titok* motívum az életműben betöltött szerepének tárgyalása nem része jelen tanulmánynak, megemlítése mégis szükséges, hiszen a korábban jórészt testi tapasztalatok útján megmutakozó transzcendencia leírása a versekben fokozatosan egyre inkább a *titok* test nélküli, elvontabb fogalmába olvad bele.

kortársaihoz hasonlóan igyekezett a fellelt nyomokat szekularizált világába az erotikán, a földi, testi szerelem élményén keresztül átmenteni.

Irodalom

A SZAVAK SOKFÉLESEGÉTŐL A SZÓ EGYSÉGÉIG. TANULMÁNYOK A 20. SZÁZADI MAGYAR KATOLIKUS IRODALOM TÉMAKÖRÉBŐL 2011 = *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből.* Irodalomtörténeti füzetek 170. Budapest, 2011.

ADY 1910 = Ady, Endre. Isten az irodalomban. In: *Nyugat* 1 (1910), 204.

BABITS 1996 = Babits, Mihály. *Amor Sanctus.* Kolozsvár: Polis Könyvkiadó, 1996.

DECZKI 2013 = Deczki, Sarolta. *Az érzékiség dicsérete.* Budapest: Kalligram, 2013.

ELIADE 1987 = Eliade, Mircea. *A szent és a profán.* Ford. G. Berényi. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987.

FRYE 1997 = Frye, Northrop. *Az Ige hatalma.* Ford. Péter Pásztor. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1997.

JELENYITS 2006 = Jelenits, István. Isten-élmény a XX. századi magyar irodalomban. In: Finta, Gábor és Sipos, Lajos szerk.: *Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben.* Szerk. Gábor Finta és Lajos Sipos. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006, 19–30.

KABDEBÓ 2006 = Kabdebó, Lóránt. „Isten és a világ”. Szabó Lőrinc metafizikai távlatai. In: Finta, Gábor és Sipos, Lajos szerk.: *Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben.* Szerk. Gábor Finta és Lajos Sipos. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006, 229–237.

KABDEBÓ 2022 = Kabdebó, Lóránt. Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján. II. rész. In: *Aracs* 3 (2022), 80–90.

KEMÉNY 2010 = Kemény, Gábor. A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában. In: *A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Budapest: Tinta Kiadó, 2010, 347–357.

KOVÁCS-GOMBOS 2009 = Kovács-Gombos, Gábor. Transzcendencia a művészetben mint az idea „felragyogása” az anyagban. DLA értekezés. 2009.

KOZOCSA 1938 = Kozocsa, Sándor. Isten szemlélete a mai magyar lírában. In: *Katolikus Szemle* 9 (1938), 517–526.

LŐRINC 1940 = Lőrinc, Szabó. Isten és a világ. Istenes versek minden földrészből. In: autográf javítású gépirat, PIMK, letét, file: 14.2376–78., 14.2332–2343. Rádió Budapest I., 1940.

NIETZSCHE 1923 = Nietzsche, Friedrich. *Vidám tudomány*. Ford. Ödön Wildner. Budapest: Világirodalom Könyvkiadó Vállalat, 1923.

RÁBA 1972 = Rába, György. *Szabó Lőrinc*. Kortársaink. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972.

ROBSON 2011 = Robson, A.-B. A posztszekularizáció eszméje, avagy mi következik az Isten halála után. Ford. András Pályi. In: *Kalligram* 6 (2011), 69–71.

SZABÓ 1927 = Szabó, Lőrinc. A Sion-hegy alatt. Előszó egy Ady-antológiához. In: *Híd* 8 (1927).

SZABÓ 1924 = Szabó, Lőrinc. Legnagyobb, leggyönyörűbb szeretőmnnek. In: *Az Est* 13 (1924), 11.

SZABÓ 2002 = Szabó, Lőrinc. *Örök barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai*. I. Szerk. Károly Horányi és Lóránt Kabdebó. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.

SZABÓ 2003A = Szabó, Lőrinc. *Összes versei I*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

SZABÓ 2003B = Szabó, Lőrinc. *Összes versei II*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

SZABÓ 2001 = Szabó, Lőrinc. *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

SZEGEDY-MASZÁK 1996 = Szegedy-Maszák, Mihály. A keresztény hagyomány jelentősége a modern magyar irodalomban. In: *Protestáns Szemle* 4 (1996).

SZEGEDY-MASZÁK 1999 = Szegedy-Maszák, Mihály. Ady és a francia szimbolizmus. In: *Kabdebó és mások*. 1999, 102–114.

Internetes források

MAGYAR ETIMOLÓGIAI SZÓTÁR 2024 =. Magyar etimológiai szótár. URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/> (elérés dátuma 2024. 04. 15.).

SZABÓ 2026 = Szabó, Lőrinc. Az örök mű (Babits Mihály). Digitális Irodalmi Akadémia. URL: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00001a/szabol00001a_o/szabol00001a_o.html (elérés dátuma 2026. 03. 02.).

The interweaving of eroticism and transcendence in the poetry of Lőrinc Szabó

BORBÁLA KINCŐS VARGA⁶⁶

In Hungary, the beginning of the 20th century is a period in the history of poetry in which the memory of Christian religiosity is still intensely alive in society, but the tradition seems to be fading. The poets of the period tried to find new answers to the question of the absence of a religious basis in modern Hungarian lyric poetry in various ways. The poets of the early twentieth century were becoming increasingly secular in their thinking, disillusioned with the God of Christianity. They made numerous attempts to rescue into various 'secular subjects' the transcendence that had been emptied from the ecclesiastical tradition but was still longed for and sought. This can be observed in the rebellious divine poetry of Ady, or in Babits' struggling texts, which point in the direction of transcendence. In the case of Lőrinc Szabó, earthly, worldly love is exalted, sometimes in an almost blasphemous way, transforming both the vocabulary of the Reformed tradition and the way of speaking of earthly love, as well as the linguistic features of the medieval Latin tradition of Amor Sanctus, which is a mixture of two contradictory topos.

The focus of my study is thus on transcendence 'transposed' into earthly love, of which there are many examples in the poetry of Lőrinc Szabó. These texts not only desacralize the vocabulary of the Christian tradition, but also, through the use of these terms, purify earthly love, eroticism, and sacralize physicality and pleasure.

⁶⁶Eötvös Loránd University, ELTE József Eötvös College

Propaganda és valóság: a magyarországi kommunisták (hadi)fogoly-propagandája 1941 és 1948 között

NAGY RICHÁRD¹

Bevezetés

A II. világháború alatti és utáni szovjet hadifogság, valamint az 1944 végétől datálható málenkij robot intézménye – melyekre a továbbiakban együttesen (hadi)fogság néven fogunk hivatkozni, lévén a klasszikus értelemben vett hadifoglyok és a málenkij robotra² elhurcolt polgári személyek egyaránt a GUPVI, azaz a Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság táboraiiban raboskodtak³ – a trianoni Magyarország területére levetítve 650–700 ezer főt érintett személyesen a legújabb kutatások alapján.⁴ Ezen embertömeg kétharmada tért csupán haza a hivatalosan 1948 őszén lezáruló,⁵ azonban a többnyire koholt vádak alapján „háborús bűnösökként” számon tartott tiszték és főtisztek számára bizonyos esetekben sokkal tovább, akár egészen 1956-ig tartó fogságból. Őket a Magyar Nemzeti Levéltár őrzésében lévő hadifogolynyilvántartó lapok⁶ tanulsága alapján, mint

¹Szegedi Tudományegyetem, SZTE Móra Ferenc Szakkollégium alumni

²Oroszul: маленькая работа, fonetikusán: malenkaja robota, jelentése: kis munka. A magyar köztudatban az egyszerűbben megjegyezhető málenkij robot kifejezés rögzült, így a kollektív emlékezet is ezt a magyarosított változatot őrizte meg. A szovjet Vörös Hadsereg katonái az elfoglalt magyar területeken indoklasként, egyszersmind megnyugtatóan ismételték ezt a kifejezést, miközben romeltakarítási munkálatokra való hivatkozással az utcáról gyűjtöttek össze és vittek el civil lakosokat (köztük nagy arányban kiskorúakat és nőket), a valóságban azonban az elhurcoltaknak jóvátétel címén a Szovjetunióban kellett nehéz fizikai munkát végezniük. STARK n.d.

³A GUPVI – melyet gyakran neveznek a „külföldiek Gulágjának” – több átszervezés után, 1945 januárjában nyerte el végleges formáját. 1939 szeptemberében UPV néven, 1940-től UPVI néven találkozhatunk vele a forrásokban. Az UPV, azaz Hadifogolyügyi Igazgatóság hatáskörébe még csak a hadifoglyok tartoztak, az UPVI, azaz a Hadifogoly- és Internáltügyi Igazgatóság már az internáltak felett is hatalmat gyakorolt. A GUPVI esetében ekkora mértékű változás nem következett be, csupán igazgatóságból főigazgatósággá szervezték át a szovjetek a táborrendszert. MÁRKUS 2020, 49–51.

⁴BOGNÁR 2021, 30–52.

⁵Ugyan a magyar kormány az 1948 őszén aláírt szovjet–magyar kölcsönös barátsági szerződés megkötése után lezártnak tekintette a fogolykérdést, a valóságban még 1950 októberében is tárgyaltak az SZK(b)P KB Politbüro ülésén 7900 magyar hadifogoly és internált hazaszállításáról. VARGA 2009, 181.

⁶Szovjet táborok magyar foglyai adatbázis 2025.

„köztörvényes bűnözőket” szigorú őrzés mellett adták át Csap és Záhony települések vasútállomásain a szovjetek a magyar hatóságoknak.⁷

A kommunista propagandában ugyanakkor az ilyen és ehhez hasonló tények – szinte maguktól értetődő módon – nem kaptak, kaphattak helyet. Helyette a Magyar Kommunista Párt/Magyar Dolgozók Pártja⁸ által felügyelt sajtóorgánumok – mint például a *Néplap*⁹ vagy a *Szabad Nép*¹⁰ című napilapok – Rákosi Mátyás és Joszif Szálin érdemeit emelték ki a (hadi)foglyok hazahozatala kapcsán. Ezzel szemben a magyarországi pártok mindegyike működtetett (hadi)fogoly-tudakozó vagy (hadi)fogoly-hazahozatali irodát, emellett a különböző segélyszervezetek – legfőbbképpen a Magyar Vöröskereszt – is aktívan részt vettek a foglyok felkutatásában, illetve a kapcsolattartás egyetlen lehetséges módjának, a levelezésnek a lebonyolításában. A tanulmány célja tehát, hogy érzékeltessük az MKP/MDP (hadi)fogoly-propagandájának a párt tevékenységére vonatkozó, abszurd módon felnagyító mértékét: mindezt a kommunista agitáció eszközeinek bemutatásával és mélyreható elemzésével kívánjuk elvégezni.

Források

A tanulmány forrásait elsősorban rölapok, szórólapok, kiadványok és (hadi)fogoly-levelek jelentik, emellett a korabeli – kommunista felügyeletű – sajtótermékek használatára is nagy figyelmet kívánunk fordítani.

Nem célunk, hogy az említett forrásokat csupán illusztrációként használjuk, sőt: azok tartalmi és nyelvi elemzésére egyaránt törekszünk, hiszen – mint az alább látható lesz – a felhasznált anyagok nyelvezete gyakran a korabeli politikai légkörre is kiválóan reflektál.

⁷A tisztek és főtisztek hazaszállítását a Rákosi Mátyás vezette kommunista párt próbálta késleltetni: mint láthatjuk, sikerrel. Ennek legfőbb oka, hogy Rákosi a (kommunista álláspont szerint) velejéig romlott Horthy-rendszer képviselőit látta a hadsereg elitjében, erre az elite pedig konkurenciaként, de még inkább potenciális veszélyforrásként tekintett. PIHURIK 2014, 5. „Sztálin legjobb magyar tanítványa” tehát sikeresen elérte azt a szovjet vezetésnél, hogy több ezer magas rangú katonatiszt továbbra is a Szovjetunióban raboskodjon., immáron (1948 őszétől, azaz foglyokérdés hivatalos lezárásától kezdve) többnyire a GULAG rabtelepein.

⁸Mivel a dolgozat – a címben feltüntetett időintervallumból kifolyólag – nem csak az 1944. november 5-én megalapított és 1948. június 12-én felosztatott Magyar Kommunista Párt (röviden, a továbbiakban: MKP) tevékenységét fedi le, hanem az MKP utódpártjaként létrejött Magyar Dolgozók Pártjának (röviden, a továbbiakban: MDP) korai, a (hadi)fogolyügy kapcsán kifejtett, lényegében változatlanul mondható propagandatevékenységét is magába foglalja, így a továbbiakban a két pártra együttesen, „/” jellel elválasztva fogok hivatkozni.

⁹1948. május 1-től Tiszántúli Néplap, napjainkban Hajdú-Bihari Napló.

¹⁰1956. november 2-től Népszabadság, egészen a 2016. október 8-i megszűnéséig.

A háborús évek: 1941–1945

A modernkori hadviselés mondhatni „kötelező” eleme a propaganda – ez teljes egészében igaz a II. világháborúra is. Érdeemes ugyanakkor megemlítenünk, hogy az 1939 és 1945 között zajló konfliktusban az agitáció eszközei már régóta ismeretesek voltak: a propaganda – legalábbis az, amit többnyire napjainkban értünk e szó alatt – már az I. világháborúban is jelen volt, így a II. világháborúban szemben álló feleknek „csupán” aktualizálnia kellett az agitáció mondanivalóját.

A fenti megállapítás kiváltképpen igaz a háborúba 1941. június 27-én belépett Magyarországra: míg az ország számára a Szovjetunió elleni hadviselés nem számított honvédő háborúnak – kivéve persze a háború jóval későbbi szakaszában, 1944 augusztusa és 1945 áprilisa között lezajlott harci eseményeket, amikor a háború valóban Magyarország területén (is) zajlott –, addig a centralizált állami propaganda egyértelműen védekező jellegű ütközetként, gyakran „keresztes hadjáratként” aposztrofálta a történeteket.¹¹ Egy 1942-ben terjesztett, *Miért harcol a magyar honvéd?* című magyar röplap így fogalmaz:

„Miért harcol a magyar katona? Miért kell az ország határától, a falujától messze harcolnia? A válasz nem nehéz! Azért, hogy az ország határát megvéddhesse, hogy a városába, falujába az ellenség a lábát be ne tehesse. Hazájáért, saját házáért, saját földjéért, saját családjáért harcol a magyar honvéd. [...] »Azért – mondta ez a magyar honvéd, aki a polgári életben egyszerű dunántúli földműves – mert jobb, ha mi vagyunk itt a Don partján, mintha az oroszok volnának Debrecenben!« Magyar honvéd! Ez a bajtársad mondta ki természetes egyszerűséggel az igazságot! Ezért vagy a Don partjánál! *Mert jobb, ha te harcolsz messze Ukrajnában, vörös Oroszországban, mintha ezek a vad vörös hordák rohanták volna meg a te városodat, te faludat.* [kiemelés tőlem – N.R.] [...] *Ha te nem lennél a Don partján, most nem ez a vörös falu égne, hanem a te falud, a te házad, a te pajtád!*”¹² [kiemelés az eredetiben – N.R.]

¹¹Kiváló példa erre az 1943 májusától alkalmazott tábori lelkesítő értesítő, mely az elesett katonaszemélyekre már hivatalosan is úgy hivatkozott, mint „a szovjet ellen vívott keresztes hadjárat alkalmával Hazája védelmezésében [...] hősi halált halt” katonaszemélyekre. Fontos ugyanakkor újfent kiemelnünk, hogy 1943 májusában a magyar alakulatok még az országhatártól messze harcoltak. Az említett értesítő sablonját lásd: *Honvédségi Közlöny* 1943

¹²Lásd: 1. ábra

Az alábbi idézet tehát egyértelmű, ugyanakkor egyszerű, könnyen megjegyezhető, az ellenséget dehumanizáló – „vad vörös hordák” –, egyszersmind a harci morál növelését célzó választ ad a címben feltett kérdésre.¹³

Ilyen előzményeket követően érdemes tehát szólnunk a szovjet propagandáról, mely – elsősorban a legismertebb moszkvai emigránsoknak (vagy ahogy több helyütt találkozhatunk velük: moszkovitáknak), azaz Rákosi Mátyásnak, Gerő Ernőnek, Farkas Mihálynak és Révai Józsefnek köszönhetően – ismert volt a magyar katonák széles körében. Egy szintén 1942-ben, az egykori tulajdonos feljegyzése szerint „augusztus 26-án, orosz repülő által a Liski¹⁴ állásokra ledobott” röplap már fogságban lévő magyar katonákat szólaltatott meg:

„Kedves magyar testvérek! Az orosz fogságból fordulunk hozzátok. Mi, magyarok, nagyon féltünk ettől a sorstól, mert mi is elhittük, amit a németek az orosz fogságról beszélnek, hogy itt bántják a foglyokat. De most már tapasztalatból tudjuk, hogy ez nem igaz. *A foglyokat itt sehol senki nem bántja.* [kiemelés az eredetiben – N.R.] Kedves testvérek! Mi mindnyájan egészségesek vagyunk, hadifogolytáborban vagyunk, és velünk embersegesen bánnak. És mi már biztosak vagyunk, hogy a háború befejezése után épségben hazakerülünk. Magyar testvérek! A háború befejezését nemcsak mi, de ti is kívánjátok. De így nem lesz hamar vége, ha ti segítitek tovább a németeknek, a magyarok ellenségének. Magyarországnak és nekünk semmi haszna nincs benne. Nem kár elontani azt a sok magyar vért, ahogy Hitler és Horthy akarja? [...] A magyar népnek nem kell ez a háború. És ha kell Hitlernek és Horthynak, menjenek ők a frontra és harcoljanak ők.” (2)

Ugyan a röplap a felhívást megíró magyar katonák csoportképét is közlő, a moszkoviták által erősen támogatott szovjet propaganda – leszámítva a felhívások hatására magát megadó, a magyar katonákhoz képest nagy arányú, de még így is elenyésző számú zsidó munkaszolgálatosokat – nem érte el a várt eredményt: az eredménytelenség legfőbb oka a háború előtti aktív bolsevikellenes propagandában, ebből következően pedig a magyar társadalom bolsevizmus-ellenességében keresendő.

¹³ A kortárs brit elképzelés szerint a hadsereg harci erejét három összetevő adja: a fogalmi, a fizikális és a morális összetevő. BODA 2017, 97.

¹⁴ Don-menti település, Voronyezsi terület.

Rákosi és köre ugyanakkor nem csak a szamizdat tevékenységet támogatta aktívan: a moszkoviták a hadifogolytáborokat gyakorta látogatták, a látogatások során pedig – politikai átnevelési célzattal – előadásokat tartottak.¹⁵ Ebbe a sorba illeszthető be Rákosi Mátyásnak a 27. számú krasznogorszki fogolytáborban megtartott, *Ki a felelős?* című előadása is.¹⁶ Az említett előadásban Rákosi az alábbi, többnyire helytálló kijelentéseket tette:

„A hadbalépés maga csak folyamánya volt a háborút megüzénő kormányrendszer általános politikájának. [...] 1935 óta [...] minden téren szorosabb lett a kapcsolat Hitler és Horthy külpolitikája között. *A magyar hadsereg egyre inkább a német Reichswehr függeléke lett.* [kiemelés tőlem – N.R.] [...] Hitler tudvalevőleg rablőhadjáratát úgy állította be, mint az európai civilizáció kereszteshadjáratát a bolsevizmus ellen. Hogy ennek a beállításnak nyomatékot adjon, igyekezett természetesen minél több európai országot a háborúba bevonni. [...] Ilyen viszonyok mellett természetes, hogy súlyt helyeztek Magyarország hadüzenetére is. De ez semmilyen körülmények között sem jelentette azt, [...] hogy Hitler ultimátummal, az ország megszállásával fenyegetett volna meg arra az esetre, ha Magyarország nem üzeni meg a háborút. [...] *Horthy akarta a háborút.* [kiemelés tőlem – N.R.] [...]

¹⁵ A politikai nevelés a (hadi)fogság egészét végigkísérte. A háború utáni tananyag így módon képzelhető el: 1. a Szovjetunió, mint a szocializmus országa; 2. a szocialista társadalom és a szocialista állam alapvető fogalmainak tisztázása; 3. a szocialista munka lényege; 4. antifasiszta munkaverseny, a tervekben előírt normák teljesítése; 5. a (hadi)fogoly-brigádok tapasztalatcseréjének fontossága a lehető leghatékonyabb munkavégzés céljából; 6. a táborok faliújságjának felhasználása, melynek célja a termelékenység emelése és a fegyelem erősítése. A háború után – értelemszerűen – az alábbi pontok kikerültek a tananyagból: 1. Németország a legsötétebb reakció védőbástyája, a Szovjetunió elleni háború rabló imperialista háború; 2. a hitleri Németország vereségének elkerülhetetlensége. VARGA 2009, 285., A politikai nevelés eszközeként érdemes említenünk ugyanakkor az MKP/MDP által kiadott (hadi)fogoly-levelezőlapokat is. Lásd 3. ábra.

¹⁶ A 27. számú krasznogorszki fogolytábor különbözött a legtöbb (hadi)fogolytábortól, mivel nem a termelési táborok közé tartozott: ezen komplexumban képezték az antifasiszta kádereket, akik többek között saját íróasztallal és írógéppel is rendelkeztek. Itt raboskodott a Don folyónál munkaszolgálatot teljesítő, 1943. február 1-jén a szovjet csapatok fogságába esett Örkény István is – Örkény ebben a táborban írta meg az *Amíg idejutottunk és a Lágerek népe* című dokumentarista hadifogoly-munkáit, lásd: (ÖRKÉNY é. n.) és (ÖRKÉNY 1947) –, aki kifejezetten Rákosi Mátyás kérésére szabadulhatott 1946 végén, lévén a kommunista pártvezetőnek nagy szüksége volt tehetséges újságírókra. (VARGA 2009) (179. oldal) Természetesen mondanunk sem kell, hogy a krasznogorszki fogolytáborban az életszínvonal minősége – lévén a tábor egyfajta kádereképzőként funkcionált – messze meghaladta a szovjet táborok átlagát.

Azt, hogy a háborút a magyar nép érdeke követelte volna, soha senki nem merte állítani.”¹⁷

A fenti idézet – mely, mint újfent szükséges kiemelnünk, többnyire helytálló megállapításokat tartalmaz – fogalmazásmódját tekintve az 1945 utáni kommunista retorikához képest igencsak óvatos, ám legfőbb mondanivalója az átmeneti időszak kommunista szölcamaival teljesen egybecseng: Horthy Miklós, mint az ország romba döntője jelenik meg, míg a Horthy-rendszer – elsősorban és legfőképpen Magyarország németekhez való közeledése és a háborúba sodródása miatt – a rölap velejéig romlottnak ítéli. „Sztálin legjobb magyar tanítványa” ugyanakkor sem ebben a beszédében, sem semelyik másik szónoklatában nem tett említést a szovjet fogolytáborokban uralkodó embertelen állapotokról – melyek nem csupán a Szovjetunió lerombolt infrastruktúrájának, hanem a szovjet vezetés foglyokhoz való hozzáállásának is köszönhető –, ahogyan egyik későbbi beszédében sem olvashatunk a különféle szovjet háborús bűntettekről sem, melybe a civil lakosság tömeges málenkij robotra hurcolása is tartozik.

„Reszkessen a reakció!”: fogolykérdés és propaganda 1945 után

A II. világháború után a (hadi)fogolykérdés kiemelt jelentőséggel bírt Magyarországon: mint fentebb említettük, 650–700 ezer katona és civil elhurcolt tartózkodott önszántán kívül a Szovjetunióban 1941 és 1956 között. Nem véletlen tehát, hogy a Kliment Vorosilov marsall vezette Szövetséges Ellenőrző Bizottság (röviden, a továbbiakban: SZEB) támogatását élvező kommunisták jártak az élen a fogolyügyben – legalábbis a kommunista-párti sajtó szerint. A valóságban ugyanis – ahogyan a bevezetőben már kifejtettük – a fogolyügy kiemelt jelentősége miatt minden politikai párt létesített (hadi)fogoly-tudakozó vagy (hadi)fogoly-hazahozatali irodát, mely irodák kettős célt szolgáltak. Egyfelől – természetesen magától értetődően – a Szovjetunióban raboskodó honfitársak mihamarabbi hazajutása volt a célja ezen irodáknak, másrésről a pártok a fogolyügyben való aktív részvétellel politikai tőkét is próbáltak kovácsolni maguknak: bár a történelmi tények ismeretében talán ez a megállapítás okafogoyottnak tűnhet – hiszen a Szovjetunió által *felszabadított* kelet-közép-európai államokban előbb-utóbb a kommunisták juttatták érvényre akaratukat, persze hathatós szovjet segítségével –, azonban a háború utáni társadalmi, gazdasági és nem utolsó sorban politikai káosz közepette a korszak pártjai számára mondhatni létkérdés volt a fogolyügyben való aktív részvétel.

¹⁷RÁKOSI é. n.

Rákosi Mátyás eleinte – taktikai okokból kifolyólag – fenn próbálta tartani a demokratizálódás látszatát, ezáltal a rivális politikai csoportosulások, valamint többek között a Magyar Vöröskereszt fogolyügyben játszott szerepebe sem kívánt beleszólni – ugyanakkor biztosra vehető, hogy ezen pártok és szervezetek tisztában voltak a fogolyügy korlátaival. A Szociáldemokrata Párt Hadifogoly Hazahozatali Irodájának formanyomtatványa például „A Vörös Hadsereg által *elszállított* egyén személyi adataira” kérdezett rá. (lásd 4. ábra) Az *elszállított* szó helyére természetesen sokkal jobban illelne a *deportált*, *internált*, *elhurcolt* stb. kifejezés, hiszen a civil lakosságot a szovjet hatóságok kényszerűen, mindenfajta jogalap nélkül ejtették fogságba, ugyanakkor a SZEB jelenlétében a szovjetek által elkövetett bűntettekről nem lehetett beszélni: ez a kényszerű hallgatás csupán az 1980-as évek végén tört meg, amikor Zielbauer György megjelentette *Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948)* című tanulmányát.¹⁸

A kommunista sajtó ugyanakkor 1945 után a (hadi)foglyokat úgy próbálta beállítani, mint embertömeget, amely hálás azért, hogy a baráti, humanitárius, sőt, gazdasági és társadalmi értelemben a kor színvonalát messze meghaladó Szovjetunióban raboskodhat – mindezek mellett a propagandában Horthy Miklós személye is előkelő helyet kapott, mint a zsarnok, akinek ezen embertömeg a fogságát köszönhette. Ezen agitációs munkában a hazatért (hadi)foglyokat is előszeretettel felhasználták a kommunisták: Felföldi László debreceni örvezető, egykori keleti fogoly például – feltételezhetően nem önszántából – az alábbi nyilatkozatot tette a *Néplap* újságírójának a hazatérése után:

„Köszönetet mondok [...] a Szovjetuniónak életünkért. [kiemelés az eredetiben – N.R.] De nem csak szóval köszönöm: mi megköszöntük ezt két-három és négy éves munkánkkal, amit a Szovjetuniónak végeztünk. [...] Megígérjük, hogy a hároméves tervbe minden erőnkkel és tudásunkkal, amit a Szovjetunióban elsajátítottunk, beleilleszkedünk. [kiemelés az eredetiben – N.R.] [...] Nem akarok ünneprontó lenni, de hangsúlyoznom kell, hogy *jaj azoknak, akik a reakció táborában bármilyen kisedjátékot óhajtának úzni a fennálló rend ellen!* [kiemelés az eredetiben – N.R.] Jaj azoknak, akik egy új háború véres árnyékát vetítik elénk. Ha ezirányú játéuk sikerülne, a még haza nem jött hadifog-

¹⁸ZIELBAUER 1989, 270–291.

lyok sokkal később fognak hazatérni. Ezért *reszkessen tőlünk a reakció!*”¹⁹ [kiemelés tőlem – N.R.]

A *Néplap* ugyanezen számában mindazonáltal az alábbi sorok is olvashatók:

„Elérkezett végre az a nap, amelyet oly vágyakozva várt az egész ország népe – befutott az első hazatérő hadifogolyzállítmány az ország határán. Hála Rákosi Mátyás közbenjárásának és Sztálin generalisszimusz jóindulatának – végre hazajönnek a hadifoglyok. [...] *Nem sikerült a suttogó propaganda aknamunkája* [kiemelés tőlem – N.R.], amely még a legutolsó órákban is terjesztette a hazug híreket! *Nem kiéhezett, rongyos hadifoglyok jöttek, hanem jóláplált, piros-pozsgás boldog férfiak* [kiemelés tőlem – N.R.], akik vidám dallal köszöntötték Debrecen.”²⁰

Az ilyen és ehhez hasonló, a (hadi)foglyok hazatéréséről készült beszámolókat – lévén, mint fentebb említettük, a legfőbb cél a politikai tőke kövacsolása volt – a kommunista-párti napilapok természetesen a címlapon jelentették meg, ezáltal is hangsúlyozva elsősorban Rákosi Mátyásnak, másodsorban pedig Joszif Sztálinnak a foglyok hazahozatala kapcsán tett erőfeszítéseit.²¹ Ugyanakkor ezen sajtótermékek – magától értetődő módon – nem tettek említést sem arról, hogy Rákosi közbenjárásának okán több ezer foglynak – főként tiszt és főtiszt rendfokozatban szolgáló katonának – ekkoriban esélye sem lehetett a szabadulásra, sem pedig arról, hogy a foglyok hazahozatala már sokkal korábban, akár a háború befejeződése utáni hónapokban is lehetséges lett volna – ahogyan azt a nyugati (amerikai, brit, francia, belga stb.) foglyok példája is mutatja,²² csupán a győztes hatalom, jelen esetben a Szovjetunió hozzáállásán múltott (volna) a mihamarabbi hazaszállítás.²³

¹⁹ *Néplap* 1947.

²⁰ Uitt.

²¹ Rákosi Mátyásnak a fogolyügyben játszott – a párt propagandája szerint egyedüli – szerepét ugyanakkor a még fogságban lévők körében is előszeretettel terjesztették a kommunisták. Az 1948-ban, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 100 éves évfordulójára kiadott levelezőlapon például az „Éljen Rákosi Mátyás, a hadifoglyok hazaségítője” mondat olvasható. A szerző gyűjteményéből (lásd 5. ábra).

²² A nyugati hadifogság átfogó ismertetését, valamint a nyugati hadifoglyok hazaszállítását Szabó 2018.

²³ Ugyan a Genfben 1929. július 27-én kelt és Magyarországon az 1936. XXX. törvénycikkkel beikellyezett egyezmény kimondta, hogy a fegyverszüneti egyezményben a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket is kötelesek az egyezményt aláíró felek rögzíteni, ellen-

Hasonló hangnemben íródott Bodó Béla *Öröm és gyász* című, az Igaz Szó politikai és társadalmi hetilap hasábjain megjelent publicisztikája:

„A magyar nők – mint ismeretes – Rákosi Mátyáshoz fordultak és kérték, hogy járjon közbe Sztálinnál a magyar hadifoglyok hazabocsátása ügyében. Rákosi szívesen vállalta a feladatot és levele után, amelyet Sztálinhoz intézett, megérkezett a Szovjetunió nagy vezérének sürgönye arról, hogy még ebben a hónapban megkezdődik a hadifoglyok hazabocsátása. *Az ország joggal hálás tehát Rákosi Mátyásnak.* [kiemelés az eredetiben – N.R.] [...] Hálás az anya, a testvér, a menyasszony, az apa... [...] Látni fogják nem-sokára mindazokat, akik *abban a szerencsében részesültek, hogy hadifoglyok lettek, más, szegény társaikkal szemben, akik viszont a halál örök foglyaivá váltak.* [kiemelés az eredetiben – N.R.] [...] *Hazajön az apa, a fiú, a vőlegény, a testvér, a sok baka, tiszt és munkaszolgálatos, hazatér egy olyan országból, ahol ismerik a hadijogot és tudják, mi a hadibecsület, ahol nem másolták le a német hadifogolytáborok borzalmait* [kiemelés tőlem – N.R.], ellenkezőleg a dolgos embert becsülték meg, a szorgalmas munkának ebben az országában, a hadifoglyokban is.”²⁴

Bodó Béla írása – hasonlóan a (hadi)foglyok hazatéréséről készült beszámolók tömegéhez – a málenkij robotra elhurcolt civilekről nem tesz említést: helyette egy olyan Szovjetunióról értekezik, amely „ismeri a hadijogot és tudja, mi a hadibecsület.” Újfent érdemes azonban kiemelnünk, hogy a Szovjetunió nem írta alá az 1929. évi genfi egyezményt, melyből következik, hogy Sztálin és köre a hadijog ezen alapvető dokumentumának kikötéseit nem is próbálta betartani – feltételezhetjük ugyanakkor, hogy a genfi egyezmény szövege ismeretes volt a szovjet vezetés előtt.

Agitáció a hazatért szovjet (hadi)foglyok körében, 1947–48

A magyarországi kommunisták nem csak a hozzátartozók, hanem az 1947 nyarától tömegesen hazatérő (hadi)foglyok körében is aktív propagandamunkát végeztek. Mint fentebb láthattuk, a politikai nevelés már a fogság ideje alatt is jelen volt, ez a fajta agitációs munka pedig a hazatérés után sem

kező esetben – ha a fegyverszüneti egyezménybe a hadifoglyokra vonatkozó tételek mégsem kerülnének bele – a felek kötelesek mihamarabb érintkezésbe lépni egymással, a (hadi)foglyok szervezett, tömeges hazatérése annak ellenére sem történt meg 1947 nyara előtt, hogy a magyar kormány többször is próbálta azt elérni a szovjeteknél. (BOGNÁR 2000) 861–863. oldal; Érdemes ugyanakkor kiemelnünk, hogy az említett 1929. évi genfi egyezményt a Szovjetunió nem írta alá, így annak kikötéseit önmagára nem tartotta érvényesnek. E tény magyarázatot ad arra, hogy az egyezményt egykoron aláíró és azt 1936-ban törvényerőre emelő magyar állam képviselte miért nem tudta érvényre juttatni akaratát Moszkvával szemben.

²⁴Bodó 1947.

hagyott alább. A hazatérteknek ugyanis az MKP/MDP számos olyan röplapot, prospektust osztogatott, mely a már bevett szölamokat ismételte: ezek szerint a háború, ezáltal pedig a fogság okozója Horthy Miklós volt, míg a (hadi)foglyok hazatérését Rákosi Máttyás közbenjárásának és Joszif Sztálin jóindulatának lehetett köszönni.

Kiváló példa erre az összes hazatért (hadi)fogolynak kiosztott *Hadifogoly zsebkönyv*, mely a Horthy-rendszert barbár, zsarnoki rémuralomként, míg a kommunista pártot demokratikus, az országot felszabadító erőként, egy-szersmind a béke hírnökeiként mutatta be. A *Hadifogoly zsebkönyv* 1947. évi kiadása többek között így fogalmaz:

„A háború és a nyilas–német uralom borzalmaitól mentett meg bennünket a diadalmas Vörös Hadsereg. Felszabadította Hazánkat. [...] Horthy és Szálasi bandái a halálba küldtek benneteket. A Magyar Kommunista Párt segítségével hazajöttetek. [...] A fasiszták lerombolták az országot, mi föl-építjük. Az új ország azoknak a demokratikus erőeknek összefogásából született meg, élén a Magyar Kommunista Párttal, amelyek szembehelyezkedve a német elnyomással, nem egy kiválasztott réteg érdekeit, hanem az egész dolgozó magyar nép, a munkásság, a parasztság és a dolgozó magyar értelmiség ügyét szolgálták.”²⁵

Ennél is érdekesebb az *Eljött a nap, végre itthon lehetek* címet viselő prospektus, melyben a propaganda igényei szerint átírt népdalokat olvashatunk. A *Százados úr, sej, haj...* kezdetű népdal a kommunista átíratban például az *Édes rózsám, sej, haj...* címet kapta, az átírt szöveg pedig az agitáció fentebb látott szölamait idézi. Az átírt szöveg így hangzik:

“Édes rózsám, sej, haj,
édes rózsám, ha kimész a vasútra,
Gondolj arra, sej, haj,
most indulok hazafelé az útra.
Várj reám az állomáson
fehér ruhába’,
Visz a vonat sej, haj,
hoz a vonat engemet a hazámba.
Édesanyám, sej, haj,
édesanyám, örüljön a fiának.
Vissza adta, sej, haj,
vissza adta Sztálin Jóska magának.
Hazajövök most a szabad

²⁵MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT 1947.

magyar hazába,
Nem leszek én sej, haj,
mint rég voltam urak, grófok kutyája.
Azt hallottam, sej, haj,
azt hallottam népé lett az országunk,
Földet kapott sej, haj,
földet kapott a béres is minálunk.
Úgy-e fiúk, nincs szebb, mint a
magyar szabadság,
Ezt csinálták, sej, haj,
ezt csinálták, sej, haj a kommunisták.”²⁶

Az 1945 óta ismert szólamok kaptak helyet *A nagy bécsi kaszárnyára rászállott egy gólya...* kezdetű, a kommunista átíratban a *Debreceni kaszárnyára egy gólya rászállott...* címet viselő népdalban is:

„Debreceni kaszárnyára egy gólya rászállott,
Lányok, lányok vigyázzatok, mert bajt hozhat rátok.
Jönnek már a foglyok nagy Oroszországból,
Hosszú vonat hozza őket a hadifogságból.
Debreceni nagy állomás fel van virágozva,
Jön a gőzös orosz földről, a foglyokat hozza.
Mosdjatok meg foglyok, mert porosak vagytok.
Egy-kettőre otthon lesztek s páros csókot kaptok.
Debreceni nagy állomás, búcsút mondok néked,
A fogságból kis falumba végre hazatérek.
Hej, a kommunisták hoztak haza engem,
Azt kívánom, áldja is meg őket a jó Isten.”²⁷

Mint fentebb már többször említést tettünk rá, a politikai pártok fogolyügyben való aktív részvételének egyik oka a politikai tőke kovácsolása volt – nem volt ez másként a kommunista párt esetében sem. Ugyan, az 1947. augusztus 31-i, kékcédulásként elhíresült – pontosabban inkább hírhedtté vált – választások formálisnak mondhatók, hiszen – az egyre növekvő szovjet befolyás következtében – ekkor már nem a választók akarata döntött az ország további sorsáról, a kommunisták a választási kampány során még fenn kívánták tartani a demokratizálódás látszatát. Ebből kifolyólag Rákosiék megpróbálták – többek között választási rölapok és plakátok útján – a lehető

²⁶ *Eljött a nap, végre itthon lehetek* című prospektus. A szerző gyűjteményéből. Lásd 6. ábra

²⁷ *Eljött a nap, végre itthon lehetek* című prospektus. A szerző gyűjteményéből. Lásd 7. ábra

legtöbb embert maguk mellé állítani. Lévén a fogolyügy még 1947 folyamán is kiemelt jelentőséggel bírt, az MKP a hazatért (hadi)foglyokat is szavazásra próbálta buzdítani. A külön a hazatért foglyoknak címzett választási plakát ugyan ismeretlen szövegeket nem tartalmaz, közlését azonban célszerűnek tartjuk:

„A háború borzalmai, a fogolysors keserűségei elmúltak [kiemelés tőlem – N.R.]. Újra itthon vagytok! *Mikor elhagyatottak voltatok, anélkül, hogy munkálkodását dobraütötte volna, szószólótok a Magyar Kommunista Párt volt.* [kiemelés tőlem – N.R.] Hazajöveletek a Magyar Kommunista Párt érdeke! Amikor harcba indultatok, idegen érdekek, kapzsi urak érdekeinek szolgálatában, önmagatok ellen fogtatok fegyvert. A harcok után romhegyek, hullahegyek, szeméthegek emelkedtek mindenütt. [...] Ezek hónapok, sőt hetek alatt majdnem egészen eltűntek. [...] *Ki tette ezt? A Magyar kommunisták, a Magyar Kommunista Párt!*”²⁸ [kiemelés az eredetiben – N.R.]

A nyugati hadifoglyok kérdése

A kommunisták ugyan gőzerővel propagálták 1945 és 1948 között, hogy a keleti (hadi)foglyok jól élnek, egészségesek és semmi bántódásuk nem esik a fogságban – sőt mi több, örülnek is a fogságnak, hiszen ez mentette meg őket a biztos haláltól –, valamint, hogy hazatérésüket egyedül Rákosi Mátyásnak és Joszif Sztálinnak köszönhetik, a nyugati hadifoglyokkal a propaganda ilyen szinten nem foglalkozott. Ennek legfőbb oka, hogy az amerikai, brit, francia stb. fennhatóságú, nyugat-európai táborokból lényegében 1946 végére, de legkésőbb 1947 májusára szinte minden magyar hadifogoly hazatérhetett – feltéve, ha akart.²⁹ Ezzel szemben – mint fentebb láthattuk – a GUPVI légereiben raboskodók tömeges hazaszállítása csupán 1947 nyarán – lényegében az utolsó nyugati hadifoglyok hazatérésével egyidőben – kezdődött el.

Rákosi Mátyásnak ugyan nem volt ráhatása a nyugati hadifoglyok hazatérésére – bár a szovjetek a fogolyszerelvényeket 1946 májusától többször is visszafordították, mielőtt azok beléphettek volna az országba, megnehezítve

²⁸ Az MKP 1947. évi választási plakátja. A szerző gyűjteményéből (8. ábra).

²⁹ A Hazahozatali Kormánybizottság jelentései alapján 1947 májusáig 189.993 fő – a nyugati hadifoglyok 2/3-a – hazatért Magyarországra, a hazatérés azonban nem volt kötelező: a nyugati

ezáltal a hazatérni kívánók életét³⁰ –, azonban megpróbált azok megmentőjeként, egyedüli hazasegítőjeként tetszelegni – a *Magyar Nap* című politikai napilap 1947. augusztus 6-i számának alább olvasható cikke is ezt a propagandisztikus célt szolgálta:

„Hogyan csalták a fiatal magyar fiúkat az idegenlégióba?³¹ – Magyar hadifoglyok dolgoznak a belga szénbányáknak³² – Mikor térhetnek haza nyugatról hadifoglyaink? Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes, egyik legutóbbi beszédében foglalkozott a nyugaton lévő magyar hadifoglyok hazahozásának kérdésével... Beszéde előtt és utána is a Szovjetunióból egyre-másra gördülnek a hosszú vasúti szerelvények hazatérő hadifoglyainkkal. A magyar társadalom széles köreiből érthetőleg mind hangosabb lesz a kérés: »Engedjétek vissza a nyugaton fogságba esett véreinket.« [...] Értesüléseink szerint 40–50.000 főre tehető az Ausztria és Németország különböző övezeteinek táboraiiban élő egykori hadifoglyok és polgári egyének száma. [kiemelés az eredetiben – N.R.] Ennek a tömegnek körülbelül egyharmada többé-kevésbé súlyos háborús bűnössége vagy fasiszta beállítottsága miatt nem óhajt hazatérni, viszont a németországiak többsége szívesen hazajönne.³³ [kiemelés tőlem – N.R.]

hadifogságba esett magyarok 1/3-a önszántából Nyugat-Európában vagy a tengerentúlon telepedett le. SZABÓ 2018, 240–241.

³⁰TARCAI 1992, 81. oldal., Feltételezhető., hogy ezen eseményekről Rákosi Mátyásnak is tudomása volt., esetleg még támogatta is azt.

³¹Jelen megállapítás – a cikk többi megállapításától eltérően – helytálló: a francia fogolytartók folyamatosan toboroztak katonákat a jobb élelmezési, egészségügyi stb. ellátással kecsegtető idegenlégióba, a cél elérése érdekében pedig az egyébként is minimális fejadagban részesülő foglyokat gyakran éhezettették. Ugyan a francia idegenlégióba önkéntes alapon lehetett – és lehet a mai napig – jelentkezni, a jobb életkörülmények reményében közel 20 ezer magyar levante csapott fel legionáriusnak 1945–46-ban. Ezen leventék többsége – immáron francia idegenlegiósként – az indokínai háborúban harcolt 1946 és 1954 között. uitt, 81.

³²Belgium (szén)bányászata a háború után óriási munkaerőhiánnyal küszködött, így – a legkézenfekvőbb módon – a belga bányatársaságok hadifoglyokat toboroztak munkavégzésre. 1946 tavaszától a bányákban dolgozó foglyok szabad munkavállalók lettek, cserébe viszont egy legalább két éves munkaszerződést kellett aláírniuk az aktuális bányatársasággal. Ezen kötelezettségük alól ugyan a belga kormány 1947. január 22-én feloldozta a bányamunkára szegődött egykori foglyokat, azonban Jári Ferenc brüsszeli konzuli tanácsos 1947. június 11-én kelt jelentésében még 1000–1200 Belgiumban tartózkodó egykori hadifoglyot említett. Az utolsó magyar hadifogoly-transzport ugyanakkor – Jári Ferenc jelentésétől függetlenül – még ebben a hónapban útnak indult Budapest felé. HORTOBÁGYI 2002, 39–60.

³³*Magyar Nap* 1947, 1.

A kommunista propaganda tehát egy ekkor már nem létező problémával, nevezetesen a nyugati magyar hadifoglyok problematikájával foglalkozott 1947 augusztusában. A cikkben feltüntetett – hozzáteszük, fiktív – tízezrek csupán egy célt szolgáltak: nevezetesen azt, hogy Rákosi Mátyás a nyugati hadifoglyok hazasegítőjeként (is) szerepelhessen a sajtóban. Természetesen mondanunk sem kell, hogy az említett 40–50 ezer fő 1/3-a sem feltétlenül volt „súlyos háborús bűnös” vagy „fasiszta beállítottságú”: a hadifoglyok nyugaton maradásának oka a legtöbb esetben a kommunista hatalomtól való félelem volt. A nyugaton maradtak tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a megbélyegzéshez – rosszabb esetben a bebörtönzéshez vagy internáláshoz – egy tiszti rendfokozat önmagában is elegendőnek bizonyult.

Összegzés

Ugyan a kommunista propaganda a háborús években alapjaiban véve jogosan bírálta Horthy Miklóst az ország hadba lépésével, bár véleményünk szerint kevésbé jogosan Magyarország pusztulásával kapcsolatban,³⁴ a háború befejeződése után – lévén a fogolyügy kiemelt jelentőséggel bírt – számtalan kísérletet tett arra, hogy a nagy társadalmi támogatással egyáltalán nem rendelkező Rákosi Mátyást dicsőítse. Az MKP/MDP fogolyügyben tett erőfeszítéseit az agitáció egyértelműen eltúlozta, ügyet sem vetve arra, hogy más pártok, valamint segély- és civil szervezetek is aktív tevékenységet folytattak akár a keleti, akár a nyugati foglyok hazahozatalának érdekében. A kommunista propaganda ugyanakkor nem csak Rákosi szerepét, hanem a szovjet fogságot is felülreprezentálta, melynek egyértelmű okaként nem a keleti és a nyugati magyar (hadi)foglyok számbéli különbségét érdemes említenünk, hanem a „baráti Szovjetunióhoz”, illetőleg az ekkor még ellenségként nem feltétlenül kezelt nyugati hatalmakhoz fűződő kvázi semleges viszony relációjában jelentkező eltérést célszerű látnunk.

A fentebb vázoltak ismeretében nem meglepő, hogy a civil lakosság málenkij robotra történő elhurcolásáról a kommunista érületű publicisták egy szót sem írtak: a Szovjetuniót, mint dicső felszabadító hatalmat sem akkor, sem később – a szovjet típusú rendszer időszakában – nem lehetett háborús bűnökkel vádolni. Ebben – mint oly sok másban – a rendszerváltás hozott változást.

³⁴ A Horthy-korszak jelentős magyarországi kutatói közül többen – mint például Turbucz Dávid – is azon a véleményen vannak, hogy az elszett hadba lépésért Horthy Miklós kormányzó tehető felelőssé. TURBUCZ 2020, 275–276. oldal., Kérdés ugyanakkor, hogy a semlegesség meddig lett volna tartható.

A kommunista (hadi)fogoly-propaganda ugyanakkor már a kezdetektől kudarcra volt ítélve. Mint fentebb láthattuk, még a keleti foglyok hazatérésének idején is azt állította a szélsőbaloldali sajtó, hogy ezen személyek – a *Néplap* korábban idézett számának cikke alapján – „jóltáplált, piros-pozsgás boldog férfiak”, addig az ország lakossága a saját szemével láthatta, hogy mindez nem igaz: a Szovjetunióból valóban „kiéhezett, rongyos hadifoglyok” jöttek, a „suttogó propaganda aknamunkája” tehát mégiscsak valós dolgokat állított.

A (hadi)fogoly-propaganda kudarc ugyanakkor az 1947-es kékcédulás választásokon mutatkozott meg leginkább, ahol a kommunista párt még a választási csalással sem tudta megszerezni a szavazatok abszolút többségét³⁵

Irodalom

BODA 2017 = Boda, Mihály. Az erkölcs és a morál katonai jelentősége. In: *Honvédségi Szemle* 145.4 (2017), 88–98.

BODÓ 1947 = Bodó, Béla. Öröm és gyász. In: *Igaz Szó* (1947), 4.

BOGNÁR 2021 = Bognár, Zalán. 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztése a magyar és a szovjet források tükrében. In: Bognár, Zalán és Muskovics, Andrea Anna szerk.: *Gupvi, Gulág – Magyarok a szovjet lágerbirodalomban, 1944/45–2019/20*. Szerk. Zalán Bognár és Andrea Anna Muskovics. Miskolc: Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, 2021, 30–52.

BOGNÁR 2000 = Bognár, Zalán. Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 113.4 (2000), 861–887.

FÖLDESI ÉS SZERENCSES 2001 = Földesi, Margit és Szerencsés, Károly. *Halványkék választás. Magyarország – 1947*. Budapest: Kairosz, 2001.

HONVÉDSÉGI KÖZLÖNY 1943 = *Honvédségi Közlöny* (1943).

HORTOBÁGYI 2002 = Hortobágyi, Péter. Magyar hadifoglyok Belgiumban a második világháború után. 1945–1947. In: *Valóság* 45.12 (2002), 38–65.

³⁵Az 1947. évi magyarországi országgyűlési választásokról részletesen lásd: FÖLDESI ÉS SZERENCSES 2001.

MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT 1947 = Magyar Kommunista Párt. *Hadifogoly zsebkönyv. Tájékoztató a hazatért hadifoglyok részére.* Budapest: Magyar Kommunista Párt Központi Hadifogoly Irodája, 1947.

MAGYAR NAP 1947 = *Magyar Nap* 1947-08-06 (1947).

MÁRKUS 2020 = Márkus, Beáta. „Csak egy csepp német vér”. *Német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországról 1944/1945.* Pécs: Kynosz, 2020.

NÉPLAP 1947 = *Néplap* 1947-06-05 (1947).

ÖRKÉNY É. N. = Örkény, István. *Amíg idejutottunk.* Budapest: Magyar–Szovjet Művelődési Társaság.

ÖRKÉNY 1947 = Örkény, István. *Lágerek népe.* Budapest: Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, 1947.

PIHURIK 2014 = Pihurik, Judit. A háborús múlt számonkérése az ötvenes években. In: *Betekintő* 8.2 (2014), 1–10.

RÁKOSI É. N. = Rákosi, Mátyás. *Ki a felelős? Rákosi Mátyás előadása 1943. szeptember 7-én a 27-es számú hadifogolytáborban.* Budapest: Szikra.

SZABÓ 2018 = Szabó, Péter. *Keleti front, nyugati fogság. A magyar honvédség a második világháborúban és azután, 1941–1946.* Budapest: Jaffa, 2018.

TARCAI 1992 = Tarcai, Béla. *Magyarok a nyugati hadifogolytáborokban.* Budapest: Kötés és Kereskedelmi Szervező Kft, 1992.

TURBUCZ 2020 = Turbucz, Dávid. Horthy Miklós: honmentő és/vagy honvesztő? Magyar. In: Magyar Tudományos Akadémia szerk.: *A Horthy-korszak vitatott kérdései. Konferenciakötet.* Szerk. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest: Kossuth, 2020, 267–282.

VARGA 2009 = Varga, Éva Mária. *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében.* Budapest: Russica Pannonicana, 2009.

ZIELBAUER 1989 = Zielbauer, György. Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). In: *Történelmi Szemle* 31.3–4 (1989), 270–291.

Internetes források

STARK N.D. = Stark, Tamás. „Malenki Robot”: Magyarok a szovjet táborvilágban. n.d. URL: https://kmf.uz.ua/mr/5_stark.html (elérés dátuma 2025. 02. 20.).

SZOVJET TÁBOROK MAGYAR FOGLYAI ADATBÁZIS 2025 =. Szovjet táborok magyar foglyai adatbázis. URL: <https://adatbázisokonline.mnl.gov.hu/adatbázis/szovjet-taborok-magyar-foglyai> (elérés dátuma 2025. 02. 13.).

Miért harcol a magyar honvéd?

Miért harcol a magyar katona? Miért kell az ország határát a fehéjéért megsemmisíteni?
A válasz nem nehéz! Azért, hogy az ország határát megvéddék, hogy a városokba, falvakba elcsúszó a házi és a tolvajok, kizsákmány, elűzt háziakat, elűzt földművelőket, elűzt családokat harcol a magyar honvéd.

Magyar honvéd! Farsangkorok után Jász Gendy vesprőzöcske, aki maga is megsebesült, mert védelmet kért, mint az országba megérkezett egyik bajlárásról. Tudja-e miért harcol?
— Azért — mondta ez a magyar honvéd — aki a polgári életben egyszerű dunántúli földművelő — mert

jobb, ha mi vagyunk itt a Don partján, mintha az oroszok volnának Debrecenben!

Magyar honvéd! Ez a hajlékban mentő ki természetesen egy országgyűlés az igazság!

Ezért vagy a Don partján! Mert jobb, ha te harcolsz messze Ukrajnában, vérszorosorásban, mintha csak a vérszorosorban rohantál volna meg a — te városodat, te faludat. Magyar honvéd! Nézd körül itt a vérszorosban! Nézd jól körül és gondolkodjál!

Emlékezz vissza arra, hogy a városok akarják megvédeni Magyarországot! Ha ti nem kergettek volna el őket határaink-ról, most mindaz a borzalom, tűz, halál, pusztulás, amit itt látsz magad előtt, a te falvadban volna!
Nyisd ki a szemedet! Látnod a felgyújtott nagy lánggal égő falvakat!

**Ha te nem lennél a Don partján,
most nem ez a vérszoros falu égne,
hanem a te falud, a te házad, a te
pajtád!**

Látnod itt Ukrajnában, Oroszországban az éhes szegény faust asszonyokat, munkasszonyokat, éhes, meztelen, kenyértől kolduló gyerekeket!

Ha te nem állnál őrt, ha nem kergettek volna el még távolabbra a vérszorosba!

most csak a vérszorosba a te falvadban, a te kamrádat fosztották volna ki és a te feleséged, a te gyermeked koldulnának így kenyértől!

Amint fegyverrel a válladon őrt állasz Vörösrországban, mindennap látnod az elűzt családokat. De a te állatod éhes éhes, hisznek! Ha nem harcolnál, most a te állatod is így hever-nének döglött a földön.

Vörösről hajították volna el lovalad, marháidat, vörösről lakmározának a diákból, amíg a feleséged, gyermeked éhenhalnak! Felgyújtott házat, leégett városod, falud országútnál!

Ha látnod magyar honvéd ezt a nyomorúságot, amiben az éhes nép él! Látnod a háziakat! Magyarországon a diákból a háziak élnek a városban, falvakban, elcsúszó a házi és a tolvajok, kizsákmány, elűzt háziakat, elűzt földművelőket, elűzt családokat harcol a magyar honvéd.

Ha bevonulok egy-egy faluba, városba, becsüldök és az elűzt háziakat olyan magyarokkal is, akiket még a régi háborúban fogtak el az oroszok és ott rekedtek Oroszországban. Azok elmondják, hogy milyen a paraszt élete és sorsa a szorjéti alatt.

Földjét, állatját elvették, családját nyomorúságba döntötték, börtön, akasztófa, agyonlövés, száműzés a sors!

Vörösrországban, aki ki meri nyitni a száját, azt másnap családjaival együtt elhurcolják. Szibériába viszik.

Az mondod magyar honvéd, hogy te nem földművelő vagy, hanem ipari munkás! Ezt nézd meg jól ezt a munkáspártiasságot. Nézd meg, hogy a legjobban fizetett vérszoros munkásnak van-e olyan élete, háza, lakása, mint neked. Nézd meg van-e olyan szabadsága, mint nekem. Ha te nem állnál őrt, messze Oroszországban,

csak a vérszorosok már felgyújtották volna Budapest, Győr, Debrecen, Újpest és minden magyar város gyárait. Romok kőből, hidegen állnának a gyárak és apád, testvéred kenyér nélkül volna Magyarországon.

Teniszlő vagy! Ugyed, orvos, tanító, tanár, bíró! Kérdezd meg, mi történt, amikor a volt Lengyelországnak ebbe a részébe a városok bevonultak. A te falvadat mind elűzték! Az asszonyával, gyerekével együtt. Még jó, ha csak elvitték valahova a pusztaságra, templomokból öltöztették, a papokat kivették el akarták venni az életből!

Nem mi mondjuk ezt magyar honvéd! Mindent a magad szemével láthatod, a magad fülével hallod, hiszen ott vagy és mindaz a szemed előtt történt.

Hát vedd tudomásul, hogy ha te a Donig nem kergettek volna az oroszok!

és történt volna Magyarországon is, veled is!

Es történt volna családoddal, házáddal, földeddel, nővelled, állatoddal! Ez lett volna a mi sors Magyarországonk sorsa!

Tűzhelyünkért, gyermekeinkért, éhes határainkért, valamennyünk jobb jövőjéért harcolni ott állasz Vörösrországban.

Nektek magyar katonáknak köszönhetjük, hogy ma nem rombolnak az ország, hogy nem ártatlanul legyilkolt szegények, legyilkolt véreink jöhök egy elcsúszó háború ártatlan ártatlan mentén.

Miért harcoltok! Mi nem idegen országok, idegen népek javát bírtok ki akarlak, mi csak a megmaradást akarjuk biztosítani. Magyar honvéd, ezért kell nekem ott állani a Don partján, mert igaz az, amit a hajlékban, De az elmondottak.

Égy jó az, hogy mi vagyunk itt a Don partján és nem az oroszok vannak a mi városainkban, a mi falvainkban! Ez, hogy az így is maradjon, az te tölöd fűg!

Így markold meg kezded a fegyvert!

1. ábra: *Miért harcol a magyar honvéd?* című röplap. A szerző gyűjteményéből

Őrök népe! Állal, ledolva. - Liski - állásokon
442. VIII. 26.

Ötven és négy további bajtársaidnak

Ha Hitlernek és Horthynak kell a háború, menjenek ők a frontra!

KEDVES MAGYAR TESTVÉREK!

Az orosz fogságból fordulunk hozzátok. Mi, magyarok, nagyon feltűntek ettől a sorstól, mert mi is elhittük, amit a németek az orosz fogságról beszélnek, hogy itt bántják a foglyokat. De most már tapasztalatból tudjuk, hogy ez nem igaz.

A foglyokat itt sehol senki nem bántja.

Kedves testvéreik! Mi mindnyájan egészségesek vagyunk, hadifogolytáborban vagyunk és velünk emberesen bántnak. És mi már biz-
haza kerülünk.

Magyar testvéreik! A háború befejezését nemcsak mi, de ti is kívánjátok. De így nem lesz hamar vége, ha ti segítitek tovább a németeknek, a magyarok ellenségének. Magyarországnak és nekünk semmi haszna nincs benne. Nem kar elrontani azt a sok magyar vért, alyes Hitler és Horthy akarja?

Kedves magyar testvéreik! Émlékeztet, amikor a frontra kihoztak benneteket, bennin-
ket és titeket, mint rendfen-
tartók jöttünk. Azt ígérték,

hogy harcolni ők, a németek fognak, mi pedig a front mögött leszünk, és hogy mi nem kerülünk a tűzvonalba, csak mint rendfenntartók fogunk lenni. És most

egyik ezredet a másik után veük harcba és a biztos pusztulásba.

És miért is harcoljon a magyar paraszt és munkás, az orosz paraszt és munkás ellen, mikor ők sohasem vétettek egymásnak? Az orosz paraszt



Magyar hadifoglyok írják felhívásukat

és munkás soha semmit sem vettél a magyar parasztnak és munkásnak és békésen akar élni. És nem a magyar paraszt és munkás kezdeti háborút Oroszország ellen. A magyar népek nem kell ez a háború. És ha kell Hitlernek és Horthynak, menjenek ők a frontra és harcol-
janak ők.

Ezért kár minden csepp magyar vért, amit a magyar katona a németért ont.

Elég volt már a vérontásból!

Es ti is igyekezzetek segíteni befejezni a há-
borút! Ha nem engednek haza benneteket, gye-
tek át fogságba és akkor biztosítva lesz az élete-
tek és a háború után éppen úgy mint mi, vissza
fogtok térni a családotokhoz. Ebből lesz a hazá-
nak is legtöbb haszna, nem pedig abból, ha
a németért elpusztultok.

Még egyszer mondjuk: NE FÉLJETER A
FOGSÁGTÓL! MI már ismerjük a fogsá-
got és magyar becsületese mondjuk,
hogy ITT AZ OROSZOKNÁL SEMMI
BÁNTÓDÁSTOK NEM LESZ.

VELÜNK IS AZ ELSŐ NAPTÓL KEZDYE
NAGYON BECSÜLETESEN ÉS IGAZÁN
BÁNTAK.

NEKTEK IS JÓ DOLGOTOK LESZ.

1942 július 8-án.

Ez a röplap együtlen frontlétépi igazolvány az
oroszokhoz.
Эта листовка служит пропуском для перехода за
рубеж.

Ha magyar testvérek
az orosz fogságból fordulnak hozzátok, mi, magyarok, nagyon feltűntek ettől a sorstól, mert mi is elhittük, amit a németek az orosz fogságról beszélnek, hogy itt bántják a foglyokat. De most már tapasztalatból tudjuk, hogy ez nem igaz.
A foglyokat itt sehol senki nem bántja.
Kedves testvéreik! Mi mindnyájan egészségesek vagyunk, hadifogolytáborban vagyunk és velünk emberesen bántanak. És mi már biz-
haza kerülünk.
Magyar testvéreik! A háború befejezését nemcsak mi, de ti is kívánjátok. De így nem lesz hamar vége, ha ti segítitek tovább a németeknek, a magyarok ellenségének. Magyarországnak és nekünk semmi haszna nincs benne. Nem kar elrontani azt a sok magyar vért, alyes Hitler és Horthy akarja?
Kedves magyar testvéreik! Émlékeztet, amikor a frontra kihoztak benneteket, bennin-
ket és titeket, mint rendfen-
tartók jöttünk. Azt ígérték,

2. ábra: Ha Hitlernek és Horthynak kell a háború... című szovjet háborús röplap. A szerző gyűjteményéből

Бенгрия



LEVELEZŐLAP
 HADIFOGLYOK ÉS HADIFOGOLY-
 HOZZÁTARTÓZÓK RÉSZÉRE
 ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО
 ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННОГО



BU.É.K. 1947

Кому (Név) Ritvany Tünde
 Фамилия и имя Ритван Тунда

Куда (Cím, táborzám) Т. Мартинс, ул. 36.
 Почтовый ящик, город Москва

Отправитель (Feladó)
 Фамилия и имя Ритван Тунда
 Почтовый адрес (Feladó címe) С.С.С.Р. Москва 241/3
 Город, улица, №

A Levelezőlapot kiadja: a Magyar Kommunista Párt Központi Hadifogoly Irodája, Budapest, VI., O-utca 12.
 Центральное Бюро по делам военнопленных при Ц.К. Венгерского Коммунистического Партия Будапешт.
 Бенгрия VI., ул. О № 12

Utánnyomás tilos! Székely ut. 1919

Т. 23 I

Drágáim!

Lapjaitokon mindig mindketten
 írjatok. Próbálkozásaitokat állandó-
 an folytassátok! Sem mi csüggedés.
 Mi egészségesen, bizakodva várjuk
 az örömteljes visszatérést.

Írjatok és mindenkivel irassatok.
 Ez legnagyobb örömmem

Mindig
Tünde

ERŐSÍTSD A SZOVJET-MAGYAR BARÁTSÁGOT!
КРЕПИ СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКОЕ ДРУЖЕСТВО!

3. ábra: Az 1947 szilveszteri levelezőlapon például az „Erősítsd a szovjet-magyar barátságot!” mondat olvasható. A szerző gyűjteményéből.

A Szociáldemokrata Párt Hadifogoly Hazahozatali Irodája

Budapest VII. Dohány-utca 76. földsz. 3.

A Vörös Hadsereg által elszállított egyén személyi adatai.

(A Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság 1945 március 18-án kelt 26. számú rendeletére.)

	M A G Y A R S Z Ö V E G	O B S Z S Z Ö V E G
1	Nevelés és keresztneve Фамилия и имя	Balogh Miklós
2	Születési év hely год и место рождения	1924 márc. 28. Győr
3	Lakóhely Место жительства	V. K. H. 36
4	Nemzetiség Национальность	Hungar
5	Állampolgárság Место происхождения	
6	Foglalkozás és munkahely проф. или место работы	előzmunkái napján
7	Társadalmi helyzet (pl. a gazdasági osztály, iskolai vagy felsőoktatási osztály, munkahely, vállalat, katonaság stb.) Социальное положение	
8	Családi állapota (férj, nő, gyermekek száma) семейно и личн.	nincs
9	Vasvonal helyzete (milyen vasvonal volt) Историческое положение	/
10	Melyik pártos tisztséget Партийная принадлежность	/
11	Volt-e pártjának alapszabályi tagja? Находил ли он в рядах партии	/
12	Béke idején milyen munkahelyen volt? Во время войны в какой части служил	/
13	Mikor és milyen körülmények között был ли он в плену в 1945. márc. 18.	Leninváros 1945. márc. 18.
14	Szolgálati a Vörös Hadseregben Служил ли в армии Советов	/
15	Mikor és milyen körülmények között был ли он в плену в 1945. márc. 18.	/
16	Ki volt a vele együtt foglyul ejtett Кто был с ним в плену в 1945. márc. 18.	/
17	Jelenlegi tartózkodási helye Настоящее местопребывание	Moskva
18	Kérelmező neve és címe	Balogh Miklós

Валентин Г. Балашов — 202

Балашов Михаил
Балашов Михаил
Балашов Михаил

4. ábra: A Szociáldemokrata Párt Hadifogoly Hazahozatali Irodájának formanyomtatványa

Drága Miklós Kálmán. X 17.
Tegnap megjeltem az első hó. Jár, jelen
közörművel kevés kamarran el is kint de jó
megfiam míg benne a kintbelet. Hossz
odlára is önmagára az ember kintbelet és
látható kintbelet, hogy a más majus óta nagy
hűtöregedések és ó nagy talonig az agyban.
Néha jindok kint is jure, hogy egykint mán-
tam. Jár kintbelet kint, de önként ide-
jerek mánbelet egykint kintbelet. Az önként
jerek mán. Kintbelet kintbelet és kintbelet.
Kintbelet kintbelet és kintbelet kintbelet.
Kintbelet kintbelet kintbelet kintbelet.

Éljen békénk biztosítéka, a Szovjet-Unió és Magyarország örök szövetsége.
Да здравствует вечный советско - венгерский союз - залог нашего мира!

99

Édes rózsám, sej, haj...



(Százados úr, sej, haj... dallamára)

Édes rózsám, sej, haj,
 édes rózsám, ha kimész a vasútra,
 Gondolj arra, sej haj,
 most indulok hazafelé az útra.
 Várj reám az állomáson
 fehér ruhába',
 Visz a vonat sej, haj,
 hoz a vonat engemet a hazámba.

4

Édesanyám, sej, haj,
 édesanyám, üdvözljön a fiának.
 Vissza adta sej, haj,
 vissza adta Sztálin Jóska magának.
 Hazajövök most a szabad
 magyar hazába,
 Nem leszek és sej, haj,
 mint rég voltam urak, grófok kutyája.

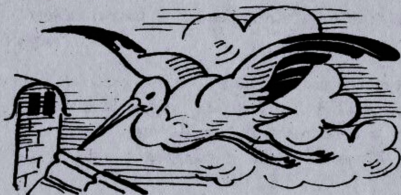
Azt hallottam, sej, haj,
 azt hallottam, népé lett az országunk,
 Földet kapott sej, haj,
 földet kapott a béres is minálunk.
 Úgy-e fiúk, nincs szebb, mint a
 magyar szabadság,
 Ezt csinálták, sej, haj,
 ezt csinálták, sej, haj a kommunisták.



5

6. ábra: A Százados úr, sej, haj... kezdetű népdal kommunista átírata

Debreceni kaszárnyára egy gólya rászállott...



(A nagy bécsi kaszárnyára rászállott egy gólya...
és Nagyvárad kikötőben áll egy hadihajó...
dallamára)

Debreceni kaszárnyára egy gólya rászállott,
Lányok, lányok vigyázzatok, mert bajt hozhat
rátok.

Jönnek már a foglyok nagy Oroszországból,
Hosszú vonat hozza őket a hadifogságból.

14

Debreceni nagy állomás fel van virágozva,
Jön a gözs orosz földről, a foglyokat hozza.
Mosdjak meg foglyok, mert porosak

vagytok.

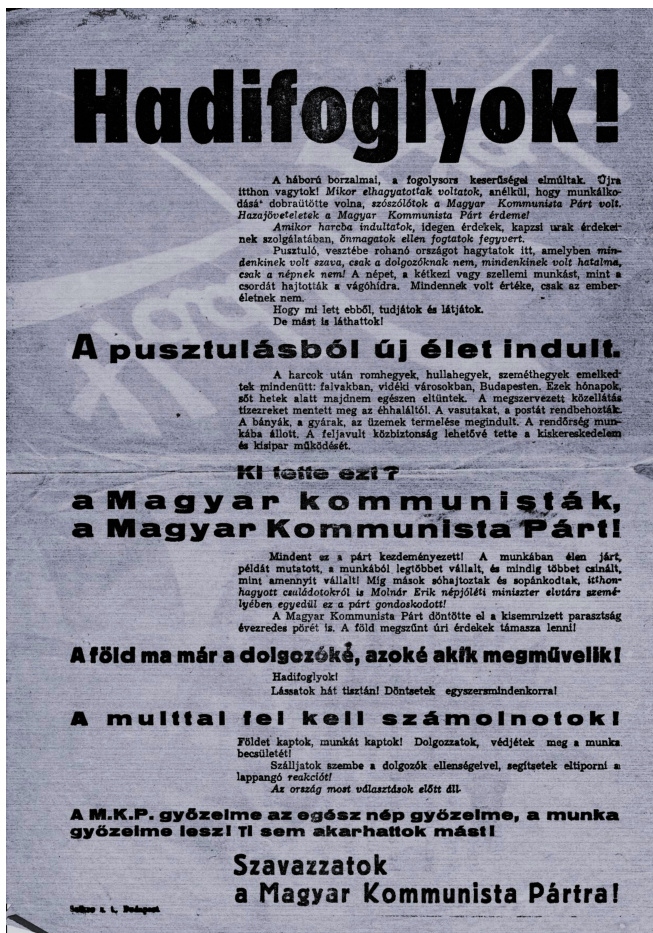
Egy-kettőre otthon lesztek s páros csókot
kaptok.

Debreceni nagy állomás, búcsút mondok néked,
A fogságból kis falumba végre hazatérek.
Hej, a kommunisták hoztak haza engem,
Azt kívánom, áldja is meg őket a jó Isten.



15

7. ábra: Az MKP 1947. évi választási plakátja



8. ábra: A nagy bécsi kaszárnyára rászállott egy gólya... kezdetű népdal kommunista átírat

Propaganda and reality: the prisoners of war propaganda of the Hungarian communists between 1941 and 1948

RICHÁRD NAGY³⁶

The Hungarian communists – led by Mátyás Rákosi – had already been actively engaged in propaganda activities among the Hungarian soldiers who had been captured by the Soviets during the Second World War. This agitation work did not end with the end of the war – in fact, it was more active than before. From 1945 onwards, communist propaganda celebrated the victorious – and at the same time: friendly – Soviet Union as the liberator of the country.

The Hungarian Communist Party – in order to increase its own voter base – tried to convince the Hungarian society that prisoners of war held by the Soviets were living well in captivity, well fed, and enjoying every single minute of their captivity – but failed to mention that in the end of 1944s and in the beginning of 1945s, the Soviet authorities had deported civilians – including youth and women – to the Soviet Union against their will for reparation work.

However, communist propaganda only and exclusively highlighted the role of Mátyás Rákosi and Joseph Stalin in the repatriation of prisoners of war and deported civilians – while in reality, every Hungarian party, as well as civil and humanitarian organizations, such as the Hungarian Red Cross, actively participated in the repatriation.

The aim of the study is therefore to illustrate the almost absurdly exaggerated extent of the communist party's POW activities in Hungary by confronting the propaganda with reality.

³⁶University of Szeged, Ferenc Móra College for Advanced Studies alumni

A fotogrammetria módszerei és paramétereinek vizsgálata a régészeti 3D modellalkotás tükrében

NÉMETH ROLAND¹ – NÉMETH KRISZTIÁN²

Bevezetés

Napjainkban egyre elterjedtebb módszer a 3D modellek készítésére a fotogrammetria alkalmazása.³ A digitális kamerák és szoftverek fejlődése nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a fotogrammetria egyre nagyobb szerephez jusson, jelen esetben a régészeten belül is.⁴ (lásd: 1. ábra) A módszer lényege, hogy az adott objektumról, tárgyról szükséges több képet készíteni minden irányból és több szögből. Ezt követően a kétdimenziós pontokból előállítható a 3D pontok halmaza, melyekből elkészíthető a háromdimenziós modell. Mivel 2D pontok felhasználásával készül el a 3D modell, így kulcsfontosságú a megfelelő képhalmaz előállítása. Fontos megvizsgálni, hogy az adott környezeti tényezők (megvilágítás, kamerapozíciók), objektumjellemzők (azok alakja, mérete) és az elkészült képek tulajdonságai (felbontás, elemszám) hogyan befolyásolják a modellkészítés folyamatát. Az adatfeldolgozó program (például Meshroom, Blender, 3DSOM, Agisoft Metashape) a kétdimenziós kiinduló adatcsomagból – digitális fotók felhasználásával és különböző számítások elvégzésével – háromdimenziós modellt készít. Tanulmányunkban igyekszünk bemutatni néhány szempontot, módszert, melyet kutatásunkban felhasználtunk.

3D szkennelési eljárások

A 3D modellek elkészítésére különböző módszerek állnak rendelkezésre, függően a tárgy típusától, vagy a felhasználástól. Fontos, hogy a 3D szkennelési módszerekkel is közel azonos eredmény érhető el. Többféle módszer létezik e modellek elkészítésére, például a digitális szobrászat, ahol a modellt úgy hozzák létre, mint ahogy a szobrász egy agyagfigurát formálna.⁵

A szerkesztéses modellezési módszerek mellett lehetőség van 3D szkennelési eljárások használatára. Ebben az esetben rendelkezésünkre áll a valós világ egy objektuma, tehát nem szükséges az egész modellt újraalkotni vagy

¹Doktorandusz (PTE BTK, Interdiszciplináris Doktori Iskola); régész-muzeológus (Paksi Városi Múzeum)

²Mérnökinformatikus (PTE MIK; Körber Hungária Kft.)

³BALÁZSIK 2010.

⁴DELL'UNTO és LANDESCI 2022, 29–32.

⁵DREAMFARM STUDIOS 2025.



1. ábra: A modellalkotás folyamata. Minden irányból készülő fénykép a pontosabb 3D modell eléréséhez (Fotó: Németh Roland)

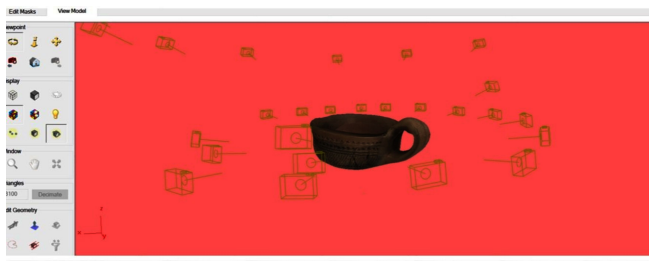
kialakítani, hanem a szkennelési technikákat felhasználva elkészíthető a virtuális másolat. Többféle 3D szkennelési módszert tudunk elkülöníteni attól függően, hogy az eljárás fizikai érintésen alapszik vagy sem (az adatgyűjtés fizikai kontaktust igényel-e).⁶ A fizikai beavatkozást nem igénylő módszerek tovább oszthatók aktív és passzív szkennelési módszerekre. Aktív szkennelési eljárások valamilyen fényt bocsátanak ki az objektumok felmérésére. Ilyen szkennelési eljárás többek között a lézeres szkennelés (például a LiDAR⁷) is. A szkennер középpontjában egy lézeres távolságmérő helyezkedik el, amely arra szolgál, hogy a tárgy felszínétől mért távolságot meghatározza úgy, hogy méri az eltelt időt, ami a visszavert lézersugár impulzusának visszatéréséhez szükséges. Ilyen módszer még a strukturált fényszkennер is, amely kétdimenziós fénymintát vetít az objektumra és az így keletkezett deformációt vizsgálja.⁸ Az aktív módszerekkel szemben a passzív eljárások a környezeti sugárzás érzékelésén alapszanak. Esetükben leginkább a látható fényt használják fel vagy más sugárzást. Előnyük az aktív módszerekkel szemben, hogy olcsóbbak, valamint legtöbb esetben nem igényelnek speciális eszközöket a használatukhoz.⁹ Ilyen módszerek közé tartozik az általunk ismertetett 3D szkennelési eljárás, a fotogrammetria is.

⁶ ANIWAA TEAM 2021.

⁷ BERTÓK és GÁTI 2014, 14.

⁸ POLIDORI 2021, 166–168.

⁹ INSTRUMENTIC.INFO 2025.



Tárgyfotó

3D modell



2. ábra: A modellalkotás a 3DSOM programmal. Előtte-utána fotón egy őskori kerámia edény. (Fotó: Németh Roland)

Fotogrammetria

A fotogrammetria jelentése tükörfordításban „fényképmérés”-t jelent, amely a „fotos” (fény), „gramma” (kép) és „metron” (mérés) görög szavakból áll össze. A Nemzetközi Fotogrammetriai és Távérzékelési Társaság az alábbiakban határozta meg a fotogrammetria fogalmát: „A fotogrammetria a tárgyakról és környezetünkről származó hiteles információk beszerzésének tudománya és technológiája oly módon, hogy rögzítjük, mérjük és értelmezzük a fényképeket, valamint az elektromágneses spektrum egyéb jeleit”.¹⁰

A szkennelési eljárás fényképek készítésével kezdődik, amelyek a következő lépésben kerülnek felhasználásra és kiértékelésre, hogy majd az így ki nyert információk feldolgozásával elkészüljön a 3D modell. A végeredmény minősége szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy megfelelően elkészített és jól feldolgozható képhalmaz álljon rendelkezésre. (lásd: 2. ábra)

A fotogrammetria használata, forradalmasítása két személyhez köthető, akik különböző célból igyekeztek használni a módszert. A francia Laussedat katonai alkalmazásban a határ és erődtítmények feltérképezését szerette

¹⁰NEMZETI SZAKKÉPZÉSI ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET 2025.

volna, míg a német származású Meydenbauer kulturális építészeti értékmegőrzés dokumentáláshoz használta a módszert.¹¹

Kutatásunkban különböző szempontok alapján csoportokra osztottuk a fotogrammetriát.¹² Az első ilyen felosztási csoport az objektum tulajdonságai alapján történhet. Ezt különböző tulajdonságok összessége határozza meg, mint például az objektum alakja, területe, koordinátája, távolsága és szöge. Másik felosztási szempont a kép készítésének helyéhez köthető. Földi fotogrammetria esetén (fényképek földi álláspontról készülnek) még megkülönböztethetők mikro, makro és közel fotogrammetria is. A harmadik felosztási mód a kiértékeléshez használt képek szerinti csoportosítás, mely lehet egyképes (síkfotogrammetria), valamint kétképes (térfotogrammetria). Előbbivel kétdimenziós meghatározás végezhető, míg utóbbival háromdimenziós térhatás érhető el. A negyedik szempont a kiértékelés módja, mégpedig ez alapján megkülönböztethető az analóg (analóg fényképeket használva, optikai sugarakkal végzett méréseket használva), az analitikus (analóg képeket használva, valamint a képi és terepi pontok koordinátái közötti matematikai kapcsolatot használja fel) és digitális (kiértékelés digitális képekkel történik) fotogrammetria.¹³ A fotogrammetria nemcsak egy irodában, kontrollált körülmények és tárgyak közt alkalmazható módszer, hanem egy másik alkalmazási módja a drónok igénybevétele is, hiszen légi felvételek készítésével nagyobb építmények, területek is könnyebben feltérképezhetők.¹⁴

Paramétervizsgálat

Annak érdekében, hogy pontos 3D modellt tudjunk készíteni a fotogrammetriás módszerekkel, elengedhetetlen, hogy megfelelő minőségű és mennyiségű képek halmaza álljon rendelkezésre. Ezért kiemelt jelentőségű, hogy ismerjük, milyen paraméterek szükségesek ahhoz, hogy a kívánt eredményt érjük el. Ennek feltérképezésére a fotogrammetriás módszereken alapuló ingyenes Meshroomot használtuk, mellyel lehetőség van online és offline megvalósításra is.¹⁵ Különböző textúrájú, méretű, tulajdonságú objektumok lettek kiválasztva, majd ezen tárgyak lemodellezésével elkészült 3D modellek lettek kiértékelve, bizonyos szempontok alapján kielemezve. A vizsgálat során nem változott a fotogrammetriához használt szoftver, mert

¹¹REMONDINO és CAMPANA 2014, 10–14.; POLIDORI 2021, vonatkozó részek.

¹²NÉMETH 2021, 19–23.

¹³NEMZETI SZAKKÉPZÉSI ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET 2025.

¹⁴REMONDINO és CAMPANA 2014, 55–60.

¹⁵NÉMETH 2021, 20.

az leginkább a szoftver modellkészítési sajátosságát tükrözte volna, így pedig célirányosan lehetett vizsgálni az egyes paraméterváltoztatások okozta hatásokat. Az elemzés azt is jelzi, hogy melyik képeket nem tudta felhasználni a modellalkotás során, így azokat továbbiakban még tüzetesebben ki lehet elemezni, hogy milyen jellemzők hiányoztak az egyes képekről (pl. zajos vagy homályos volt, nem volt megfelelő fényviszony, kevés volt a közös pont a többi képhez viszonyítva). A kiértékelések során offline módszereket alkalmaztunk, tehát a képek bevitele nem dinamikusan történt, hanem a modellezési folyamat legelején kellett megadni az összeset egyszerre. A kísérlet során több mint 100 háromdimenziós modell készült el, melyhez mintegy 2600 képet használtunk fel.¹⁶

Környezeti tulajdonságok

Az egyik szempont a paramétervizsgálat során a környezeti tényezők vizsgálata volt, ahol a végső modell elkészítésének sikerességét befolyásoló tényezőket vettük górcső alá. Az egyik legfontosabb külső tényező a tárgy megvilágítottsága és az adott fényviszonyok. Mint ahogy a fényképezés neve is sugallja, kritikus fontosságú, hogy megfelelő mennyiségű (leginkább homogén, ambiens) fény álljon rendelkezésre a fényképek készítése során, ugyanis a sötétben készült képek legtöbbször kiértékelhetetlenek. Zárt környezetben így megfelelő lámpák szükségesek, nyílt környezetben pedig figyelni kell, hogy a Nap kellőképp megvilágítsa az objektumot. Ezenkívül fontos, hogy az adott objektumról, vagy adott esetben egy régészeti ásatási objektumról, minél több szögben készüljön fénykép, hogy a lehető legtöbb egyezés azonosítható legyen a képeken. (lásd: 3. ábra) Ajánlott legalább 30 fokonként, 4-5 beesési szögből, vagy 15 fokonként 2-3 beesési szögből elkészíteni a fényképeket. Ha lehetséges, akkor érdemes valamilyen állványt, alátétet használni az objektumhoz, így kevesebb felesleges rész kerül lemodellezésre a tárgy környezetéből. Segítő (valamilyen egyedi mintájú) lapokat alkalmazva szintén adhat támpontot az egyes részek elkülönítéséhez. Ezenkívül figyelni kell arra, hogy ne legyen túl kicsi a tárgy a képen, mert túl sok nem kívánt rész kerülhet bele a 3D modellbe.¹⁷

Objektumvizsgálat

A kialakított környezet és ideális fényviszonyok mellett érdemes megfelelően megválasztani a modellezni kívánt objektumot. Több tényező is befolyásolhatja a végeredményt, annak kinézetét és a modellezés sikeres-

¹⁶NÉMETH 2021, 19.

¹⁷DELL'UNTO és LANDESCHI 2022, 20–28.



3. ábra: Készül a 3D modell egy kora császárkori sírról az Agisoft programmal. (Fotó/modell: Németh Roland)

ségét. Ilyen tényezők, tulajdonságok többek között az objektum anyaga, megjelenése és formája. A modellezés megkezdése előtt érdemes ezeket is figyelembe venni, amivel több későbbi hiba is kiküszöbölhető. A kutatás során több különböző anyagú, méretű és formájú objektum is lemodellezésre került a hétköznapi tárgytól kezdve a régészeti leletekig. Rendkívül körülményes lemodellezni olyan objektumokat, amelyek átlátszóak, visszatükrözik a fényt, vagy nincs szinte semmilyen jellegzetes tulajdonságuk (pl. egyszínű üveg fiola). Továbbá mozgó objektumok lemodellezése sem lehetséges, ugyanis a képpontok egymáshoz viszonyított helyzete folyamatosan változik. A holtterek, a kitakart, fedésben lévő részek szintén hiányosságként, hibaként jelennek meg a 3D modellben.¹⁸

Kép tulajdonságai

A megfelelően kialakított környezet és a megvizsgált tárgy mellett szükséges feltérképezni, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie az általunk elkészített képeknek. Az egyik ilyen tulajdonság a kép felbontása. A számítógépes képfeldolgozás nehézsége, hogy a képpontok sokaságából tud következtetéseket megállapítani. Ennek felmérésére azonos tárggyal és azonos környezeti tulajdonsággal történt a vizsgálat, különböző felbon-

¹⁸NÉMETH 2021, 29–30.

tású képekkel.¹⁹ A kísérlet eredménye azt mutatja, hogy ajánlott legalább 900x1200 pixel felbontású képeket alkalmazni (természetesen ez függ attól is, hogy milyen részletgazdag és milyen méretű az adott objektum). Továbbá a modellezés során különböző felbontású képek, valamint eltérő eszközzel készült képek is használhatók. Bizonyos esetekben érdemes lehet előfeldolgozást, például zajsűrést végezni, a kiugró, csillogó pontokat kiszűrni vagy éppen az általunk nem megfelelőnek ítélt képeket eltávolítani a képhalmazból. Másik fontos tényező a beviteli képhalmaz mérete, azaz mennyi képet biztosítunk a feldolgozó programnak. Érdemes megjegyezni, hogy kevés képpel is elérhető nagyon pontos eredmény, valamint a nagy képszám sem biztosíték minden esetben a pontos végeredményhez (például azok alulexponáltak, zajosak, kevés közös pont azonosítható rajtuk stb.). A kísérlet során azt tapasztaltuk, hogy ajánlott legalább 30-40 képet biztosítani a feldolgozó szoftvernek, törekedve arra, hogy ezek megfelelő minőségűek legyenek.²⁰

Régészeti modellalkotás jelene (... és jövője)

A néhány évvel ezelőtti pandémia ideje alatt különösen előtérbe került a módszer. A múzeumi gyűjtemények esetében a virtuálisan hozzáférhető, háromdimenziós műtárgyakat bárki, bármikor tanulmányozhatja.²¹ A régészeti alkalmazása kettős: egyrészt a terepi kutatás során alkalmazható módszer, másrészt pedig elősegíti a múzeumi feldolgozást és szemléltetést. (lásd: 4. ábra) A fotogrammetria segítségével akár lelőhelyeket vagy kiállítóhelyeket is bejárhatjuk virtuálisan. A módszerrel elkészített 3D modellek további felhasználása kulcsfontosságú.²² Fizikai és a virtuális vonatkozása is egyaránt kedvező lehet a jelen és a jövő régészete számára.

Az Unreal Engine, illetve a Unity bárki számára elérhető ingyenes programok, melyekkel akár VR és AR technológiával virtuálisan mutathatunk be tárgyakat vagy egész kiállításokat. A műtárgymásolatok készítésekor a műtárgyak állagmegóvása érdekében nincs kitéve vegyszer használatának a tárgy.²³ A 3D nyomtatás is folyamatosan fejlődik és a hétköznapiakban is elérhetővé válik.

¹⁹SZELISKI 2011, 20–22.

²⁰NÉMETH 2021, 64–66.

²¹ZEGI MÚZEUMOK 2024.

²²DELL'UNTO és LANDESCI 2022, 29–32.

²³Uitt, 96.



4. ábra: Ásatási fénykép (balra), illetve a Meshroommal készült modell (jobbra). (Fotó: Németh Roland; modell: Németh Krisztián)

Összegzés

Összességében a fotogrammetria egy jó alternatíva 3D modellek elkészítéséhez, hiszen a többi 3D szkennelési eljáráshoz viszonyítva (például lézeres szkennelés) egy lényegesebben olcsóbb, valamint elég pontos vizuális megközelítést lehet vele létrehozni. Sőt, az idő múlásával sok fejlődésen is keresztülment a technológia, ami tovább egyszerűsíti a modell létrehozását, valamint a modellek minősége is észrevehető. További előnyei, hogy sok esetben egy telefon is elég a fényképek elkészítéséhez, valamint ingyenes szoftverek is elérhetőek, amelyek képesek feldolgozni a készített képeket. Még telefonos alkalmazások is elérhetőek hozzá, amivel tulajdonképpen egy okostelefon elegendő 3D modellek fotogrammetriával történő létrehozásához, így felkeltve a figyelmét bárknek, aki érdeklődik a modellezés iránt. Azonban az elmondható, hogy különböző szoftverek eltérő eredményt hozhatnak ugyanazt a képhalmazt felhasználva.

A képeket feldolgozó szoftver mellett hasonlóképp fontos a sikeres modell előállításához az elkészített képhalmaz. Ez okból kifolyólag lettek megvizsgálva a fotogrammetriai eljárás sikerességét befolyásoló paraméterek. Az elkészített modellek kiértékelése többnyire szubjektív módon történt, összehasonlítva a cél 3D modellt a kiinduló objektummal.²⁴ Az elvárt cél több esetben eltérő lehet függően a felhasználás módjától is (szemléltető szempontból megközelítő végeredmény is elég lehet, míg építészeti szempontból szinte tökéletes pontosság szükséges sok esetben). Fontos megvizsgálni a be-

²⁴POLIDORI 2021, 180.

folyásoló tényezőket, mik azok, amik még elfogadhatók lehetnek, és milyen hatással vannak a végeredményre.²⁵ Így ezek feltérképezése és megismerése kiemelt jelentőségű. Sok esetben hiába voltak jók a környezeti adottságok, ha a képek végül nem értékelhetőek ki vagy éppen torzultak. Amennyiben már tisztában vagyunk azzal, hogy milyen tényezők milyen hatással vannak a végeredményre, valamint hogy milyen előkészületek szükségesek hozzá, lényegesebben nagyobb esélyünk van a kívánt cél elérésére és könnyebben is elérhetjük azt.

Összefoglalva, a régészet és a 3D modellezés találkozása egy olyan jövőt vetít elénk, ahol a múlt emlékei nemcsak fennmaradnak, hanem elérhetőbbé, élményszerűbbé és jobban kutathatóvá válnak. A technológia természetesen nem helyettesíti az ásatásokat és a kutatói munkát, hanem kiegészíti azt – mégpedig egy új, digitális dimenzióban.

Irodalom

BALÁZSIK 2010 = Balázsik, Valéria. *Fotogrammetria 1*. Székesfehérvár, 2010.

BERTÓK ÉS GÁTI 2014 = Bertók, Gábor és Gáti, Csilla. *Régi idők – új módszerek. Roncsolásmentes régészet Baranyában 2005–2013*. Budapest és Pécs: Archaeolingua, 2014.

DELL'UNTO ÉS LANDESCHI 2022 = Dell'Unto, Nicolò és Landeschi, Giacomo. *Archaeological 3D GIS*. Boca Raton, FL: Taylor & Francis, 2022.

NÉMETH 2021 = Németh, Krisztián. 3D modellezés fotogrammetriával. Szakdolgozat. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2021.

NEMZETI SZAKKÉPZÉSI ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET 2025 = Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet. *Bemeneti kompetenciák mérési-értékelési eszközrendszerének kialakítása*. 2025. URL: https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/20_2241_012_100915.pdf (elérés dátuma 2025. 03. 15.).

POLIDORI 2021 = Polidori, Laurent. Words as tracers in the history of science and technology: the case of photogrammetry and remote sensing. In: *Geo-Spatial Information Science* 24.1 (2021), 167–177.

²⁵DELL'UNTO ÉS LANDESCHI 2022, 85–90.

REMONDINO ÉS CAMPANA 2014 = Remondino, Fabio és Campana, Stefano, szerk. *3D Recording and Modelling in Archaeology and Cultural Heritage. Theory and Best Practices*. BAR International Series 2598. 2014.

SZELISKI 2011 = Szeliski, Richard. *Computer Vision. Algorithms and Applications*. London és New York: Springer, 2011.

Internetes források

ANIWAA TEAM 2021 = Aniwaa Team. 3D scanning technologies and the 3D scanning process. 2021. URL: <https://www.aniwaa.com/guide/3d-scanners/3d-scanning-technologies-and-the-3d-scanning-process/> (elérés dátuma 2025. 03. 15.).

DREAMFARM STUDIOS 2025 = DreamFarm Studios. A Quick Guide to 3D Modeling. 2025. URL: <https://dreamfarmstudios.com/blog/a-quick-guide-to-3d-modeling/> (elérés dátuma 2025. 03. 15.).

INSTRUMENTIC.INFO 2025 = Instrumentic.info. 3D Scanner — Know It All ! 2025. URL: <https://instrumentic.info/en/hardware/scanner-3d.html#gsc.tab=0> (elérés dátuma 2025. 03. 15.).

ZEGI MÚZEUMOK 2024 = ZEGI Múzeumok. 3D modellalkotás a régészetben. 2024. URL: <https://zegimuzeumok.hu/blog/3d-modellalkotas-a-regeszetben/> (elérés dátuma 2025. 03. 15.).

Photogrammetry and the Analysis of Its Parameters in the Context of Archaeological 3D Modeling

ROLAND NÉMETH²⁶ – KRISZTIÁN NÉMETH²⁷

Nowadays, the use of photogrammetry is becoming an increasingly popular method for creating 3D models. It is widely used in various fields, such as in the entertainment industry (e.g., video games) or for reconstructing topographic maps. The essence of the method lies in taking photographs of the object or location from as many angles as possible. Data processing

²⁶ PhD candidate (University of Pécs, Faculty of Humanities, Interdisciplinary Doctoral School); archaeologist–museum curator (Directorate of Museums of Paks)

²⁷ Computer engineer (University of Pécs, Faculty of Engineering and Information Technology; Körber Hungária Ltd.)

programs (e.g., Blender, 3DSOM, Agisoft Metashape, etc.) use these two-dimensional image datasets—digital photos—and perform various calculations to generate a three-dimensional model. The creation of 3D models and the application of photogrammetry are spreading rapidly. The development of digital cameras and software greatly contributes to the growing role of photogrammetry in everyday life. In addition, 3D printing is continuously evolving, with applications ranging from museum souvenirs to home use.

Az 1920-as évek vitézavatásainak ábrázolása a kortárs magyar sajtóban

OLÁH SZABOLCS¹

Bevezetés

A Vitézi Rend a Horthy-kori Magyarország egyik új és nagy fontosságú szervezete volt, mely sikeresen központi intézménnyé avanzsálódott fennállása során. A Vitézi Rend soraiba jelentkező személyek a vitézavatások során váltak a szervezet tagjává, mely pillanattól kezdve járt nekik a „vitéz” jelző és a „nemzetes úr” megszólítás, illetve számos állam által nyújtott kedvezmény.²

Tanulmányomnak nem célja a Vitézi Rend hiánytalan és mindenre kiterjedő történetének bemutatása, hanem az 1920-as években megrendezett központi, ünnepélyes vitézavatások sajtómegjelenésének prezentálása a terjedelmi korlátok szabta lehetőségek között. A 20-as években megrendezett kilenc vitézavatásra való kutatási korlátozás fő oka, hogy az eredeti elképzelések alapján az 1929-es vitézavatás lett volna az utolsó.³

Publikációm első részében a kiválasztásra került kortárs sajtóorgánumokat mutatom be, így prezentálva az újságok értelmezési síkját. Ezt követően ismertetem a Vitézi Rend létrejöttét és az ünnepélyes vitézavatások általános, illetve az 1920-as évekre vonatkozó történetét. A művem értelmezéséhez szükséges alaptudásnak lefektetését követően térek rá a vizsgálatomra és annak eredményeire. Végül összegzem a fontosabb konklúziókat, melyek megállapításra kerültek.

Forrásbemutató

Kutatásom fő forrását a kortárs magyar sajtó képezte, melyből eredeti elképzelésemben hat újságot emeltem ki elemzésére: a *8 Órai Újságot*, *Az Estet*, a *Budapesti Hírlapot*, a *Friss Újságot*, a *Népszavát* és a *Pesti Naplót*. E sajtótermékek kiválasztásánál az alapelvem az volt, hogy minél változatosabb irányból és nézőpontból közelíthessem meg a vitézavatásokról készült híradásokat. Sajnos azonban a forrásgyűjtés során a kiderült, hogy a *Népszava* esetében nem volt kimutatható (érdemi) sajtóaktivitás a vitézavatások esetében, melyet elemezni tudtam volna. A témában való passzivitás oka

¹Szegedi Tudományegyetem alumnij; Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató

²VITÉZI INTÉZMÉNY 1921, 22–24.; VITÉZI REND 1934, 64–65.

³*Vitézek Albuma* 1939, 13.; ANGELOVICS 2014, 18.

a lap ideológiai és történelmi háttérében keresendő. A *Népszava* 1877-ben indult a szociáldemokrata párt újságaként. Folyamatos volt az erőskező szerkesztői irányítás, a szerkesztő pedig a pártvezetőség szigorú instrukcióit követte.⁴ A hírlap vezető publicistája a műfordítóként is termékeny (1907-től) Kunfi Zsigmond, aki az 1918–19-es forradalmak egyik minisztere is volt.⁵ 1920 február 17-én Somogyi Bélát és Bacsó Bélát (a *Népszava* szerkesztője és egyik munkatársa) tiszti különítményesek elrabolták és meggyilkolták.⁶ A *Népszava* a Horthy-korszakban szinte folyamatosan büntetett lap volt.⁷ A forrásadottságokból kifolyólag a tényleges elemzés során végül „csak” a 8 *Órai Ujság*, *Az Est*, a *Budapesti Hírlap*, a *Friss Ujság* és a *Pesti Napló* került görcső alá.

A *Pesti Napló* az 1848–49-es szabadságharc leverését követő évben, 1850-ben jött létre, amely az 1849 és 1867 közötti időszak legfontosabb újság-alapítása volt. A hírlapot kezdetben egy fiatal értelmiségi gárda formálta, azonban még az év folyamán átkerült a konzervatív árnyalatú nemzeti ellenzékiiséget élesztő újságírók kezébe.⁸ Egyik kiemelkedő szerkesztője báró Kemény Zsigmond publicista és politikus volt, aki megszakításokkal közel másfél évtizedig szerkesztette a lapot. Az 1850-es évektől a nemzeti politikai ellenállás, a Deák Ferenc-i „passzív rezisztencia” szócsövévé vált.⁹ A *Pesti Napló* jelentős változásokon ment át a kiegyezés után anélkül, hogy a központi szerepéből veszített volna. 1875-ben a *Pesti Napló* az ellenzékiiségre hajló független lappá alakult át.¹⁰ 1901-től Surányi József lett a szerkesztő, aki visszavonult a politikától, azonban amikor Hatvany Lajos kaparintotta meg, akkor egy irodalmias baloldali lappá alakult.¹¹ A Lenin-fiúk terrorja elől dr. Szegő Elemér, a *Pesti Napló* akkori szerkesztője és közgazdasági rovatvezetője Bécsbe menekült.¹² A „dicsőséges” 133 napnyi uralom alatt be volt tiltva, de újraindult a baloldal bukását követően.¹³

A *Budapesti Hírlap* 1881-ben indult, amikor is Légrády Károly letiltotta a *Pesti Hírlap* egyik számát, melynek hatására a teljes szerkesztőség kilépett,

⁴BUZINKAY 1993, 94.

⁵BUZINKAY és KÓKAY 2005, 180–181.

⁶BUZINKAY 2016, 326.

⁷Uitt, 332–333.

⁸BUZINKAY és KÓKAY 2005, 122.

⁹Uitt, 122–123.

¹⁰Uitt, 139.

¹¹BUZINKAY 1993, 94.

¹²BUZINKAY 2016, 324.

¹³BUZINKAY és KÓKAY 2005, 207.

és elindította az új újságot.¹⁴ A lap kauciójának egyik letevője Tisza Kálmán miniszterelnök volt, de nem egy leplezett kormánypárti lap jött létre, hanem egy független politikai napilap. A lap Rákosi Jenő kiadó-tulajdonosi alapításával indult, akiről köztudott volt, hogy Tisza István és az 1867-es liberalizmus híve volt.¹⁵ Az újság a nemzeti ábrándokat, hiúságot és a szovinizmust propagálta.¹⁶ A *Budapesti Hirlap*nak sikerült megoldania, hogy egy pártoktól és kormányoktól független sajtóorgánum legyen. Az újságnak fontos felismerése volt, hogy a nemzeti kizárólagosság hirdetése sikeres sajtóüzletet működtethet.¹⁷ 1905–1906-ban a kormánnyal szembenálló, az Osztrák–Magyar Monarchia fennállását megkérdőjelező „nemzeti ellenállás” vezérorgánuma volt.¹⁸ A lapot a kommunista hatalom betiltotta, de a Tanácsköztársaság bukást követően ismét elindult.¹⁹ Bethlen miniszterelnöksége idején a kormányhoz hű napilap volt.²⁰

A *Friss Újság* a millennium évében, 1896. év végén rajtolt bulvárlap, melynek 1897-től Habár Mihály volt felelős szerkesztője, aki sikeresen alakított ki az újságból egy pártpolitikai szempontok nélküli, az érdekességeket és olvasmányokat naponta felkínáló napilapot.²¹ A hírlap egyik fontos jellemzője a népszerű felfogás volt, illetve a populárisabb sokoldalúság, mely sikeresnek bizonyult. A 20. század elején sikeresen elérte a 170–180 ezres napi példányszámot.²² A Tanácsköztársaság idején a napilap betiltásra került, és csak a bukása után rajtolt újra.²³

Az *Est* 1910. április 16-án kezdte tevékenységét, mellyel új szint adott az addigi politikai sajtónak. A lap alapítója, tulajdonosa és szerkesztője Miklós Andor volt, aki az Angol–Magyar Bank kölcsönével indította a lapot.²⁴ A lap szellemiségét amerikainak lehet nevezni, melyet leggyakrabban bulvárlapnak tekintettek, pedig a bulvárra jellemző stílusnál sokkal igényesebb volt. A lap programja jól mutatja a tömegsajtó jellemzőit: az utca emberének felmagasztalása, hivatástudat és érzelmesre állított önstilizálás, illetve a tömeg ízlésének és érdeklődésének kiszolgálása.²⁵ Az *Est* saját tudósítók-

¹⁴Uitt, 148.

¹⁵SIPOS 2011, 97.

¹⁶BUZINKAY 1993, 92.

¹⁷BUZINKAY és KÓKAY 2005, 148–149.

¹⁸Uitt, 175.

¹⁹Uitt, 207.

²⁰BUZINKAY 1993, 107.

²¹SIPOS 2004, 207.; BUZINKAY és KÓKAY 2005, 162.

²²BUZINKAY és KÓKAY 2005, 162.

²³Uitt, 207.

²⁴BUZINKAY 1993, 95.; BUZINKAY és KÓKAY 2005, 182.

²⁵BUZINKAY és KÓKAY 2005, 182.

kal rendelkezett többek között Bécsben, Londonban, Párizsban, Berlinben és Antwerpenben.²⁶ Az első világháború alatt alakultak ki az újság politikai ambíciói, illetve ebben az időszakban a külföldi sajtó által leggyakrabban idézett újság volt. A lap érdekessége, hogy egy addig sosem látott méretű „reklámhadjárat” után jelent meg.²⁷ A Tanácsköztársaság 1919 májusában betiltotta, Miklós Andor pedig Bécsbe menekült.²⁸ Az újság még 1919-ben ismét engedélyezésre került, és 1920-tól a szélsőjobb részéről kapta az egyik támadást a másik után.²⁹

A *8 Órai Újság* az első világháború második évében, 1915-ben rajtolt el Nadányi Emil szerkesztésében, akit Nagy Samu követett a későbbiekben. A lap létrejötté gróf Tisza Istvánnak „köszönhető”, mivel egy rationális, független, de a kormány iránt lojális politikai sajtóterméket kíván kialakítani, melynek egyik terméke volt a *8 Órai Újság*. A stílusát tekintve bulvárlapról lehet beszélni, mely délutánonként került az újságosokhoz.³⁰ Az újság egy elkötelezett sajtóorgánumnak tekinthető, mivel Tisza István munkálkodása volt az, ami életre hívta.³¹ A hírlapot a Tanácsköztársaság idejében betiltották, és csak a rendszer bukását követően indult újra.³² A *8 Órai Újság* a későbbiekben Bethlen bulvárlapjának volt tekinthető, mivel Bethlen kezébe került a sajtóorgánum részvényeinek többsége.³³

A Vitézi Rend alapítása

A Vitézi Rend alapítójának vitéz nagybányai Horthy Miklós tekinthető, aki a szervezet első főkapitány is volt.³⁴ A Vitézi Rend hivatalos kinyilatkoztatása alapján Horthynak Szegeden, a Károlyi féle ellenforradalmi kormányban betöltött hadügyminisztersége idején fogalmazódott meg az a gondolata, miszerint Magyarországnak szüksége van egy, az első világháborús veteránok kiemelkedő személyeit összefogó szervezetre.³⁵ A szervezet megalapítására Horthynak végül csak az 1920. március 1-én végbement kormányzóvá

²⁶SIPOS 2004, 127.

²⁷BUZINKAY 1993, 88.; BUZINKAY és KÓKAY 2005, 182.

²⁸BUZINKAY 1993, 88.

²⁹BUZINKAY és KÓKAY 2005, 183.

³⁰BUZINKAY 1993, 96.; BUZINKAY és KÓKAY 2005, 179.

³¹BUZINKAY és KÓKAY 2005, 179.

³²BUZINKAY 1993, 105.

³³SIPOS 2004, 101.; BUZINKAY és KÓKAY 2005, 208.

³⁴HELLEBRONTH 1941, 121.; FEKETE 2011, 14–15.

³⁵*Vitézek Albuma* 1939, 17–18.; HELLEBRONTH 1941, 9.; TÁTRAI 1997, 49.

választását követően nyílt lehetősége, azonban ekkora már elképzelése széles körökben ismert volt.³⁶

A fentiekben leírtak alapján Horthy gondolatainak tényleges megvalósítása csak 1920 márciusát követően kezdődött, melynek első lépése a nagybányai Horthy Jenő országgyűlési képviselő és báró Pap Géza, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ügyvezető igazgatója között lezajlott tárgyalások voltak.³⁷ A Horthy Jenő és Pap Géza között lezajlott megbeszélések eredménye egy tervezet volt, mely a Vitézi Rend alapjait fektette le és megalapozta a további tárgyalásokat. A további tárgyalásokba további személyek is bevonásra kerültek, akik az alábbiak voltak: nemes Magasházy László százados, első szárnysegéd, dr. Bartha Richárd kabinetirodai főnök, Richárd-Rostoczil Artur tábornagy,³⁸ dr. tarczali Szomjas Lajos földművelésügyi államtitkár, dr. alsómátyásfalvi Mattyasovszky Miklós földművelésügyi miniszteri tanácsos és dr. Börcsök Andor igazságügyi miniszteri osztálytanácsos.³⁹

Az 1920. június 21-én, Horthy Miklós elnöklete alatt zajlott megbeszélésen Börcsök került megbízásra, hogy dolgozza ki a haditelkek (későbbi nevén: vitézi telkek) jogi alapjait, illetve oszlassa el a telkek körül felmerülő kérdéseket és szövegezzon meg egy erről szóló miniszteri rendeletet.⁴⁰ A felkérés végeredményeként jött létre az 6.650/1920. M.E. számú rendelet, amely a vitézi telkek alapítását és adományozását tette lehetővé, melyet széki gróf Teleki Pál miniszterelnök 1920. augusztus 10-én szentesített aláírásával és a Budapesti Közlöny 1920. augusztus 29-i számában jelent meg.⁴¹ A rendelet még ugyanazon évben (1920) megerősítésre került, mivel az 1920. XXXVI. tc. 77. §-a hatályban fenntartotta.⁴²

A törvényi háttér létrehozását követte a Vitézi Rend első tisztségviselőinek és későbbi törzskapitányainak kinevezése, melyet Teleki Pál 1920. szeptember 25-én jegyzett ellen, így elindítva az Országos Vitézi Szék munkáját.⁴³ Ekkor az alábbiak, későbbi törzskapitányok, lettek az Országos Vitézi Szék tagjai: szandai Sréter István tábornok, nemes Nagy Pál altábornagy, semjénfalvi Siménfalvy Tihamér nyugalmazott vezérkari testületbeli ezredes, tapolylucskay és külkemezey Bánó Kálmán alezredes, bilkei Lipcsey

³⁶NÉGYESY 1999, 163.; KEREPESZKI 2013, 13.

³⁷Vitézek Albuma 1939, 18.; NÉGYESY 1999, 163–164.; KEREPESZKI 2013, 14.

³⁸A Vitézi Rend kortárs kiadványaiban, több esetben is hibásan tábornagyként tüntetik fel.

³⁹Vitézek Albuma 1939, 19.; HELLEBRONTH 1941, 9.

⁴⁰HELLEBRONTH 1941, 9.; KEREPESZKI 2013, 14.

⁴¹Vitézek Albuma 1939, 19.; HELLEBRONTH 1941, 9–10.; NÉGYESY 1999, 164.

⁴²VITÉZI REND 1934, 9.; TÁTRAI 1997, 35.

⁴³HELLEBRONTH 1941, 10.; FEKETE 2011, 19–20.; KEREPESZKI 2013, 17–18.

Márton őrnagy, sepsibaconi Toókos Gyula szolgálaton kívüli viszonybeli vezérkari testületbeli őrnagy, boldogasszonyfai Igmándy Hegyessy Géza testőrőrnagy, és nemes Magasházy László százados.⁴⁴ További kinevezésben részesültek: dr. Barsy Aladár miniszterelnökségi osztálytanácsos, dr. Szecesey József belügyminiszteri miniszteri tanácsos, dr. Mattyasovszky Miklós földművelésügyi miniszteri tanácsos, Tirczka Károly ezredes, dr. Börcsök Andor igazságügyi miniszteri osztálytanácsos, Pap Géza, a Magyar Földhitel Intézetek Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója és gálócsi Gálócsy Zsigmond tartalékos főhadnagy, aki a Vitézi Rend (első) főszéktartója lett.⁴⁵

Az Országos Vitézi Szék még azon a napon (1920. szeptember 25-én) megtartotta alakuló ülését a Várpalota Mátyás termében, melyen Horthy Miklós elnökölt.⁴⁶ Ezen ülésen került sor a Vitézi Rend szabályzatának megalkotására is, melyet Horthy még azon a napot elfogadott és ki is adott.⁴⁷ A szabályzatban a legfontosabb tételek kerültek lefektetésre, mint például a leendő vitézek jogai és felelőssége, a Vitézi Rend felépítése, a felvételi kritériumok, valamint a vármegyei Vitézi Székek jogkörei.⁴⁸ A Vitézi Rend soraiba való jelentkezés lehetőségéről és kritériumairól szóló első hivatalos hirdetmény a Budapesti Közlöny 1920. december 18-i számában került közlésre.⁴⁹ Az Országos Vitézi Szék a felvételi kérelmek elbírálását 1921. március 18-án szabályozta, illetve ekkor kezdte kiválasztani az első megfelelő jelölteket.⁵⁰

A vitézi jelvény, az avatási szertartás és annak „kellékei”

Az Országos Vitézi Szék 1920. november 25-ei ülésén határozta el, hogy a vitézek megkülönböztetésére, illetve a vitézi házak megjelölésére vitézi jelvényt rendszeresít, melynek megtervezésére nyílt pályázatot ír ki és a legjobb három pályázót pénzjutalommal díjazza.⁵¹ A pályázati kiírást a Főszéktartóság 1920. december 11-én írta ki, melyre a pályamunkákat 1921. február 1-ig kellett beküldeni, melyeket február 6-án bírált el a zsűri.⁵² A beérkezett pályázatokat Horthy jelenlétében egy három tagú zsűri bíralt el, melynek dr. Csáky Dezső, az Országos Levéltár főigazgatója (és helyettes államtitkár), dr. Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója és Nádler

⁴⁴DARÓCZY 1921, 592–593.; FEKETE 2011, 19–20.

⁴⁵*Vitézek Albuma* 1939, 19.; NÉGYESY 1974, 8.

⁴⁶DARÓCZY 1921, 592–593.; NÉGYESY 1974, 8.; KEREPESZKI 2013, 17–18.

⁴⁷*Vitézek Albuma* 1939, 19.; KEREPESZKI 2013, 17–18.

⁴⁸KEREPESZKI 2013, 18.

⁴⁹Szécsy és tsai. é. n., 74.

⁵⁰*Vitézek Albuma* 1939, 18.

⁵¹Szécsy és tsai. é. n., 76–77.

⁵²Szécsy és tsai. é. n., 77–78.; FEKETE 2011, 21.

Róbert műegyetemi tanár, a Képzőművészek Egyesületének elnöke alkot-
tak.⁵³ A zsűri Szilasi József iparművész tervét ítélte a legjobbnak, így Szilasi
tekinthető a vitézi jelvény tervezőjének.⁵⁴

A vitézi jelvény nyílt pályázatának kihirdetési napján (1920. decem-
ber 11.) bízta meg az Országos Vitézi Szék Toókos Gyulát, a 6. számú Vi-
tézi Törzsszék törzskapitányát, hogy dolgozza ki a vitézavatás szertartásá-
nak részleteit.⁵⁵ Toókos a megelőző korok rendi avatásait tanulmányozta, s
ezek után állította össze a ceremónia menetét. Az ekkor kidolgozott forga-
tókönyvet alkalmazták (kisebb eltéréseket leszámítva) az összes ünnepélyes
vitézavatás során.⁵⁶ Emellett ő írta meg az eskü szövegét és tervezte meg a
díszpajzsot, a címerkönyvet és a vitézek főkapitányának díszkardját (avató
pallos), mellyel „A Hadúr nevében vitézzé ütötte” a feltételt nyert személye-
ket.⁵⁷

A díszkardot a kor egyik ismert kardkészítője, Pacholek György buda-
pesti kardgyára készítette.⁵⁸ A kard hossza 100,5 cm volt, pengéje pedig
egyenese és kétélű.⁵⁹ A penge egyik oldalára az „Első vitézzé ütés” feliratot,
egy vitézi jelvényt és az „1921” évszámot gravírozták, míg a másik oldalára
a „Nagybányai Horthy Miklós a Vitézek első Főkapitánya” szöveget gravi-
rozták. A kard keresztvasát aranyozott rézlapból készítették, melynek végei
csigavonalban kerültek visszahajtásra. A markolat cápabőr borítást kapott,
melyet drótsodronnyal hét részre osztottak. A hüvely 91 cm volt, mely szín-
tén cápabőr bevonatott kapott és felülről az egyik oldalán egy zománcozott,
míg a másik oldalt egy gravírozott vitézi jelvény díszítette.⁶⁰

Az avatási díszpajzs ívelt és fémből készült, melynek alja csúcsos, míg fe-
lül hullámvonalban végződik, amelynek elején egy nagyméretű, színes vitézi
jelvény helyezkedik el. Az eskükönyv bőr borítású, aminek a közepén talál-
ható vitézi jelvény. Az eskü-asztalterítő zöld selyemből készült és közepén
egymást keresztező tölgyfalombok és búzakalászkok voltak megtalálhatók, a
négy sarkát pedig egy-egy vitézi jelvény díszítette.⁶¹

⁵³Szécsy és tsai. é. n., 78.

⁵⁴Uitt, 78.

⁵⁵Szécsy és tsai. é. n., 77.; TURBUCZ 2015, 117.

⁵⁶Szécsy és tsai. é. n., 77–78.; ANGELOVICS 2014, 12.

⁵⁷Szécsy és tsai. é. n., 77.; FEKETE 2011, 26.

⁵⁸ANGELOVICS 2014, 13.

⁵⁹FEKETE 2011, 26.

⁶⁰FEKETE 2011, 24–26.; ANGELOVICS 2014, 13.

⁶¹Szécsy és tsai. é. n., 77.; FEKETE 2011, 26–27.

Az 1920-as évek vitézavatásai

A vitézavatások sorát az 1921. május 22-én megrendezett zártkörű vitézavatás nyitotta, mely kis létszámú jelenlévő személlyel zajlott le a királyi várpalota Szent Jobb- (más néven Zsigmond-) kápolnájában.⁶² E zárt eseményen az első nyolc törzskapitány és feltételezhetően Gálócsy Zsigmond főszéktartó került avatásra, illetve ekkor került sor az első 24 vitézi telek adományozására is.⁶³ A nyilvánosság előli elzárkózás miatt e vitézavatás nem került elemzésre, azonban fontos megemlékezni róla, mivel ez volt a Vitézi Rend történetének első avatása.

A második vitézavatás, mely egyben az első nyilvános és ünnepélyes avatás is volt, 1921. augusztus 21-én került megrendezésre a budai királyi várpalota várkertjének déli lejtőjén.⁶⁴ Ekkor avatták vitézzé többek között Habsburg–Lotaringiai József Ágost osztrák főherceg és magyar királyi herceget, Vén Zoltán Aranysarkantyús vitézt és báró Willerding Rezső gyalogsági tábornokot, a Katonai Mária Terézia Rend lovagját.⁶⁵ A következő avatásra 1922. augusztus 15-én (kedden) került sor a Margitszigeten, a Magyar Athletikai Club (továbbiakban: MAC) pályáján.⁶⁶ Az avatás eredetileg május 25-én (csütörtökön) került volna megtartásra, azonban a szervezők elhalasztották és áthelyezték. A Vitézi Rend fennállása során ez volt az egyetlen ünnepélyes vitézavatás, amely hétköznapi került megtartásra.⁶⁷ Emellett kiemelendő, hogy az évtized további éveiben szintén a MAC pályán kerültek megrendezésre az ünnepélyes vitézavatások.⁶⁸ A vitézavatások esetében kimutatható, hogy míg az 1921-es és 1922-es évben avatottak száma nem érte el az ezer főt, addig a 20-as évek további avatásain folyamatosan ezer fő feletti avatási létszám figyelhető meg.⁶⁹

Az 1920-as években lezajlott ceremóniák mindig azonos forgatókönyv alapján zajlottak, mely alól az 1926-os ünnepély képez kivételt.⁷⁰ A „hagyományos” forgatókönyvtől való eltérésre azért került sor, mert 1926-ban volt II. Rákóczi Ferenc születésének 250. évfordulója, melynek apropóján Kiss Etelka átnyújtotta az avatás idejére Horthynak a XIV. Lajos francia király

⁶²Szécsy és tsai. é. n., 81–84.; FEKETE 2011, 28.

⁶³Szécsy és tsai. é. n., 81–84.; ANGELOVICS 2014, 13.

⁶⁴FEKETE 2011, 31.; ANGELOVICS 2014, 15.

⁶⁵Szécsy és tsai. é. n., 342.; FEKETE 2011, 32.

⁶⁶FEKETE 2011, 31.; KEREPESZKI 2013, 121.

⁶⁷FEKETE 2011, 40.

⁶⁸ANGELOVICS 2014, 16–19.

⁶⁹KEREPESZKI 2013, 121.; ANGELOVICS 2014, 23.

⁷⁰TURBUCZ 2015, 116.

által II. Rákóczi Ferencnek ajándékozott kardot.⁷¹ Az alábbi „palloscsere” kivételével a Vitézi Rend összes ünnepélyes vitézavatásán a hivatalos avató pallos került használatra.⁷² Az avatási ceremóniák kezdetben (1921-ben és 1922-ben) augusztusban kerültek megrendezésre, így kapcsolódva Szent István és az államalapítás ünnepéhez, azonban a későbbiekben június közepén, Horthy születésnapja környékén voltak megtartva.⁷³ A kormányzó születésnapjához (június 18.) két alkalommal is igen közeli időpontban volt megtartva az avatási ceremónia, mivel 1923-ban és 1928-ban is június 17-én tartották a vitézek avatását.⁷⁴ E két alkalom közül kiemelkedik az 1928. június 17-ei avatás, ugyanis ebben az évben töltötte Horthy a hatvanadik életévét, melyből adódóan vitéz tiszabeői Hellebronth Antal, a vitézek főkapitányhelyettese (címzetes tüzérségi tábornok) ünnepi beszédében külön köszöntötte a Vitézi Rend nevében Horthyt.⁷⁵

Az évtized legdiszesebb avatása az 1929. június 16-ai volt, melynek oka az volt, hogy az Országos Vitézi Szék és a korszak nagy sajtóorgánumai is az utolsó ünnepélyes vitézavatásaként híresztelték.⁷⁶ A híresztelés hatására kiemelkedően nagy volt az érdeklődés, így az avatásra csak névre szóló belépővel lehetett bejutni, melyeket a Budapest Székesfőváros Vitézi Széke Váci utca 62. szám alatti székhelyén árusított.⁷⁷ Horthy az ünnepi beszédében is kitért annak okára, hogy a tervek szerint miért az 1929-es az utolsó vitézavatás: *„A Vitézi Rend most lezárja a vitézek avatását, mert a szűkre szabott keretek között előbb arra kell gondolnunk, hogy az eddig már felavatott vitézek földhöz jussanak, és hogy azok számára, akik földjüket már megkapták, meg lehessen teremteni a mai nehéz helyzetben a gazdasági megerősödés feltételeit.”*⁷⁸ Végül ez az elképzelés nem valósult meg. A Vitézi Rend Horthy-kori történelmében még további négy (1930, 1934, 1936 és 1938) ünnepélyes vitézavatásra került sor.

A vitézavatások ábrázolása a sajtó hasábjain

Vizsgálatom során elsősorban a vitézavatásokról írt tudósításokat vettem górcső alá, az esetleges eseménybejelentő híreszteléseket nem. Ennek oka, hogy mérhetőnek csak a közvetlen beszámolók bizonyultak, míg a „be-

⁷¹FEKETE 2011, 56–57.; ANGELOVICS 2014, 17.

⁷²FEKETE 2011, 57.

⁷³ANGELOVICS 2014, 13.; TURBUCZ 2015, 117.

⁷⁴ANGELOVICS 2014, 23.

⁷⁵FEKETE 2011, 70–71.; TURBUCZ 2015, 117.

⁷⁶Vitézek Albuma 1939, 13.

⁷⁷SZÉCSY és tsai. é. n., 247.; FEKETE 2011, 77–78.

⁷⁸Vitézek Albuma 1939, 13.

harangozó” írások és az egyes kiemelkedő személyek avatásának a híre csak esetlegesen fordultak elő.

A kiválasztott sajtóorgánumok közül *Az Est* volt az egyetlen lap, amely nem tudósított minden 1920-as évekbeli vitézavatásról. A többi újság mind a kilenc esemény esetében élt tudósítással, igaz változó hosszúságban. Az avatások közül *Az Est* az 1924. június 15-én, a budapesti MAC pályán lezajlottat nem közvetítette. Sajnos ennek oka nem felderíthető. Jelenleg nem áll rendelkezésünkre olyan információ, amely alapján megállapítható lenne. Azonban ezen „mulasztást” leszámítva a többi ceremónia híre közlésre került *Az Est* hasábjain is. A hírek elhelyezkedését közelebbről megfigyelve az egyes lapszámok esetében kijelenthető, hogy az olvasók elsősorban nem a címlapon értesültek a történetekről. A leggyakrabban az 5. és 6. oldal adott helyet a vitézavatásról készült beszámolónak. A kutatás során, címlapon mindösszesen két esetben találkoztam a vitézavatás tényével, melyek közül csak egy volt tudósítás,⁷⁹ míg a másik Dr. Farkas Elemér országgyűlési képviselő írása, mely a hadirokkantak avatásáról és e személyek felmagasztalásáról szól.⁸⁰ Azonban az alábbi két cikk nem tekinthető egy esetben sem a címlap fő híreként. Farkasnak e témában íródott cikke feltételezhetően oda vezethető vissza, hogy ő is harcolt az első világháborúban, először dragonyos főhadnagyként, majd századosként.⁸¹ A cikkek pozicionálása az egyes lapszámokon belüli arra enged következtetni, hogy a vitézavatások híre nem számított élvonalbeli hírnek. Bár a Vitézi Rendet Horthy mint államfő alapította és főkapitányként ő volt az első számú előjárója, mégis az avatásokat feltételezhetően másodlagos vagy harmadlagos hírként értelmezhetők a lapkiadók, mely magában hordozza azt a végeredményt, hogy nem a címlapot és az első oldalak valamelyikét használták elsődleges közlésnek.

A híradások leginkább függetlennek és tényszerűnek tekinthetők. Érzelmi töltet nem mutatható ki az egyes híradások esetében. Bizonyos érzelmi jelenlét egy esetben *Az Est*-nél érezhető, ugyanis az 1929. június 16-án lezajlott vitézavatásról szóló beszámolójukban nagy pátoz és fennköltség figyelhető meg, mely ad egy pozitív színezetet a vitézavatásnak, illetve a Vitézi Rendnek is.⁸² Az említett tudósítást leszámítva elsődlegesen adatközpontú írásokat figyelhetünk meg. Lejegyzésre kerülnek a fontosabb adatok, mint például a helyszín, az időpont, a fontosabb résztvevők és az avatottak száma, azonban az esemény értékelése nem történik meg. Az adatok nem

⁷⁹ ISMERETLEN 1929d.

⁸⁰ ISMERETLEN 1929h.

⁸¹ KUN, LENGYEL és VIDOR 1932, 93.; HAEFFLER 1940, 253.

⁸² ISMERETLEN 1929a.

minden esetben pontosak. A legfontosabb alapadatok, vagyis az időpont és a helyszín pontosan kerül közlésre, viszont az avatottak száma pontatlan, melynek legjobb példája az 1921. augusztus 21-i, legelső ünnepélyes vitéz-avatás. A *8 Órai Újság*, *Az Est* és a *Budapesti Hírlap* név szerint közlik az ekkor felavatásra került tiszti vitézeket, illetve megemlítik, hogy 140 legénységi vitéz is avatásra került.⁸³ E névsor és létszám közlése a Magyar Távirati Iroda jelentése alapján volt lehetséges, igaz csak *Az Est* tüntette fel forrását. Azonban egy másik kutatásom során, mely az 1921-es vitézavatás avatottjainak létszámát, névsorát és az avatottak (katonai és társadalmi) összetételét volt hivatott rekonstruálni és elemezni kiderült, hogy a nevek több esetben pontatlanul⁸⁴ kerültek közlésre, illetve a létszám és a vitézek belső eloszlása sem felel meg a valóságnak.⁸⁵ Itt szeretném kiemelni, hogy bár a Magyar Távirat Iroda volt a forrás, azonban az eredmények tükrében egy lap sem ellenőrizte le a hitelességét. Ez determinálja azt, hogy a további létszámközlések esetében is feltételezhető a pontatlanság és a következtelenség, mely csorbítja a sajtóorgánumok hitelességét.

A későbbi avatások esetében névszerinti felsorolásra nem került sor. Az avatottak közül csak esetlegesen fordul elő, hogy egy-egy személy neve kiemelésre kerülne. A kiemelt egyének esetében nem fedezhető fel semmilyen séma, hogy mi alapján kerültek kiválasztásra. Feltételezhetően a tudósító saját belátása szerinti döntésről, illetve esetlegesen a megemlített személynek a laphoz való viszonyáról lehet szó. Ennek tudható be, hogy például név szerint megemlítésre került az 1923. június 17-ei avatás esetében a Tiszti Ezüst Vitézségi Érmet⁸⁶ elnyert Dr. giczei Diószeghy Gábor kúriai bíró és fia, giczei Diószeghy István avatása⁸⁷ vagy többek között az 1929. június 16-ai ceremóniánál vitéz uzsoki báró Szurmayer Sándor tábornok, vitéz jákfai Gömbös Gyula államtitkár⁸⁸ és vitéz jószáshelyi Purgly Emil⁸⁹ főispán is.⁹⁰ Kisebb érdekesség, hogy Földesi Lajost, *Az Est* kiadóhivatalának tisztviselőjét is vitézzé avatták 1929-ben az első világháborús érdemeiért (Földesi

⁸³ISMERETLEN 1921a; ISMERETLEN 1921b; ISMERETLEN 1921c.

⁸⁴Például a tudósításban szereplő vitéz Molnár András valódi neve vitéz Molnár Endre.

⁸⁵E kutatásom eredményei a Magyar Hadtudományi Társaság Szegedi Tagozatának „Konfliktusok. Múlt-jelen-jövő vonzásában.” című konferenciáján (2024.03.22.), illetve a Szegedi Történetshallgatók Egyesületének Hatodik Konferenciáján (2024.04.18.) hangzottak el.

⁸⁶A kitüntetés hivatalos neve: Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya tisztek számára.

⁸⁷ISMERETLEN 1923; PEKÁR é. n., 46.

⁸⁸Gömbös a vitézavatás időpontjában még honvédelmi államtitkár volt. A Bethlen-kormány hadügyminiszteri hivatalát 1929. november 10-től tölti majd be.

⁸⁹Horthy Miklós feleségének, jószáshelyi Purgly Magdolnának az unokatestvére.

⁹⁰ISMERETLEN 1929g.

kiemelése egyértelmű, hogy csak Az Estnél betöltött szerepe miatt következett be).⁹¹ Ezzel szemben Horthy Miklós két fiának, István 1922-es és Miklós 1924-es avatásának⁹² tényét nem emelték ki az újságok. Vagy éppen nem került kiemelésre vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselő 1925-ös és vitéz bulcsi Janky Kocsárd, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnökének 1926-os avatása,⁹³ pedig e két személy a hivatásából és betöltött tisztjéből adódóan nem volt ismeretlen név a kortársak számára. A felsorolt példák alapján nem értekezhetünk arról, hogy egy-egy személy névszerinti megemlézése feltétlenül a magyar társadalmon belül betöltött szerepe miatt valósult meg.

A cikkek terjedelmüket tekintve igen változókép bontakoznak ki, azonban főleg kisebb lélegzetvételű írásokról értekezhetünk. Az Est, a Budapesti Hirlap és a 8 Órai Újság egy-egy kivételtől eltekintve (átlagosan) fél oldalas cikkekben értesítik olvasóikat a vitézavatásokról. A legrövidebb híradásokat a Friss Újság és a Pesti Napló adta, melyek szinte minden esetben néhány soros tudósítást (akár egy mondatot) jelentettek. Érzékeltetés céljából példaként szeretném idézni a Pesti Napló 1925-ös beszámolóját: „A Margitszigeten vasárnap délelőtt avatta fel a kormányzó ünnepség keretében az új vitézeket: 305 tisztet, 1335 legénységet, 21 várományost és 54 hősi halottat.”⁹⁴ Az általános megállapítások alól, minden sajtóorgánium figyelembevétele esetében az 1928. és az 1929. évi avatások tekinthetők kivételnek. E kivételek minden esetben egy-egy rendkívüli szempontnak köszönhetőek. 1928-ban ünnepelte Horthy Miklós a 60. életévét, mely nagy sajtóvisszhanggal járt. Mivel az avatás június 17-én zajlott és Horthy június 18-án született, így a Friss Újság és a Pesti Napló is az avatási aktust Horthy köszöntésének és ünneplésének hírére fűzte fel, így az avatás bár egy nagyobb terjedelmű közlésben került az olvasók elé, azonban másodlagos hírré szorult vissza.⁹⁵ Ezzel szemben a Budapesti Hirlap, Az Est és a 8 Órai Újság külön cikkben emlékezett meg a vitézavatásról, melyekben természetesen a 60. születésnap is helyet kapott, azonban nem került túlsúlyba.⁹⁶ Az 1929. évi vitézavatás pedig azért örvendhetett kiemelt médiafigyelemnek, mert a Vitézi Rend eredetileg ezzel a ceremóniával le kívánta zárni az ünnepélyes vitézavatások sorát, amíg nem oldják meg a már felavatott vitézek földdel való ellátását.⁹⁷ Ezen elképzelés az újságok tudósításának tartalmában, illetve a cikkek címében is visszakö-

⁹¹ ISMERETLEN 1929b; SZÉCSY és tsai. é. n., 337.

⁹² PEKÁR é. n., 66.; SZÉCSY és tsai. é. n., 341.

⁹³ PEKÁR é. n., 26. és 70.

⁹⁴ ISMERETLEN 1925.

⁹⁵ ISMERETLEN 1928d; ISMERETLEN 1928b.

⁹⁶ ISMERETLEN 1928e; ISMERETLEN 1928a; ISMERETLEN 1928f.

⁹⁷ Vitézek Albuma 1939, 13.; SZÉCSY és tsai. é. n., 247.; FEKETE 2011, 77–78.

szönt. Jó példa rá a *Budapesti Hírlap* tudósításának címe: „Az utolsó vitézi avatás.”⁹⁸

A megjelent cikkek mellett fontos megnézni a képi ábrázolást is. A híradások végigtekintése után gyorsan láthatóvá válik, hogy csak elenyésző esetben kerülnek nyomtatásba olyan fotók, melyek a vitézavatás kapcsán keletkeztek. A *8 Órai Újság* egyetlen esetben sem élt a képi megjelenés lehetőségével. A Budapesti Hírlap egyetlen esetben, az 1929-es avatási ceremónia esetében közöl fotókat (összesen három képet).⁹⁹ Ez az egyszeri kivétel feltételezhetően csak azért történt meg, mert az utolsó vitézavatásnak tudták a Vitézi Rend híresztelése miatt. A *Friss Újság* szintén egy esetben közölt fotót, 1928-ban egy Horthy portrét, azonban fontos kiemelni, hogy nem a vitézavatással kapcsolatosan, hanem Horthy 60. születésnapjához kapcsolódóan.¹⁰⁰ Mivel az alábbi cikkben szerepel a vitézavatás híre is, azonban csak másodlagos hírként, így a portréfotó csak közvetetten értelmezhető a vitézavatás kapcsán. A lap kapcsán egy érdekes megállapítás, hogy közvetlen az avatás aktusáról nem közöl fotót, de például egy New Yorkban kifejlesztett nagyobb teherbírású repülőgépről igen, melyhez csak egyetlen egy mondatot fűztek: „Newyorkban most fejezték be egy 60 személyes, óriási utasszállító repülőgép építését, amelyet képünkön bemutatunk.”¹⁰¹

A *Pesti Napló* összesen három vitézavatásnál, az 1922-es, az 1926-os és az 1928-as esetében közölt képi ábrázolást, azonban kiemelendő, hogy nem csak fotók értendők ez alatt. Ennek oka, hogy az 1922-es beszámolóban egy nagyméretű tusrajz került nyomtatásba.¹⁰² Ez az eset azért különleges a maga nemében, mert ez az egyetlen rajzos ábrázolása egy vitézavatásnak az öt újság beszámolóinak összegzése alapján. Az 1926-os és 1928-as avatási aktus képi ábrázolással való ellátása ahhoz köthető feltételezhetően, hogy mind a kettő esetben van egy-egy dolog, ami kiemelte ezen alkalmakat az avatások sorából. 1926-ban volt az az eset, hogy nem a „szabályos avató pallossal” történt a vitézek avatása, hanem II. Rákóczi Ferenc kardjával, melyet XIV. Lajos francia király ajándékozott számára egykoron.¹⁰³ számára, hogy érdemesnek találta fotóval való közlésre, az is alátámasztja, hogy az avatás pillanatát megörökítő fotó az alábbi mondattal került magyarázásra: „Horthy Miklós kormányzó Rákóczi kardjával vitézeket avat a Margitszigeten.”¹⁰⁴ Az 1928-as

⁹⁸ISMERETLEN 1929e.

⁹⁹Uitt.

¹⁰⁰ISMERETLEN 1928d.

¹⁰¹ISMERETLEN 1927.

¹⁰²ISMERETLEN 1922b.

¹⁰³FEKETE 2011, 56–57.

¹⁰⁴ISMERETLEN 1926b.

avatásnál (ahogy a *Friss Újságnál* is) Horthy 60. születésnapja képezhette a cikk fotóval való ellátását.¹⁰⁵ Megjegyzendő, hogy bár a vitézavatás a cikken belül csak második helyen állt fontosság tekintetében, mégis a három fotó közül kettő is a vitézavatást ábrázolta és csak egy kép volt, ami nem köthető hozzá. Az *Est* összesen három alkalommal, az 1926-os, az 1928-as és az 1929-es avatások beszámolójánál közölt képeket.¹⁰⁶ E három alkalom lényegében mind egy-egy különleges momentumhoz vezethető vissza. 1926-ban II. Rákóczi Ferenc kardjával került sor az avatásra, 1928-ban Horthy 60 éves volt és 1929-ben lett volna az eredeti tervek alapján az utolsó ünnepélyes vitézavatás. Feltételezhetően e tények okozták, hogy csak az említett avatásoknál került be fotó is a beszámoló mellé (a tanulmány korábbi oldalain már részletesen kifejtésre került mind a három tény, így nem szeretnék önismétlés gyakorolni).

Összegzés

A Vitézi Rend a Horthy-kor egyik kivételezett helyzetben lévő szervezete volt. Ennek egyik oka, hogy Horthy hatalmának biztosítására is kívánta használni a vitézeket. Ebből adódóan a vitézi intézményt folyamatosan kiemelt pozícióban kívánták tartani, melynek részeként tagjait különböző államkedvezményekkel segítették.

A Vitézi Rend folyamatos állami segítése és társadalmon belüli pozícionálása ellenére a sajtó csak részlegesen reagált a szervezett eseményeire, így a vitézavatásokra is. A tudósítások újságokon belüli elhelyezkedése alapján feltételezhetően a lapszerkesztők nem tartották kiemelkedő eseményeknek a vitézavatásokat. Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a kortárs lapok érzékelték a Vitézi Rend fontosságát a Horthy-kor során megfigyelhető belső adminisztráció esetében, de nem tartották társadalmilag feltétlen fontosnak. Ebből adódóan az avatásokat feltételezhetően másodlagos vagy harmadlagos hírként értelmezhették a lapkiadók, mely magában hordozta azt, hogy az újságok elsődlegesen nem helyezték címlapra vagy az első oldalak egyikére a beszámolókat. Emellett a leközzölt cikkek pontossága erősen megkérdőjelezendő. A helyszínt és az időpontot helyesen adták tovább a kortárs olvasóknak, de például az avatottak száma, a felavatott vitézek neve, illetve a belső összetételük tévesen került leközlésre. Erre a legfényesebb példa az 1921-es vitézavatás. Ez a tény megerősíti bizonyos mértékig, hogy a lapok nem tartották elsődleges hírnek az avatási aktust, hiszen a tudósítók nem

¹⁰⁵ ISMERETLEN 1928c.

¹⁰⁶ ISMERETLEN 1926a; ISMERETLEN 1928a; ISMERETLEN 1929c.

ellenőrizték a tényeket és téves közléseket adtak le. Ez magában hordozza a lapok színvonalának csorbulását és bemutatja hanyagságukat.

Névszerinti közlés tervezett módon csak az 1921-es, első ünnepélyes avatás során mutatható ki. Az összes többi avatásnál, ha elő is fordul vitézzé avatottak névszerinti megjegyzése, akkor azoknál nem mutatható ki egységes séma, hogy mi alapján éppen azok a személyek kiemelése volt fontos. Feltételezhetően a tudósító saját belátására bízták a lapok a döntést, illetve esetleges szempontként feltételezhető egy-egy személy az adott laphoz való viszonya. Képi ábrázolás esetében egy esetleges alkalmazásról értekezhetünk csak. A *8 Órai Újság* egy esetben sem közölt sajtófotót, azonban a többi újság esetében is csak elszórtan van képi megjelenítés. A *Friss Újság* esetében kiemelhető, hogy egy amerikai fejlesztésű repülőgépről is hamarabb közölt fényképet, mint a vitézavatások egyikéről. Ezen kívül bár felfedezhető egy-egy esetben, hogy az aktuális avatás valamilyen különleges vonása miatt kerülnek fotók a beszámolók mellé, de ez sem jelenthető ki teljes bizonyossággal.

Összességében elmondható, hogy a Vitézi Rend egy jelentős intézmény volt Horthy kormányzósága alatt, azonban a vitézavatások hírét nem tartották jelentős hírnek a kortárs lapok. Az avatási ceremóniák közlése mögött leginkább az húzódhatott, hogy nem kívánták megkockáztatni a hatalommal való esetleges rossz viszonyt, mintsem az esemény fontossága.



1. ábra: Az 1922. évi vitézavatus tusrajzzal történő ábrázolása (ISMERETLEN 1922a)



2. ábra: Képposseállítás az 1929. évi vitézavatról (ISMERETLEN 1929f)

Irodalom

ANGELOVICS 2014 = Angelovics, Helga. Vitézavatások a két világháború között. 1921–1938. In: *Első Század* 13 (tavasz 2014), 9–27.

BUZINKAY 2016 = Buzinkay, Géza. *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016.

BUZINKAY 1993 = Buzinkay, Géza. *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest: Haza és Haladás Alapítvány, 1993.

BUZINKAY ÉS KÓKAY 2005 = Buzinkay, Géza és Kókay, György. *A magyar sajtó története. A kezdetektől a fordulat évéig*. 1. köt. Budapest: Ráció Kiadó, 2005.

DARÓCZY 1921 = Daróczy, Zoltán. A vitézi intézmény. In: *Magyar Katonai Közlöny* 9.9 (1921), 591–604.

FEKETE 2011 = Fekete, Ferenc. *A Vitéz Rend története*. Szeged: HK Hermanos Kiadó, 2011.

HAEFFLER 1940 = Haeffler, István, szerk. *Országgyűlési almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről*. Budapest: A Magyar Távirati Iroda Rt., 1940.

HELLEBRONTH 1941 = Hellebronth, Kálmán, szerk. *Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. 1920–1941*. Budapest: [k.n.], 1941.

ISMERETLEN 1926A = Ismeretlen. 1592 vitézt avatott fel a kormányzó. In: *Az Est* (1926), 6.

ISMERETLEN 1927 = Ismeretlen. 60 személyes óriási, utasszállító repülőgép. In: *Friss Ujság* (1927), 4.

ISMERETLEN 1929A = Ismeretlen. A kormányzó felavatta az utolsó vitézeket. In: *Az Est* (1929), 7–8.

ISMERETLEN 1929B = Ismeretlen. A kormányzó felavatta az utolsó vitézeket. In: *Az Est* (1929), 2.

ISMERETLEN 1929C = Ismeretlen. A kormányzó felavatta az utolsó vitézeket. In: *Az Est* (1929), 7.

ISMERETLEN 1929D = Ismeretlen. A kormányzó több mint kétezer vitézt avatott fel. In: *Friss Ujság* (1929), 1.

ISMERETLEN 1922A = Ismeretlen. Az 1922. évi vitézavatás tusrajzzal történő ábrázolása. In: *Pesti Napló* (1922). Tusrajz, képi ábrázolás, 7.

ISMERETLEN 1929E = Ismeretlen. Az utolsó vitézi avatás. In: *Budapesti Hírlap* (1929), 3.

ISMERETLEN 1928A = Ismeretlen. Ezer vitézt avattak vasárnap a Margitszigeten. In: *Az Est* (1928), 9.

ISMERETLEN 1928B = Ismeretlen. Ezrek ünnepelték hétfőn Horthy Miklós kormányzó 60. születésnapját. In: *Pesti Napló* (1928), 6.

ISMERETLEN 1928C = Ismeretlen. Ezrek ünnepelték hétfőn Horthy Miklós kormányzó 60. születésnapját. In: *Pesti Napló* (1928), 6.

ISMERETLEN 1928D = Ismeretlen. Fényes keretek közt ünnepelték meg a kormányzó 60-ik születésnapját. In: *Friss Ujság* (1928), 2.

ISMERETLEN 1921A = Ismeretlen. Fölavatták az első vitézeket. In: *8 Órai Ujság* (1921), 5.

ISMERETLEN 1928E = Ismeretlen. Hadúr nevében ... In: *Budapesti Hírlap* (1928), 4.

ISMERETLEN 1922B = Ismeretlen. Hétszáznegyven új vitézt avatott fel a kormányzó. In: *Pesti Napló* (1922), 1–2.

ISMERETLEN 1929F = Ismeretlen. Képösszeállítás az 1929. évi vitézavatásról. In: *Az Est* (1929). Képösszeállítás, sajtóillusztráció, 7.

ISMERETLEN 1929G = Ismeretlen. Kétezeröttszáz vitézt avatott fel a kormányzó vasárnap. In: *Pesti Napló* (1929), 2.

ISMERETLEN 1929H = Ismeretlen. Könyörület vagy hála? In: *8 Órai Ujság* (1929), 1–2.

ISMERETLEN 1928F = Ismeretlen. Legyetek ezután is mintaképei a magyar férfias erényeknek! In: *8 Órai Ujság* (1928), 4.

ISMERETLEN 1925 = Ismeretlen. Rövidhírek. In: *Pesti Napló* (1925), 14.

ISMERETLEN 1926B = Ismeretlen. Vasárnap 1592 vitézt avatott fel a kormányzó. In: *Pesti Napló* (1926), 12.

ISMERETLEN 1921B = Ismeretlen. Vitézavatás – Hadur nevében. In: *Az Est* (1921), 3.

ISMERETLEN 1921C = Ismeretlen. Vitézavatás – Hadur nevében! In: *Budapesti Hírlap* (1921), 5.

ISMERETLEN 1923 = Ismeretlen. Vitézavatás a Margitszigeten. In: *8 Órai Ujság* (1923), 3.

KEREPESZKI 2013 = Kerepeszki, Róbert. *A Vitézi Rend. 1920–1945*. Máriabesnyő: Attraktor, 2013.

KUN, LENGYEL ÉS VIDOR 1932 = Kun, Andor, Lengyel, László és Vidor, Gyula, szerk. *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932*. köt. Budapest: Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1932.

NÉGYESY 1974 = Négyesy, László. *A vitézi rendről*. 1. köt. Szeged: [k.n.], 1974.

NÉGYESY 1999 = Négyesy, László. *A vitézi rendről*. In: Zádorné Zsoldos, Mária szerk.: *Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. Szerk. Mária Zádorné Zsoldos. 14. köt. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 1999, 163–194.

PEKÁR É. N. = Pekár, Gyula, szerk. *Vitézek évkönyve*. 2. köt. Reprint kiadás. Onga: Nemzeti Örökség Kiadó. Utánny. PEKÁR 1928 = *Vitézek évkönyve*. 2. köt. Budapest: Vitézek évkönyve, 1928.

SÍPOS 2004 = Sipos, Balázs. *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest: Napvilág, 2004.

SÍPOS 2011 = Sipos, Balázs. *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest: Argumuntum, 2011.

SZÉCSY ÉS TSAI. É. N. = Szécsy, Imre és tsai., szerk. *A tízéves Vitézi Rend. 1921–1931*. Pytheas Kiadó és Nyomda. Utánny. SZÉCSY ÉS TSAI. 1931 =. *A tízéves Vitézi Rend. 1921–1931*. Budapest: Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága, 1931.

TÁTRAI 1997 = Tátrai, Szilárd. A Vitézi Rend első évtizedének története. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 110.1 (1997), 49–83.

TURBUCZ 2015 = Turbucz, Dávid. *A Horthy-kultusz. 1919–1944*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

VITÉZEK ALBUMA 1939 =. *Vitézek Albuma*. Budapest: Merkantil-nyomda, 1939.

VITÉZI INTÉZMÉNY 1921 = Vitézi Intézmény. *Kis káté. A Vitézi Intézmény kis kátéja*. 1. kiad. Budapest: Vitézi Szék, 1921.

VITÉZI REND 1934 = Vitézi Rend. *Kis káté. A Vitézi Rend kis kátéja*. 5. kiad. Budapest: Országos Vitézi Szék, 1934.

The Depiction of the Knighthood Ceremonies in the Contemporary Hungarian Press of the 1920s

SZABOLCS OLÁH¹⁰⁷

The Order of Vitéz was a newly established organization during the Horthy era, founded by Miklós Horthy. According to current research on the Horthy era, more than 27,000 individuals can be counted as members of the Order throughout this period, who were inducted into the Order during knighthood ceremonies. For this reason, the knighthood ceremonies can be considered one of the most important events of the organization.

The aim of my research is to present and analyze how various contemporary press outlets reported on the knighthood ceremonies of the 1920s in terms of their detail and accuracy. In doing so, I aim to show how authentically the readers received the events and whether any media outlet displayed bias in its coverage. The main source for my research is contemporary press, from which I have selected six newspapers for analysis: *8 Órai Ujság*, *Az Est*, *Budapesti Hírlap*, *Friss Ujság*, *Népszava*, and *Pesti Napló*. My selection cri-

¹⁰⁷University of Szeged alumnus; PhD student at the Doctoral School of History, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary

terion was to examine the reports from as many perspectives as possible. The content of the newspapers is complemented by the existing literature written on the subject.

In the first part of my publication, I present the selected contemporary press organs, thus presenting their interpretative frameworks. This is followed by an introduction to the establishment of the Vitézi Rend and the general history of the ceremonial knighthood, particularly with regard to the 1920s. After laying the foundational knowledge required for understanding my analysis, I then present the investigation and its results. Finally, I summarize the key conclusions drawn from my research.

Pallosjogot egy mezővárosnak? (Forrásfeldolgozás Mezőtúr hódoltság kori történetéből)

ÖNER ERIKA¹

Bevezetés

A másfél évszázados török hódoltság nemcsak az egységes Magyar Királyság eltűnését okozta, hanem jelentősen megnehezítette a nemzeti piac létrejöttét, és hátráltatta a magyar politikai, jogi, közigazgatási és társadalmi fejlődést is. A megszállt régió, amely időnként szinte autonóm területként működött, a kettős adóztatás terhe mellett az igazságszolgáltatás terén is sajátos helyzetbe került. Egy-egy mezőváros akár pallosjogot is szerezhett az oszmánoktól, amely egyszerre szolgálta a helyiek önvédelmét és az oszmánok anyagi gyarapodását. E korszak számos, még feltáráásra váró kérdést vet fel, mivel kevesen foglalkoztak alaposan azzal, hogyan éltek mindennapjaikat a hódoltsági falvak és mezővárosok, illetve hogyan hatott rájuk a török katonai és közigazgatási hatalom megingása a 17. században. Rövid tanulmányomban erre a jelenségre szeretnék példát hozni Mezőtúr hódoltsághoz tartozó időszakán keresztül.

Egy újfajta közigazgatás kiépülése

A történelem során a mindenkori államapparátus egyik legfontosabb feladata a közbiztonság megteremtése és fenntartása volt; ez magába foglalta a jogszolgáltatást, a közigazgatást, a rendészetet és a vagyonbiztonságot. A közbiztonság romlása vagy összeomlása súlyosan hatott a gazdaságra, a társadalomra, valamint az állam működésére és hatalmára. Annak ellenére, hogy a török uralom a hódoltság területén jelentős katonai sikereket ért el, nem tudta teljes mértékben kiépíteni saját államigazgatását. Emiatt hatalmának érvényesítése Magyarországon nem hozott olyan radikális változásokat, mint például a szomszédos Balkánon. Ezt az ellentmondásos helyzetet jól mutatja, hogy az oszmánok a katonai fölény ellenére sem tudták megakadályozni, hogy a bekebelezett területek lakossága a Magyar Királyság részére is adót fizessen. Tehát, a megszállás alatt a kiszorított feudális uralkodó osztály, az állam és az egyház is képes volt megőrizni és gyakorolni korábbi jogaik jelentős részét, beleértve a legfontosabbat, az adóztatás jogát is. A falvak és városok sok esetben megőrizték a középkorban kivívott autonómiájukat és közigazgatásukat, tisztségviselőik pedig továbbra is a magyar törvények

¹Szegedi Tudományegyetem

alapján hoztak ítéleteket. Ez a jelenség kizárólag Magyarországon valósult meg az oszmánok által meghódított területek közül.²

Mivel az oszmán-törökök magyarországi jelenlétét elsősorban a katonai célok határozták meg, a hódítók letelepedését is ez befolyásolta. Az általuk uralt területen közel száz megerősített helyet foglaltak el – a több ezer katonát befogadó váraktól egészen a kisebb őrtornyokig. A területi változások függvényében ötven-hatvan településen működtek közigazgatási hivatalok, és itt élt a polgári³ török lakosság is. A 16. században csupán négy olyan *náhije*⁴ központ volt – Kecskemét, Ráckeve, Tolna, Jászberény –, ahol a túlnyomó vagy teljes magyar lakosság között török *kádi*⁵ is működött, és ő képviselte a mezővárosban a megszálló hatalmat. A többi (ez volt a többség) *náhije* hivatalos ügyeit a nagyobb közigazgatási egységek, vagyis a szandzsáközpontok intézték. A törökök hamar rájöttek, hogy Magyarországon a Balkánhoz képest fejlettebb városi és falusi önkormányzati rendszer van működésben, így hát erre a meglévő rendszerre alapozva építették ki a saját közigazgatásuk legalsóbb szintjét.⁶

Mezőtúr a török hódoltság idején szintén ennek a *náhije*-rendszernek a részét képezte a szolnoki szandzsákon belül. Noha a ránk maradt források⁷ alapján az látszik, hogy a túri⁸ *náhije* nem rendelkezett sem katonai egységekkel, sem oszmán hivatalokkal. A legtöbb dokumentumon jól kivehető a szolnoki kádi vagy kajmakám pecsétje, esetenként pedig az egri vagy a gyulai oszmán tisztviselőé is feltűnik. Ugyanakkor mezőtúri hivatalnok pecsétjével soha nem találkozunk.

²IVÁNYOSI-SZABÓ 2012, 2.; SZAKÁLY 1995, 10.

³A „polgári” jelző nem teljesen pontos, mivel a kifejezést csupán a tisztán katonai megszállástól való megkülönböztetés céljából használják.

⁴Az oszmán közigazgatási szerkezet legnagyobb egysége a vilájet volt, vagyis a beglerbégség, amely szandzsákokra tagolódott. A szandzsákokat alacsonyabb bírósági körzetekre (élükön a kádival) *náhije*kre osztották fel. MATUZ 1992, 115–135.

⁵A kádik – bírói minőségben – feladatainak sokfélesége kiemelkedő szerepet biztosított számukra a középszintű tartományi igazgatásban. A törökök az első ázsiai hódításaik során, és minden újabb hódítással egyidejűleg, azonnal kádihivatalokat állítottak fel, és azonnal megszervezték saját rendszerüket. Így történt ez a Balkánon és Magyarországon is HEGYI 1995, 23.

⁶HEGYI 1988, 8.

⁷Ma Mezőtúr oszmán-török nyelvű dokumentumait a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárban őrzik. A dokumentumok levéltári jelzete: JNSZML Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (1075–2022) → V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek (1446–1950) → Mezőtúr város tanácsának iratai (1741–1872) → HU-MNL-JNSZML-V.301.

⁸Innentől kezdve „Túr”-ként szeretnék hivatkozni erre a mezővárosra, mivel a forrásokban is így található meg, és az oszmán forrásokban is ekképpen olvasható: واروش طور (vārōš-i Túr = Túr városa).

Túrt először a 13. század elején említik írásos források. A Buda és Erdély közötti legrövidebb kereskedelmi útvonal mentén helyezkedett el, ami jelentősen hozzájárult fejlődéséhez. Ennek köszönhetően Nagy Lajos király mezővárosi rangra emelte.⁹ 1552 októberében Kara Ahmed pasa és Hadim Ali pasa foglalta el, ezzel oszmán fennhatóság alá került, amelyből csak 1692-ben szabadult fel.¹⁰

A 16. század elején Túr jellegzetes mezővárosi vonásokkal bírt, és azon kevés települések közé tartozott, amelyek sikeresen megőrizték városi státuszukat a hódoltság idején is. Érdemes kiemelni, hogy az oszmán uralom alá kerülés nem feltétlenül eredményezte a települések hanyatlását, és még kevésbé vezetett azok fizikai pusztulásához.¹¹ Így volt ez Mezőtúr esetében is: a város a 17. században is prosperált, és megtartotta a kereskedelmi és mezőgazdasági szerepét (pl. szarvasmarha-kereskedelem). A tizenöt éves háború ugyan károkat okozott a városban, de ennek ellenére évente három-négy alkalommal sikerült megrendezni a nagy vásárt, ahol a Balkánról érkező muszlim, örmény, görög és zsidó kereskedők is jelen voltak.¹²

Ámbár a hosszú háborút követően általános jelenség volt, hogy a közbiztonság jelentősen meggyengült, még az olyan náhijékben is, ahol volt török jelenlét, a kádik kénytelenek voltak a katonailag védett területekre visszahúzódní. Így, a 17. században már nem volt olyan vegyes lakosságú (muszlim-keresztény) település, amely helyőrség nélkül működött volna.¹³

A török uralom idején a városi magisztrátusok önállósága megerősödött. Feladatuk elsősorban a települések gazdasági jólétének szervezése és irányítása volt. Míg a falvakban ez leginkább az adók beszedésére korlátozódott, addig a városokban a közösség gazdasági ügyeinek teljes körű kezelése tartozott a magisztrátusokra. A török hatóságok nem emeltek kifogást a feladat átruházása ellen, mivel ez csökkentette az alacsonyabb rangú török hivatalnokok alkalmazásának szükségességét, miközben biztosította az adók pontos és folyamatos beérkezését.¹⁴

Ez jól tükrözi, hogy a török uralom alatt a helyi közigazgatásra jelentős felelősség hárult. A magisztrátusok nemcsak a gazdasági ügyekért, hanem a közbiztonság és a rend fenntartásáért is feleltek. A török hatóságok elvárták tőlük a hatékony igazságszolgáltatást és bűnüldözést, különben sú-

⁹BODOKI FODOR 1978, 13.

¹⁰BILGE 2010, 234.

¹¹SZAKÁLY 1995, 19.

¹²BILGE 2010, 234.

¹³HEGYI 1988, 8.

¹⁴Uitt, 9.

lyos büntetésekkel kellett szembenézniük. Ez a rendszer egyfajta felelősségátruházás volt, amellyel a törökök csökkentették saját adminisztratív terheiket, miközben fenntartották a területek feletti ellenőrzést. Gyakran a helyi vezetők saját anyagi erőforrásaikkal vagy személyes befolyásukkal igyekeztek biztosítani a rendet, ami jelentős terhet rótt rájuk.¹⁵ Tehát, általánosan elmondható, hogy a török hatóságok ritkán avatkoztak be a meglévő közösségek, városok és falvak igazgatásába. Amennyiben mégis közbeléptek, azt nagy valószínűséggel jövedelemszerzés céljából tették.

A magisztrátusok és a parasztvármegyei szervezetek (önvédelmi közösségek) felelősek lettek a települések védelméért, és ha nem sikerült megoldaniuk a problémákat, büntetést kaptak. Ez a rendszer arra kényszerítette a helyi lakosságot, hogy saját biztonságáról gondoskodjon, mivel a török hatóságok nem kívántak aktívan részt venni a rend fenntartásában, csupán az eredményekre összpontosítottak. Így a parasztvármegyek és a magisztrátusok katonai feladatokat is elláttak, és gyakran saját erőforrásaikból kellett fenntartaniuk a fegyveres őrseget. Ezen időszak jellemzője volt a banditizmus és a fosztogatás növekedése, amelyet sem a törökök, sem a helyi hatóságok nem tudtak teljes mértékben megfékezni. Emiatt a parasztvármegyek és a helyi önvédelmi szervezetek szerepe még nagyobb hangsúlyt kapott.¹⁶

Ez a rendszer az önállóság és az alárendeltség érdekes keveréke volt, és a települések számára gyakran konfliktusokat okozott, mivel a bírósági jog megszerzése vagy elvesztése nemcsak jogi, hanem anyagi és politikai következményekkel is járt.

Így történt, hogy a 17. század folyamán az oszmánok még pallosjogot és felfegyverkezési engedélyt is adományoztak Túr lakóinak, hogy megvédehessék magukat az elszaporodott banditáktól (akiket az oszmánok általában „haydud”¹⁷ néven emlegettek), mivel a meghódított keresztény lakosságnak nem volt szabad fegyvert viselnie. Ezen a peremvidéken a különböző hatalmak alattvalóinak fosztogatása és a hátország ismétlődő feldúlása a hivatalos békeidő ellenére is folyamatos hadiállapotot teremtett. Az egri végbeli katonák gyakran elhagyták a várat, hogy kémkedjenek vagy prédát keressenek. Ismeretes, hogy 1567 augusztusában egészen Mezőtúrig vágattak, ahol kifosztották a híres túri vásárt.¹⁸ Ennek következtében a lakosság egyre fogyatkozott, és a hódoltság évei alatt számos falu elnéptelenedett. Túr szerencsés helyzetben volt, mivel az oszmánok számára egy jövedelmező szultáni

¹⁵Uitt, 9.

¹⁶Uitt, 9.

¹⁷FEKETE 1926.

¹⁸CSIFFÁRY 2010, 47.

birtokként értékesnek számított. Éppen ezért érdemes volt megvédeni, és bizonyos privilégiumokkal – például a pallosjoggal – felruházni, hogy továbbra is biztosítsa a magas adóbevételeket és a különféle vámokat.

Továbbá, a forrásokból kiderül, hogy a lakosok kötelesek voltak bejelenteni a haláleseteket, ami lehetőséget adott az oszmán hatóságoknak arra, hogy megállapítsák, az elhunyt természetes halált halt-e, vagy erőszakos cselekmény áldozata lett. Természetesen ezekért az engedélyekért is fizettek a helyiek, így nem csak az önbíráskodás jogát, de egy egyszerűbb temetés jogát is meg kellett váltaniuk.

A pallosjog, vagyis a szabadispánság, egy királyi privilégiumon alapuló örökös jog volt, amely egyes földesurakat felhatalmazott arra, hogy birtokaik határain belül saját maguk hajtsák végre a halálos vagy csonkítással járó ítéleteket az elfogott bűnözők felett. Ez a szabad ítélkezés joga, amely tágabb értelemben megfelel a német *Blutbann*-nak, és amelynek legkorábbi ismert példája I. Károly király korából származik. A pallosjog kizárta a fellebbviteli jogorvoslatot. Ahány vármegyei sedria (bíróság), ahány városi törvényszék, annyiféle a büntetőjogi praxis. Például amiért az egyik vármegyében súlyos verés járt, a másikon néhány forinttal menekülhetett a tettes. Ennek a privilégiumnak az eredete a nevelő-elrettentő-visszatartó erő volt. Célja a megelőzésre törekvés és a hatalom jelenlétére való felhívás volt.¹⁹ A mezővárosok a szokásjog szerint általában nem részesülhettek ilyen kiváltságban.

A mezőtúri oszmán-török gyűjtemény tartalmaz egy érdekes forrást, amely pontosan ezt a jelenséget igazolja. A dokumentum kiemelkedő jelentőséggel bír mind tartalmilag, mind pedig formailag. A dokumentum 1666-ban készült, Szolnok kajmakámjának jóváhagyásával, és két nyelven íródott. A teljes szöveg magyar nyelvű, de az elején egy rövid összegzés található oszmán-török nyelven, melyet a kajmakám pecsétje (pendzse) hitelesít. Ez arra utal, hogy az oszmánok számára lényeges volt, hogy az engedély a helyi nyelven legyen megfogalmazva, miközben azt saját nyelvükön és szokásaik szerint is hitelesíteniük kellett. Idézet a levél oszmán nyelvű fejlécéből: „*Kiadatott a Szolnok szandzsákbán lévő vármegye rájáinak számára, az említett személyt ne háborgassák. 1077. év redzsep hónapjában*”²⁰, majd a helyi lakosok számára magyar nyelven fejtették ki a témát: „*az magyar rés[z]ül való kóborló pusztai tolvaiok mi a nagi inségghben volnának ugi annyira hogi marhainkat, lovuakat és egiebh hazy portékáinkat miattuk nem tarthattiák raituk nagi inségöt cseleköszhnek. Kérvén azon adnánk szabadságot nekyik ho-*

¹⁹MEZEY 2007, 308.

²⁰É. n., A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.149.

*gi őket bántó, kóborló, lopó marháikat haitogatta lovukat hordó tolvaiokat, kergethessék és megölleik.*²¹

1677-ből példát is találunk arra, hogy valóban éltek az önvédelem jogával: *„Túr városának lakosai és a király rájái és alattvalók között lévő vezírek fermánt adtak ki, hogy Almási Dénes nevű tolvajt a lakosok kivégezzék, ebből kifolyólag tezkérét nyújtottak át, és az említett ügyben vizsgálatot indítottak.*”²²

Kecskemét esetében is jól ismert, hogy a törökök pallosjogot adományoztak a városnak: bár a felderítést a város végezte, a büntetések végrehajtása hosszú időn keresztül a török hatóságok feladata maradt. A főbenjáró bűncselekmények esetén a vétkest Budára kellett szállítani, ám később a város ezen a téren is újabb engedményeket szerzett. A hódoltság utolsó évtizedeiben már csak a büntetések pénzbeli megfizetését követelte meg a defterdár, a megtorlás végrehajtása pedig a városra hárult.²³

Összegzés

A végvári katonák alföldi portyái súlyosan érintették a hódoltsági falvak és mezővárosok lakóit, állandó fenyegetésnek voltak kitéve. A török helyőrségek ellen próbáltak fellépni, illetve a helyi lakosságot próbálták önvédelemre ösztönözni. Ez a jelenség egy összetett társadalmi és jogi struktúrát tükröz a 17. századi török uralom alatt. A bírósági jogok és a bíraskodás feletti kontroll kulcsfontosságú kérdésekké váltak a települések számára. A magyar városokban kialakult munkamegosztás a török és magyar bírák között azt mutatja, hogy a kisebb bűncselekményeket a helyi magyar bírák kezelték, míg a súlyosabb ügyek a török hatóságok, ún. szandzsákbégek hatáskörébe tartoztak. Ez lehetővé tette, hogy a helyi közösségek részt vegyenek a bíraskodásban, miközben a fontosabb ügyeket a török igazságszolgáltatás kezelte. A bűnösök feletti bíraskodás nemcsak a jogi, hanem a politikai és gazdasági hatalom megoszlását is tükrözte.

Irodalom

É. N. =. HU-MNL-JNSZML-V.301.B.149. Magyar Nemzeti Levéltár, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár.

²¹Uitt, A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.149.

²²Levéltári forrás é. n., A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.34.

²³IVÁNYOSI-SZABÓ 2010, 27.

BILGE 2010 = Bilge, S. M. *Osmanlı'nın Macaristanı. Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (1526–1718)*. İstanbul, 2010.

BODOKI FODOR 1978 = Bodoki Fodor, Zoltán. *Mezőtúr város története I. Mezőtúr*, 1978.

CSIFFÁRY 2010 = Csiffáry, Gergely. Az egri végváriak tevékenysége 1548–1596 között. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis. In: *Agria* 46 (2010), 27–91.

FEKETE 1926 = Fekete, Lajos. *Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*. Budapest, 1926.

HEGYI 1988 = Hegyi, Klára. *Jászberény török levelei*. Szolnok, 1988.

HEGYI 1995 = Hegyi, Klára. *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995.

IVÁNYOSI-SZABÓ 2012 = Iványosi-Szabó, Tibor. A közbiztonság hatása a homokhátság mezővárosainak 1631–1703 közötti gazdasági és társadalmi életére. ("A török alatt boldog volt Kecskemét...") In: *Agrártörténeti Szemle* 1–2 (2012), 27–112.

IVÁNYOSI-SZABÓ 2010 = Iványosi-Szabó, Tibor. A mezővárosi autonómia formálódása Kecskeméten a XVI–XVII. században. In: *Cumania* 25 (2010), 5–140.

LEVÉLTÁRI FORRÁS É. N. = *Levéltári forrás*. HU-MNL-JNSZML-V.301.B.34. Magyar Nemzeti Levéltár, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár.

MATUZ 1992 = Matuz, József. A magyarországi török hódoltság néhány főbb sajátosságáról. In: *Aetas* 3 (1992), 115–135.

MEZEY 2007 = Mezey, Barna. *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007.

SZAKÁLY 1995 = Szakály, Ferenc. *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapest, 1995.

Granting the Jus Gladii to a Market Town? (Source Analysis from the History of Mezőtúr During the Ottoman Occupation)

ERIKA ÖNER²⁴

The raids conducted by border guards on the Great Hungarian Plain had a profound impact on the inhabitants of villages and market towns within the Ottoman-occupied territories. These communities lived under constant threat, prompting Turkish garrisons to either intervene or encourage locals to take up their own defense. This dynamic reveals the intricate social and legal structures that existed under Ottoman rule in the 17th century. Judicial authority and oversight became crucial concerns for these settlements. In Hungarian market towns, the division of judicial responsibilities between Ottoman and Hungarian judges was evident: minor offenses were adjudicated by local Hungarian judges, while more serious crimes fell under the jurisdiction of Ottoman authorities, such as the sanjak beys. This arrangement allowed local communities to maintain a role in administering justice, while the most significant cases remained under Ottoman control. The prosecution of criminals not only reflected the distribution of legal power but also underscored the broader political and economic hierarchies of the time. In the 17th century, the Ottomans even granted the inhabitants of Túr the right to carry weapons and exercise high justice, allowing them to defend themselves against the increasing number of bandits (whom the Ottomans generally referred to as *haydud*), since the conquered Christian population was not allowed to bear arms in the market towns. This system was an interesting mix of autonomy and subordination, often causing conflicts for the settlements, as gaining or losing judicial rights had not only legal but also financial and political consequences.

²⁴University of Szeged

„Hanyag átadás-átvétel”

Operatív módszerek egy fegyvereltűnés felderítésében az 1960-as években

SÓS DÁNIEL¹

A Magyar Néphadseregen (MN) belül tapasztalható fegyelmi állapotokról és az állomány szolgálathoz való hozzáállásáról sok olvasónak lehet némi, a témával foglalkozóknak van valami ismerete, leginkább katonatörténetekből. Az általam alább ismertetett eset azonban még valószínűleg ezeket a történeteket is felülmúlja.

Jelen írásom tárgya egy 1968-as eset, amelynek során a tápiószecsői lakanyából (az akkori MN egyik legnagyobb fegyverraktára volt) eltűnt 3 darab AMD-65 típusú gépkarabély. Az esetet hosszas és szövevényes nyomozás követte, amely éveken át zajlott, úgy, hogy többször megújították azt.

Az ügy akkor került a látókörömbe, amikor az AMD-65 történetével kapcsolatban végeztem levéltári kutatásokat a Honvédelmi Minisztérium (HM) Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárban, és megtaláltam a MN Fegyverzeti Főnökség anyagában az eset vonatkozó dokumentumait, amelyekben a hiányzó fegyverek listáját és a rendkívüli esetben érintett ügy személy elmarasztalásával kapcsolatos információkat.²

Ezzel párhuzamosan az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) közösségi média felületén szembe jött velem egy bejegyzés, melyben a frissen feltárt dokumentumok között megemlítették az általam is feltárt esetnek, a Belügyminisztérium (BM) által végzett vizsgálata során keletkezett anyag egyik oldalát. Az összefüggést hamar észrevettem, és jómagam is „nyomozásba” kezdtem.

Az eset során az állambiztonsági szervek három dossziét nyitottak 1968 és 1980 között, amelyek az esettel foglalkoztak, összesen majdnem 1600 oldal terjedelemben. A nyomozásnak a „Gitár” fedőnevet adták, utalva a korszakban meghonosodott katonai szleng szóra, amit a géppisztoly szinonimájaként használtak a MN-nél (a név eredete valószínűleg a második világháborúból származik, amikor az itt harcoló szovjet katonák „davaj gitárral” vagyis PPS géppisztollyal a kezükben utasították a lakosságot). Magát a nyomozást többször is megújították az újabb és újabb információk előkerülése miatt.

Az ügy érdekessége, hogy a nyomozás során az illetékes szervek számos operatív módszert alkalmaztak, melyeket vizsgálva bepillantást nyerhetünk

¹Károli Gáspár Református Egyetem

²MN FEGYVERZETI SZOLGÁLATFŐNÖKSÉG 1969.

a korabeli állambiztonság mindennapjaiba, és képet kaphatunk a működéséről. Ezen írásomban a nyomozás során alkalmazott operatív módszereket veszem górcső alá, és ismertetem, hogy milyen eredményeket értek el velük. A terjedelmi korlátok miatt csak a nyomozás első, 1968 és 1970 közötti szakaszát vizsgálom meg.

Mindenekelőtt célszerűnek tartom összefoglalni, hogy mi történt 1968 augusztusában, ami ezt a lavinaszerű folyamatot elindította.

A dokumentumok tanúsága szerint 1968. augusztus 24-én a reggeli órákban a MN 7215, 14. Fegyverbázis tápiószecsői laktanyájából egy csoport indult útnak két teherautóval E. Pál százados parancsnoksága alatt. Az úticéljuk a Fegyver és Gázkészülék Gyár (FÉG) soroksári úti üzeme volt, ahonnan egy AMD-65 típusú gépkarabélyokból álló szállítmányt kellett Tápiószecsőre eljuttatniuk. A fegyverszállítás egyik oka, ahogyan azt a nyomozati anyagban többször is említik, a MN csehszlovákiai tevékenysége volt, amikor is a művelési területre elvonuló állomány fegyverigénye megnőtt a részleges mozgósítás miatt.

A délelőtti órákban érkezett meg a csoport a gyárba, ahol megkezdték a fegyverek átvételét és azok gépjárműre máházását. A kihallgatások alapján kijelenthető, hogy több szabálytalanság történt ennek során. Az üzemben ekkor éppen építési munkálatok folytak, amelyek miatt zsúfoltságot és keveredést tapasztaltak a tápiószecsői katonák. Illetve említésre méltónak tartom azt a tényt is, hogy E. századost többször elhívták különböző ügyintézés céljából, így nem tudta végig felügyelni az átvételt.

A rakodás során vette észre két sorkatona, hogy az egyik fegyverekkel megrakott láda teteje a szabályokkal ellentétben nincs leplombálva, ezt jelezték az üzem polgári alkalmazottainak, akik szintén szabálytalanul rájuk bízták annak leplombálását. A teherautók megrakását követően a szállítmányt útnak indították az üzemből.

A délutáni órákban értek vissza Tápiószecsőre, ahol a fegyvereket beraakodták a B-5 jelű raktárba, majd mindenki ment a dolgára, az elkövetkező bő egy hónapban nem történt semmi a szállítmánnyal. Vagy legalábbis mindenki azt hitte...

1968. október 8-án az alakulat parancsot kapott arra, hogy 150 db AMD-65-öt szállítson Zalaegerszegre az MN 4891, 8. gépkocsizó lövészhadosztály-parancsnokságra. (Az augusztusban kezdődött csehszlovákiai eseményekben résztvevő magyar csapatoknak ez a hadosztály adta a gerincét). A fegyveranyag kiadása során a rakodásban résztvevők észrevették, hogy az egyik láda könnyebb a többinél, és azt feltételezték, hogy a láda AMD-65/5 (a legegység számára 5 db 30 lőszeres tárral szállított változat) feliratával ellen-

tétben, AMD-65/3, vagyis a kisebb, 20 lőszeres tárral szállított tisztí fegyverek vannak benne, és hiba történt az adminisztrációnál.

Az elrendelt nyomozás során számos hibát tártak fel, és jó pár személy gyanúba keveredett, mind a FÉG dolgozói, mind a tápiószecsői alakulat állományába tartozó katonák közül. Kiderült, hogy a gyárban sem a fegyverek átadása, sem a fegyverládák leplombálása nem a szabályoknak megfelelően történt, nem a FÉG Katonai Üzemi Megbízottja (KÜM), hanem annak helyettese végezte, úgy, hogy a plombát és a szerszámot átadta két sorkatonának, és az utasítására ők rakták azt fel a ládára. A szállítás során E. százados is több súlyos hibát vétett, kiderült, hogy többször megálltak, volt, hogy dinnye, volt, hogy villanyvasaló vásárlása céljából, illetve egyszer fél órára a két teherautó el is szakadt egymástól, így az egyik kocsi és a rakománya fegyveres kíséret nélkül maradt erre az időre.

A kérdéses ládát felnyitották, és a jelenlévők megdöbbenve tapasztalták, hogy a láda felirata jó, de 3 db fegyver hiányzik belőle. Tüzetesebben átvizsgálva kiderült, hogy a láda aljából hiányzik 6 db 30 lőszeres tár és 4 db tisztító készlet is.

Mindenekelőtt célszerűnek tartom tisztázni, hogy mit is hívunk operatív módszernek. A korabeli szakirodalom az alábbi megfogalmazással él az ügyben: „az állambiztonsági feladatok ellátása során alkalmazott, általános érvényű, a célkitűzésekhez elvezető eljárások.”³ Röviden összefoglalva az állambiztonsági szolgálatok által alkalmazott minden olyan módszert és eszközt értjük alatta, ami a munkájuk végzésében segíti őket. A korszakban ezeket nyolc nagy csoportra bontották (ezeken belül persze számos kisebb alcsoportra bonthatók még):

- maga a hálózat,
- konspiratív figyelés,
- konspiratív környezettanulmány,
- levél- és csomagellenőrzés,
- titkos házkutatás,
- titkos előállítás,
- személyek beszélgetéseinek titkos lehallgatása,
- rádióellenőrzés.

³GERGELY és PEREDI 1980, 71.

Az általam vizsgált ügy felderítése során a nyomozószervek ezek közül a hálózatot, a konspiratív figyelést és a titkos lehallgatást alkalmazták. Ezek alkalmazásának elrendeléséről minden esetben parancs, operatív terv és végül jegyzőkönyv vagy jelentés készült, amelyek bekerültek az ügy dossziéjába. Írásomban nem a nyomozás kronológiai sorrendjében haladok, hanem az alkalmazott operatív módszerek szerint. Véleményem szerint így jobban átlátható és értelmezhető, hogy mit, miért, és leginkább hogyan használtak a nyomozás során.

A vizsgálatot a Belügyminisztérium katonai elhárítással foglalkozó III/IV csoportfőnökségének 2. osztálya végezte. A nyomozás célja az volt, hogy tisztázzák első körben, hogy csak adminisztrációs hiba történt, és a fegyverek a gyakorlatban nem is lettek kiadva, vagy ténylegesen nyomuk veszett. Amennyiben a fegyverek tényleg elvesztek, akkor az eltűnés helyét kellett először tisztázni: már a FÉG-nél, a szállítás során, vagy esetleg a tápiószecsői raktárbázison kerültek illetéktelen kezekbe. (Erre azért is szükség volt, mert az első kihallgatások során kiderült, hogy 3 db fegyvert a raktárból minőségi problémák miatt visszavittek a szereldébe, így fennállt a gyanú, hogy ez a 3 db megegyezett az elveszett fegyverekkel, de a szállító ládák vizsgálata ezt gyorsan kizárta).⁴

Az ügyet kiemelt súlyúként kezelte a korabeli államhatalom, aminek a háttérében több dolog volt. Az egyik, hogy a regnáló vezetés az 1956-os események után fokozott figyelmet fordított minden olyan esetre, ahol lőfegyver, lőszer vagy robbanószer szerepelt, félve egy újabb megmozdulás előkészületeitől. Ezt súlyosbította a feszült bel- és külpolitikai helyzet, mert az eset pontosan egy időben történt a Varsói Szerződés csapatainak 1968-as csehszlovákiai intervenciójával, és ahogy a nyomozati anyagból is kitűnik, az elhárítás kifejezetten azzal a gyanúval közelítette meg a dolgot, hogy egy nacionalista, csehszlovákbarát szál is futhat a háttérben.

A másik, hogy az AMD-65 ekkor még egy teljesen új típusnak számított a Magyar Néphadsereg arzenáljában. Sorozatgyártása csak 1967 elején indult, tehát alig több, mint másfél éve volt gyártásban a FÉG-nél, amikor az eset történt. Ezek alapján joggal lehetett tartani attól, hogy az eltűnt fegyverek egy ellenséges ország szolgálatainak kezébe kerültek, ahol megvizsgálhatják, kiértékelhetik, megismerhetik az új fegyver tulajdonságait. A harmadik pedig a magától értetődő közbiztonsági veszély volt, három darab AMD gépkarabély már igen nagy tűzerőt jelentett illetéktelen kezekben, amennyiben az elkövető megfelelő mennyiségű lőszert is szerez hozzájuk. Ezt ma is ki-

⁴BELÜGYMINISZTERIUM 1969e, 2.

emelt figyelemmel kísérnék az illetékes szervek. Jó példa erre az eset után pár évvel bekövetkezett balassagyarmati túszejtés ügye, amikor 1972 januárjában egy balassagyarmati határőrtiszt két fia apjuk szolgálati fegyvereit, egy AMD-65-öt és egy PA-63 pisztolyt ellopva több napra túszul ejtett több személyt egy lánykollégiumban.⁵

Ezek tükrében nem meglepő, hogy a katonai elhárítás a rendelkezésére álló operatív módszerek közül szinte mindent bevetett a nyomozás során, amivel előre mozdíthatta az ügy felderítését.

A hálózat

Az első és igen fontos operatív módszer, ami az elhárítás korabeli eszköztárából szóba jöhetett az a hálózat volt maga, vagy más szóval ügynökség. A szakirodalom szerint ez egy olyan összefoglaló elnevezés, ami magában foglal minden olyan ügynöktípust, aki információ szolgáltatásával, vagy más módon segítve hozzájárul a külföldi hírszerző szervezetek és a belső ellenséges elemek elleni küzdelemhez. A vizsgált időszakban a hálózaton keresztül történő információgyűjtés alapját a 33/1958. (XII.05.) számú belügyminiszteri parancs adta. A hálózat volt az az elsődleges eszköz, aminek segítségével az állambiztonsági szervek kapcsolatba léphettek a látókörükben lévő célszemélyekkel és csoportokkal, és ez volt az, amivel róluk információkat gyűjthettek.⁶

A feldolgozott eset során végig találkozhatunk a hálózat alkalmazásával, több tucat példa áll rendelkezésünkre ezzel kapcsolatban. Természetesen a terjedelmi korlátokat figyelembe véve most csak néhányat ismertetek, hogy az olvasó képet kapjon azok működéséről.

Az legfontosabbak ezek között a társadalmi kapcsolatok és főként az általuk szolgáltatott jelentések voltak, amiket a tartótisztjeik vettek. Esetünkben ezek a személyek vagy a FÉG dolgozói voltak, vagy a tápiószecsői raktárbázis katonái, főként tisztjei és tiszthelyettesei. A tartótisztjeik pedig a BM III/IV csoportfőnökség állományába tartozó elhárítótisztek, akik vagy a MN Fegyverzeti Főnökségéhez vagy pedig a 14. Fegyverbázis állományához voltak beosztva.

A fegyverek eltűnése után a FÉG dolgozói körében és a tápiószecsői alakulat katonái között is elkezdtek titkos vizsgálatot végezni, hogy kik voltak büntetve korábban köztörvényes vagy államellenes bűncselekményekért, megvizsgálták az esetleges osztályellenes származást, és a korszakból magától értetődően az 1956-os szerepvállalást, amennyiben volt.

⁵TÓTH 2013, 32.

⁶SOLTI 2017, 27.

Erre több módszert is alkalmaztak. Az egyik a dolgozókról vagy a szolgálatot teljesítő katonákról készült jellemzések alkalmazása volt. Ezeket a rendkívüli eseményektől függetlenül is elvégezték gyakran. Erre példa B. Béla, a FÉG polgári alkalmazottjának az esete. B. a gyárban dolgozott, előbb mint lakatos csoportvezető, majd a gyár katonai átvételi részlegén dolgozott a raktárban. Így készíthette el róla az üzem rendészeti osztályának vezetője az előéletére és szokásaira, családi állapotára vonatkozó jellemzést. Ebben kiemelt hangsúlyt fektettek a középosztálybeli származására és a Horthy-rendszerben folytatott kereskedő tevékenységére, amely során az általa foglalkoztatott „proletárlányokat” kizsákmányolta... Külön figyelmet fordítottak a személyiségének jellemzőjére és iszákos életmódjára, ami egy esetleges bűncselekmény elkövetésénél indítékul szolgálhatott volna.⁷

Szintén a lehetséges gyanúsítottak kiszűrését segítette a BM III/5 osztálya, vagy a BM ORFK Bűnügyi Nyilvántartó Osztály által kezelt bűnügyi nyilvántartásokból történő lekérdezés. A gyanús személyekről a vizsgálatot végző osztály vagy főosztály vezetője egy bűnügyi kérdőjegy segítségével lekérte az esetleges korábbi bűnlajstromát. A nyomozati anyag aktájában a fent említett B. Béla, illetve több, a FÉG-nél dolgozó kollégája bűnügyi kérdőjegye is fennmaradt. Többek között K. Károlyé, aki a FÉG készáru raktárában dolgozott, és így a gyárban átadott kész fegyverek jelentős részével közvetlenül érintkezett. Ez a tény teljesen elég volt ahhoz, hogy az előéletét megvizsgálják, illetve, hogy többször meghallgassák az eltűnt fegyverekkel kapcsolatban vagy, hogy kollégáival jelentéseket készíttessenek róla.⁸

A hálózat által szerzett legfontosabb információk kétségtelenül a jelentések útján érkeztek. Ezeket a jelentéseket az „informátor”, általában olyan személy írta, akit operatív úton „beszerveztek”, tehát titkos együttműködésben állt az állambiztonsággal, vagy beosztásánál fogva segítette munkájukat. A korabeli szakirodalom az előbbieket esetében a társadalmi kapcsolat, míg az utóbbiak esetében a hivatalos kapcsolat elnevezést használja. Az általuk adott jelentéseket egyes szám harmadik személyben írták, és a jelentésen csak a fedőnevük szerepelhetett. A jelentéseket a kapcsolattartó operatív tiszt megjegyzésekkel és záradékkal látta el, ezekben gyakran kitért az elkövetkező feladatokra, amelyek megkönnyítik a nyomozás menetének utólagos rekonstruálását. A társadalmi kapcsolatok beszerzése több alapon is megtörténhetett: vagy hazafias alapon történt, itt az államhoz, rendszerhez való hűséget használták fel, vagy anyagi jutalmat biztosítottak a szolgálato-

⁷BELÜGYMINISZTERIUM 1968a.

⁸BELÜGYMINISZTERIUM 1968b.

kért cserébe, esetleg zsarolással kényszerítették a kiszemeltet az együttműködésre, ha tudtak róla valami kompromitáló vagy terhelő adatot.⁹

Az eltűnt fegyverek utáni nyomozás során számtalan jelentés került a katonai elhárítás birtokába. Ezeket a jelentéseket a február 8-i intézkedési terv szerint a „Barna Elemér”, „Halmai Lajos”, „Szegeci Pál”, „Dalos István” és a „Somogyi Zoltán” fedőnevű informátoroknak kellett szállítani. „Barnának” és „Halmainak” a fegyverbázis állományában szolgálatot teljesítő és a fegyverek tárolásával foglalkozó Ó. Imre főtörzsőrmestert kellett megfigyelnie (Ó. züllött életmódja, és amiatt, hogy a fegyverek átvételét követően fél órát egyedül volt a raktárban, így egyből gyanúba keveredett). Míg „Szegecinek” egy V. Béla nevű polgári alkalmazottat kellett szemmel tartani (ő is a züllött életmódja és az 1956-os szereplése miatt került gyanúba), „Dalosnak” pedig N. Antal alezredest a FÉG KÜM-vezetőjét kellett megfigyelnie és tevékenységéről beszámolni. „Somogyi Zoltánnak” szintén Ó. Imre jutott feladatul, az ő dolga volt többek között, hogy a többi informátor által adott jelentés valóságtartalmát ellenőrizze.¹⁰

Ami számunkra érdekes lehet az „Somogyi Zoltán” személye. Az nyomozati anyag nem tesz említést az informátorok valós személyazonosságáról, erről nem is tehetett a korszak szabályozását figyelembe véve. Ugyanakkor a fennmaradt anyagot jobban megvizsgálva rájöhettünk, hogy vélhetően ő nem más, mint az a személy, akivel az egész „történet” kezdődött, vagyis a szállítmányért felelős parancsnok, E. Pál százados.

1969. február 11-én és 12-én szembesíteses meghallgatást tartottak a tápiószecsői objektumban és a FÉG KÜM helyiségében, ezeken a meghallgatásokon E. is részt vett, az általa elmondottakat a jegyzőkönyv rögzítette. Ebben napvilágra került, hogy a szállítás során például elhallgatta a tiltott megállásokat.¹¹

Ugyanakkor a jegyzőkönyvben elhangzottakat szinte szó szerint leírta egy kézzel írt jelentésben, melyet „E. Pál szds.”-ként írt alá február 12-i dátummal. Öt nappal később, február 17-én, ennek a kézzel írt jelentésnek a gépelt változata is elkészült, ahol az aláírás helyett már a „Somogyi Zoltán” aláírás szerepelt gépelve...¹²

E. beszervezéséről nem maradt fent adat a nyomozati anyagban, de minden bizonnyal az ő esetében a beszerzés alapja kompromittálás volt. A szállítmány parancsnokaként elsősorban az ő felelőssége volt a sértetlen el-

⁹GERGELY és PEREDI 1980, 90. és 93.

¹⁰BELÜGYMINISZTERIUM 1969b, 5–6.

¹¹BELÜGYMINISZTERIUM 1969d, 1.

¹²BELÜGYMINISZTERIUM 1969c, 1–2.

jutás biztosítása, így a 3 db AMD eltűnése is őt terhelte. Ez és az ezek miatt kinéző felelősségre vonás már önmagában nyomós érv lehetett, de a róla készült jelentésekből kiderül, hogy korábban több alkalommal összefüggésbe került különféle szabálytalanságokkal és lopásokkal a neve. Valószínűleg ezt használhatták fel ellene és ígérhettek neki enyhébb elbírálást. Ez minden bizonnyal meg is valósult, ugyanis a dokumentumok tanúsága szerint, E. volt az egyetlen személy, akit az MN állományából elmarasztaltak az ügyben, de ő is megúszta mindössze 10 nap fogdával, illetve kilátásba helyezték, hogy a következő ilyen esetén alacsonyabb beosztásba helyezik, 1969 márciusában. Ez abból kiindulva, hogy az operatív anyagban konkrét intézkedéseket tettek már a nyomozás ideje alatt is az áthelyezésére, illetve, hogy milyen büntetőjogi következményei lehettek volna az esetnek, nagyon enyhe végkifejlet a véleményem szerint.¹³

A fenti eset talán a legjobb példa arra, hogyan is működött a hálózat vagy ügynökség a korszakban az elhárító munka során.

Lehallgatás

Az ügy felderítése során az állambiztonság élt a korabeli technika adta lehetőségekkel, amelyet indokolt az eset kiemelt súlya és a társadalomra jelentett fokozott veszélyessége. A technikai eszközök közül az egyik legalapvetőbb a lehallgatás volt. A korszakban a lehallgatásnak két fajtáját különböztethetjük meg azoknak alkalmazási helye és módszere alapján. Az egyik a telefon lehallgatása a másik pedig a szoba lehallgatása volt. A korabeli terminológia az előbbit 3/a, míg az utóbbit 3/e rendszabályként említette a hivatalos iratokban. Alkalmazásuk jogi hátterét a Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 23/1955., és 3/1958. számú parancsa adta.¹⁴

A lehallgatás időtartama alapesetben maximum 30 nap lehetett, de 1958-tól ezt főosztályvezetői engedéllyel korlátlan időtartamra meg lehetett hosszabbítani. A beszélgetést minden esetben rögzíteni kellett, és a szöveget változatlan formában le kellett jegyezni.¹⁵

Az ügy felderítése során több ízben is alkalmazták, mind a 3/a, mind pedig a 3/e rendszabályt. Először a nyomozás elrendelése után nem sokkal került rá sor 1969 februárjában. Ekkor még nem tisztázódott teljes mértékben, hogy a három fegyver a FÉG-nél vagy Tápiószecsőn tűnt-e el, így nem lehetett kizárni azt sem, hogy az üzemben, esetleg szervezett módon veszett nyoma a három gépkarabélynak. A fegyverekkel kapcsolatba kerülő dol-

¹³BELÜGYMINISZTERIUM 1969f.

¹⁴BELÜGYMINISZTERIUM 1955.

¹⁵SOLTI 2017, 41.

gozók bűnügyi nyilvántartásban történő lekérdezésén, és a róluk társadalmi kapcsolatok útján beszerzett jelentéseken túl, a nyomozást végző III/IV csoportfőnökség szükségesnek látta tisztázni azt, hogy nincs-e köze az eseményhez esetleg felsőbb szinteken valakinek. Ez a korszak feszült politikai légköréből kiindulva nem is jelenthet nagy meglepetést.

A rendszabály alkalmazását a 1969. február 11-én rendelte el N. Antal alezredes, a FÉG katonai üzemi megbízottja, P. Gyula és F. Károly alezredek, a MN Fegyverzeti Főnökség Átvételi Osztályának főtisztjei hivatali telefonjára. A rendszabály két hét időtartamra, 1969. február 13. és 28. között engedélyezték.¹⁶

A lehallgatásra az engedélyt megadták, így az valószínűleg meg is történt, de a nyomozati anyagba az erről készült jegyzőkönyv nem került be valamiért. Véleményem szerint e mögött az állhat, hogy nem hangzott el operatív szempontból hasznos információ ezen időtartam alatt, így a jegyzőkönyvet a lehallgatásokról csatolták ugyan az aktához, de 1970. 10. 09-én megsemmisítették, ezt jegyzőkönyvezték és csak a lehallgatási anyag üres borítékját csatolták az aktához.¹⁷

Viszont élek a gyanúval, hogy a hivatali telefonok lehallgatása során olyan információkhoz jutottak a nyomozók, amelyek segítségével sikerült ugyan a FÉG-nél elkövetett szabálytalanságot és mulasztást feltárni, de valószínűbbé tette, hogy a fegyvereknek nem ott veszett nyoma. Erre a MN Fegyverzeti Főnökség elhárító tisztje, J. György r. alezredes által készített jelentésből következtethetünk, ahol beszámol a 3/a rendszabályok februári alkalmazásáról is.¹⁸

Sokkal nagyobb volumenű alkalmazása volt a 3/a rendszabálynak, amikor 1970 áprilisában már nemcsak néhány hivatali telefonvonalat hallgattak le, hanem nyílt vonalakat is. Erre az akcióra Ó. Imre főtörzsőrmester budapesti konspirált meghallgatásakor került sor, és egy napon keresztül a Nagykáta és Tápiószecső irányába kifutó összes telefonvonalra 3/a rendszabályt vezettek be. A célja Ó. Imre esetleges bűntársainak felderítése volt, abból kiindulva, hogy hátha figyelmeztet valakit a kihallgatása után. Az akció utáni jelentésből azonban kiderül, hogy senkinek sem telefonált a hazaúton, úgyhogy a rendszabály bevezetésének ebben az esetben nem lett érdemi eredménye.¹⁹

¹⁶BELÜGYMINISZTERIUM 1969a.

¹⁷BELÜGYMINISZTERIUM 1970c.

¹⁸BELÜGYMINISZTERIUM 1969f, 2–3.

¹⁹BELÜGYMINISZTERIUM 1970f, 4.; BELÜGYMINISZTERIUM 1970d.

A dokumentumok tanúsága szerint a nyomozás során sokkal gyakrabban használták a 3/e rendszabályt, vagyis az úgynevezett szoba-lehallgatást. Erre akkor is sor került, amikor az ügyben érintett személyeket nyílt vagy konspirált módon kihallgatták a szolgálati vagy munkahelyükön, illetve egy alkalommal használták az egyik megfigyelt személy lakásán is, összhangban más operatív eszközökkel.

A 3/e rendszabály alkalmazását szigorúbb feltételekhez kötötték, mint a 3/a-ét. Ebben az esetben már szükség volt arra, hogy a lehallgatott személyről előzetesen beszerzett kompromittáló anyagok és ily módon megalapozott gyanú álljon fönt. Ennek hátterében a 3/e rendszabályban rejlő nagyobb lebukási veszély állt.²⁰

A nyomozás során a két fajta módon használták a 3/e rendszabályt. Az egyik mód ezek közül az volt, amikor a tápiószecsői alakulat elhárító tisztje által, a jelentések vételére használt helyiségben, állandó telepítéssel hangrögzítő technikát használtak. Itt az elhárító tiszt ideális körülmények között az alakulatnál beszervezett társadalmi kapcsolatokkal, nem nagyon állt fent a dekonspiráció vagy esetleges technikai hiba lehetősége. Az így felvett beszélgetésekből számos jegyzőkönyv fent maradt a nyomozati anyagban. Ezeket az anyagokat sikerrel használták a felderítés során, a belőlük kinyert információk alapján jól látható, hogyan határozták meg a további intézkedéseket.

Többek között erre példa az a jelentés, amit B. András őrnagy vett fel rejtett magnókészülékkel, 1970. június 13-án a HM átvonuló szállóján, a „Bihari Károly” fedőnevű társadalmi kapcsolattól, aki maga is a tápiószecsői alakulatnál szolgált, és jó kapcsolatot ápolt Ó. főtörzsrőrmesterrel, gyakran járt feleségével náluk vendégségben. A jelentésben pontos információkat ad az Ó.-val történő beszélgetésekről, annak szokásairól, utazásairól, de információkkal szolgál a másik gyanúba keveredett katonáról, E. századosról is.²¹

A másik fajtája pedig a magánlakáson történő alkalmazás volt. Erre 1970. április 7-től 20-ig került sor a fentebb már említett Ó. Imre tápiószecsői lakásán. A lehallgatás elrendelése egy, a következő fejezetben ismertetésre kerülő konspirált figyelési akcióval párhuzamosan zajlott. A nyomozati anyagban csak a rendszabály elrendeléséről, a konkrét beszélgetések lehallgatásáról és a művelet kiértékeléséről maradtak fent anyagok, a rendszabály bevezetését megelőző műszaki felderítésről és az operatív tervről nem.

²⁰SOLTI 2017, 44.

²¹BELÜGYMINISZTERIUM 1970a, 1–13.

Így az alkalmazott műszaki megoldásokról és azok elhelyezéséről csak feltételezéseink lehetnek. A szakirodalmat figyelembe véve valószínűleg az úgynevezett „Medúza” berendezést használhatták. Ezzel a módszerrel a villanykapcsolókba vagy a világítótestekbe épített mikrofonok által vett hangok, a lakás villamoshálózatán keresztül egy közeli transzformátor állomásba jutottak, ahol a „Medúza” vette az adást.²²

Ahogy a 3/a rendszabály esetében, a 3/e-nél is szöveghű jegyzet készült minden lehallgatott beszélgetésről, melyeknél minden esetben feltűntették az elhangzás időpontját és zárójeles megjegyzésekkel látták el a beszéd hangnemével és stílusával kapcsolatban.

A feljegyzett beszélgetésekből, ahogy már fentebb említettem, riasztó képet kapunk a főtörzsőrmester mindennapjairól, családi életéről. A szűk két hétben, amit a katonai elhárítás rögzített, nem telt el úgy nap, hogy Ó. Imre ne lett volna részeg, vagy, hogy ne ment volna fel hozzájuk egy-egy kétes ismerőse késő estig mulatozni. Szinte minden este lefekvésig tartó veszekedésekkel „színesítették” feleségével a lakótelep hétköznapijait, aminek általában az vetett véget, hogy a tiszthelyettes részeg álomba zuhant, de előtte gyakran magában beszélve folytatta a „vitát”.²³

Ugyanakkor operatív szempontból a rendszabály alkalmazása nem érte el a kívánt eredményt. Ennek oka, ami a művelet értékeléséből kiderül, hogy a lehallgató készüléket valamelyik szobában helyezték el, de a beszélgetések 80%-a konyhában zajlott le, vagyis túl messze volt. Ezen felül Ó. Imre és vendégei részeg, artikulálatlan beszédét nehezen lehetett érteni, amit fokozott, hogy a jelentés szerint folyamatosan szólt a rádió is.²⁴

Mindezen túl a beszélgetésekből kiderül, hogy Ó. Imre a Budapestre történő utazása előtti estén félt attól, hogy letartóztatják, instrukciókkal látta el erre az esetre a feleségét. Ez betudható, annak, hogy korábban többször volt fenytve, de a fegyverek eltűnése körüli általános izgalom és személyes felelőssége is kiválthatta ezt belőle. Viszont az is kétségtelen, hogy a feleségével kettesben folytatott beszélgetések során ő maga is az esetleges elkövetők személyét firtatta, illetve azt, hogy elege van az egész eljárásból és azt mérlegeli, hogy leszerel inkább...²⁵

²²SZABÓ 2018, 22.

²³BELÜGYMINISZTERIUM 1970b, 2.

²⁴Uitt, 5.

²⁵Uitt, 4.

Figyelés

Az Ó. Imre lakásán történő 3/e rendszabály alkalmazását párhuzamosan végezték a tiszthelyettes operatív megfigyelésével, ezzel jól példázva azt, hogy az elhárítás az operatív módszereket egymás kiegészítésére is nagyon gyakran használta a végső cél elérésének érdekében. A titkos megfigyelést szinte mindig kiegészítette a környezettanulmány készítése is. A megfigyelés jogi háttérét a 13/1963. számú BM parancs adta.²⁶

Az operatív figyelést a korabeli eljárás szerint csak megalapozott gyanú esetén alkalmazták, tehát a nyomozó közeg kezében már lennie kellett valamilyen elsődleges információnak. A megfigyelés során gondosan dokumentálták a megfigyelt célszemély tevékenységét. Ehhez segítséget jelentett az ilyen esetben előre elkészített környezettanulmány, amely gondosan leírta többek között a megfigyelt személy lakókörnyezetét, szokásait, kapcsolati rendszerét, a környezettanulmány és megfigyelés során is gyakran szükség volt úgynevezett legenda, vagyis fedőtörténet alkalmazására az esetleges lebukás elkerülése végett.²⁷

A katonai elhárítás az elsődleges operatív információk birtokában 1970 áprilisában döntött arról, hogy Ó. Imrét Budapesten az MN FVF operatív tisztje segítségével kell kihallgatni, úgy hogy ő maga ne fogjon gyanút. A művelet az én írásom szempontjából mintaértékű, ugyanis a végrehajtása közben a fentebb említett operatív módszerek közül szinte mindet alkalmazták.

A fennmaradt végrehajtási tervet tanulmányozva kitűnik, hogy Ó. Imrét 1970. április 13-án Budapestre rendelték, hogy előjárója, O. Pál őrnagy társaságában, korábbi áthelyezési kérelméről és más személyügyi problémáiról beszélgetést folytassanak vele. A „legenda” szerint a beszélgetés után Sz. Jenő őrnagy, az operatív tiszt véletlen összetalálkozást színelve beszélgetésbe elegyedett vele és magával hívta az irodájába. Az irodában pedig a beszélgetést a 3/e rendszabály segítségével rögzítették.²⁸

A terv szerint Sz. őrnagy egy írásszakértő által készített „névtelen” feljelentést vett elő, amiben valaki a tápiószecsői alakulattól panaszt tett Ó. főtörzsőrmester ellen. A kézzel írt levelet mellékeltek a nyomozati anyag dossziéjához és véleményem szerint szálkás, bizonytalan betűível és szándékos helyesírási és nyelvhelyességi hibáival nagyon jól tette, hogy egy, az alakulatnál szolgáló aluliskolázott katona írta azt.²⁹

²⁶BELÜGYMINISZTERIUM 1963, 2–4.

²⁷SOLTI 2017, 30–31.

²⁸BELÜGYMINISZTERIUM 1970g, 1–2.

²⁹Uitt, 1. sz. melléklet.

A kihallgatás megtörtént, ezt a felvett beszélgetésről készült írott változat támasztja alá, de a fegyverek hollétével kapcsolatban nem sikerült Ó. Imréből hasznos információt kinyerni, ugyanakkor a beszélgetés nyelvezete alátámasztja, hogy a főtörzsőrmester egy viszonylag aluliskolázott, szétszórt, alkoholizmusban szenvedő személy volt, ahogyan ezt a hatóság már a hálózati személyek által szolgáltatott információkból jól tudta.

A műveleti tervben külön hangsúlyt fektettek arra, hogy Ó. Imrét a tápiószecsői otthona és budapesti célállomása között is szemmel tartsák, illetve már a Budapestre történő utazása előtti héten is külső figyelés alá vonták a lakását, ami a 3/e rendszabály alkalmazásának a kezdetével esett egy időpontba. Vagyis újra csak azt láthatjuk, hogy az adott operatív eszközöket egymással párhuzamosan, egymás kiegészítésére használták. Ezt követően április 13-án a Budapestről hazafelé történő utazás során alkalmazták a külső figyelést (az erről készült jelentésben valószínűleg tévesen 15-e szerepel). Ennek oka az volt, hogy fel akarták deríteni Ó. Imrének azon kapcsolatait, akik adott esetben a bűntársai lehettek a fegyverek ellopásában, és akiknek az esetleges aggodalmait, a kihallgatáson tapasztaltakat elmondhatta volna vagy figyelmeztethette volna őket.

A megfigyelést a BM III/IV-2 osztályának állományából létrehozott figyelő brigád végezte. A művelet mindenképpen nagy szervező munkát igényelhetett, ha figyelembe vesszük, hogy a HM II. objektuma és a Keleti pályaudvar közötti úton, illetve onnan a Tápiószecsőre vezető vonatúton folyamatosan szemmel kellett tartani Ó. Imrét. Az operatív tervben külön kiemelik, hogy amennyiben útközben levelet adott volna fel, akkor titkos postaláda ürtésre és küldemény ellenőrzésre is sort kellett volna keríteni, de ilyen végül nem történt.³⁰

A művelet ezek dacára nem érte el a célját, mert a hazafelé vezető úton semmilyen említésre méltó cselekményt vagy találkozást sem tudtak feljegyezni Ó. Imrével kapcsolatban, a hazaút igazából teljesen eseménytelenül telt el...³¹

A lehallgatások alkalmazásával kapcsolatban is kijelenthetjük, hogy néhány részinformáció kivételével nem sikerült áttörést elérni a fegyverek hollétének ügyében. Ugyanakkor a megszerzett részinformációk hozzájárultak ahhoz, hogy teljesebb képet kapjanak a FÉG-nél dolgozókkal és a tápiószecsői alakulatnál szolgálókkal kapcsolatos negatív szokásokról, esetleges korábbi bűncselekményeikről, szabálysértéseikről.

³⁰BELÜGYMINISZTERIUM 1970f, 4.

³¹BELÜGYMINISZTERIUM 1970f, 4.; BELÜGYMINISZTERIUM 1970d.

Végezetül néhány gondolattal összegzem fenti soraimat. Az ügyet 1970. július 9-én lezárták, a fegyverek nem kerültek elő, az elkövető ismeretlen maradt. Az MN személyi állományából egyedül E. Pált marasztalták el még 1969 tavaszán, de ő is megúszta egy enyhébb büntetéssel, mint ahogy azt már fentebb kifejtettem. Ezek ellenére voltak olyan „szálak”, amelyeknek a figyelését a továbbiakban is napirenden hagyták, mint pl. Ó. Imre főtörzsőrmestert. Ugyanakkor elmondható, hogy számtalan egyéb szabálytalanságra, mulasztásra fény derült, illetve több olyan személy is az elhárítás látókörébe került, aki életmódjával és munkához való hozzáállásával ténylegesen veszélyt jelentett az MN-re és közvetve az ország közbiztonságára.³²

Az alkalmazott operatív módszerek tekintetében viszont igazán érdekes ügyről beszélhetünk, ahol az elhárítás a szóba jöhető és alkalmazni érdemes eszközöket, módszereket kiterjedten használta is.

Az ügy története a nyomozás (első) lezárása után nem ért végleg véget, néhány évvel később a laktanya sertéstelepe mellett a földből előkerült az egyik hiányzó fegyver, ezzel a katonai elhárítás gépezetei újra mozgásba lendültek, és újranyitották a korábban lezárt aktát. Ennek a feldolgozására egy későbbi kutatás során fogok sort keríteni.

Irodalom

BELÜGYMINISZTERIUM 1969A = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. 3/a rendszabály bevezetésének kérése a FÉG KÜM-je, Nógrádi Antal alezredes telefonjára. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1969.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970A = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. A „Bihari Károly” fedőnevű informátor jelentéséről készült titkos hangfelvétel írásbeli változata. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970B = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. A 3/e rendszabály alkalmazásának értékelő jelentése Ó. Imre főtörzsőrmester lakásán 1970. 04. 07–23. között. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

³²BELÜGYMINISZTERIUM 1970e, 1.

BELÜGYMINISZTERIUM 1969B = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. A BM III/IV. Csoportfőnökség 2-C. osztály intézkedési terve az eltűnt fegyverek felderítésére. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1969.

BELÜGYMINISZTERIUM 1968A = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. A FÉG Rendészeti Osztályának vezetőjének jelentése B. Béláról. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1968.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970C = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. A nyomozás során, a 3/a és 3/e rendszabályok alkalmazásakor készült jegyzőkönyvek borítéka, rajta megjegyzéssel. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

BELÜGYMINISZTERIUM 1968B = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Bűnügyi kérdőjegy K. Károly polgári alkalmazott, a FÉG készáruraktár-vezetőjére vonatkozóan. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1968.

BELÜGYMINISZTERIUM 1969C = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Cs. László r. szds. gépelt jelentése E. Pál szds. 1969. 02. 12-i jelentéséről. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1969.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970D = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Értékelő jelentés a külső figyelés alkalmazásáról. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970E = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Határozat a „Gitár” fedőnevű rendkívüli esemény lezárására. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

BELÜGYMINISZTERIUM 1969D = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Jegyzőkönyv a fegyelmi vizsgálat során végrehajtott meghallgatásról. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1969.

BELÜGYMINISZTERIUM 1969E = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Jelentés. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1969.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970F = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Operatív terv a „Gitár” fedőnevű rendkívüli esemény elkövetőinek felderítésére. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

BELÜGYMINISZTERIUM 1969F = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Összefoglaló jelentés. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1969.

BELÜGYMINISZTERIUM 1970G = Belügyminisztérium. „GITÁR” fedőnevű nyomozati anyag. Terv Ó. Imre ftőrm. 1970. 04. 13-i operatív megfigyelésére és kikérdezésére. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5.-13770-R648. 1970.

BELÜGYMINISZTERIUM 1963 = Belügyminisztérium. 13/1963. (VI. 24.) BM parancs. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), levéltári irat. 1963.

BELÜGYMINISZTERIUM 1955 = Belügyminisztérium. 23/1955. (VII. 30.) BM parancs. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), levéltári irat. 1955.

GERGELY ÉS PEREDI 1980 = Gergely, Attila és Peredi, Rezső. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. Budapest: BM Könyvkiadó, 1980.

MN FEGYVERZETI SZOLGÁLATFŐNÖKSÉG 1969 = MN Fegyverzeti Szolgálatfőnökség. 1967–1970. évi minősített sorszámú rendelkezések. A MN Fegyverzeti Főnökének 14. sz. parancsa. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Levéltár és Irattár (HL), MN 1979. évi iratok, 1609. d./3264/105–118/91. 1969.

SOLTI 2017 = Solti, István. A titkos információgyűjtés elvei, eszközei és módszerei, alkalmazásának lehetőségei a nemzetbiztonsági munkában. doktori értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, 2017.

SZABÓ 2018 = Szabó, Máttyás. *Állambiztonsági Eszköztár – Az operatív-technikai rendszabályok és módszerek*. Budapest: Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2018.

TÓTH 2013 = Tóth, Mihály. A terrorcselekmény büntetőjogi szabályozásának és gyakorlatának változásai. In: *Hadtudomány* 1-2 (2013), 30–40.

**„Negligent handover”
Operational methods in the Investigation of a weapons
disappearance in the 1960s**

DÁNIEL SÓS³³

My presentation is based on an extraordinary event that took place in the Hungarian People’s Army in the 1960s: the disappearance of a weapon and the subsequent investigation. The topic is particularly intriguing due to the extremely lengthy, repeatedly restarted, and surprisingly complex investigation, as well as the wide range of operational tools employed throughout the process.

In my research, I have examined contemporary investigative materials preserved in the Historical Archives of the State Security Services and the Military History Archives. These sources provide a detailed insight into even the smallest aspects of the case.

During my presentation, I will explore how the state security services investigated crimes and extraordinary incidents related to firearms and ammunition during the socialist era, working in collaboration with the relevant bodies of the Hungarian People’s Army. I will highlight the specific characteristics of such investigations and the challenges faced by former investigators. Finally, I will assess the effectiveness of these investigative methods and the outcomes they produced.

³³Károli Gáspár University of the Reformed Church

Mi (jóízlésű) nők

A Házi mindentudó esete a szocialista divat-diskurzussal (1962)

TÖMÖ ÁKOS¹

Olykor egyes könyvek utóélete is sajátos kordokumentumként, történeti korok lenyomataként szolgál a múltat kutatók számára. Nincs ez másképp a 20. század közepén nagy népszerűségnek örvendő, összesen négy kiadást (1946; 1956; 1957; 1962) is magáénak tudható *Házi mindentudó* esetében sem, amely legalább három nagyobb rendszerváltást megélt a „modern idők” nélkül széületesen fejlődő, máskor zavarosan kavargó éveiben. S hogy mi köti őket össze a történeti idő váltakozásán kívül? A cím mindenképpen, amely mind a négy esetben változatlanul ott virított a borítón. A műfaji keret, ami leginkább női olvasóközönséghez szóló háztartási tanácsadó könyvben merült ki, s amely az adott korra jellemző – a politikai, társadalmi és mentális változásokkal szinkronban lévő – hangsúlyeltolódások révén járta körbe a lakberendezés, a ház körüli tennivalók, az otthoni magaviselet, a társas érintkezésben alkalmazott etikett, továbbá a jelen tanulmány esetében kiemelt szerephez jutó csinos öltözködés kérdését. Itt azonban már elágaznak a műveket összekötő kapcsok.

Az eredeti szövegnek tekinthető, a két világháború között az „otthon művészetében” szakértőnek számító Simon Blanka² által jegyzett 1946-os kiadás minden téren igazodik az átmeneti évek³ szemléletéhez és gondolkodási sémájához. Egy olyan periódusban született meg a szóban forgó kötet, amikor a háború utáni talpraállítás és morális újrakezdés jegyében találkozott

¹Eötvös Loránd Tudományegyetem

²Simon Blanka (1878–1959) leánykori nevén Kohné Blanka, férjzett nevén Simon Norbertné, 1878-ban született Aradon zsidó felmenőkkel rendelkező családban. Szülővárosában végzett tanulmányait követően férjével és hat gyermekével Segesváron telepedett le, ahol újságírással kezdett foglalkozni. Az Erdélyt megszálló román csapatok elől menekülve 1919-ben költöztek Budapestre, ahol igazán kibontakozott a szakmai karrierje. A két világháború között kedvelt és népszerű újságírónak számított, aki elsődlegesen női szemszögből kívánt foglalkozni a modern lakáskultúrával és az általa „otthon művészetének” nevezett lakberendezéssel. Tagja volt a Magyar Nők Társaskörének és a Dolgozó Nők Clubjának, s mindkét helyen az alelnöki tisztséget is betöltötte. Máig legismertebb műve, a *Házi mindentudó* 1946-ban látott napvilágot, amely aztán a szocializmus éveiben sajátos utóélettel rendelkezett, de ugyancsak ő szerkesztette a halála után posztumusz a neve alatt megjelenő *A dolgozó nő otthon* (1960) című kiadványt.

³Az átmeneti évek kifejezés alatt elsősorban a második világháború végétől (1945) a Magyar Dolgozók Pártjának létrejöttéig (1948) terjedő időszak értendő. Jóllehet, ez legtöbbször a „kalicációs évek” néven szerepel a történeti szakirodalomban, a kifejezés valójában csak a politikai életben bekövetkező változásokra vonatkozik. E rövid, nagyon intenzív szellemi és mentális átalakulást hozó periódusra átfogóan célszerű az „átmeneti évek” terminust használni, ami a jelen esetben tárgyalt nőkép és divatélet szempontjából is kifejezőbb.

a Horthy-korszak még tapasztalati szinten jelenlévő világképe a nagyon is vágyott, a társadalmi igazságosságot zászlójára tűző, bár a végeredményt tekintve nem feltétlen ilyen kivitelben elképzelt megújulással. Ezzel szemben a végpontnak tekinthető, az eredeti szerző neve alatt megjelenő, de valójában Szemes Piroska⁴ által bőven átdolgozott kiadás a magyarországi államszocializmus periodizációjában cezúrát jelentő 1962-es esztendőben került a könyvesboltok polcaira, egy újabb megújulás jegyében. Feledve az ötvenes évek kollektív történelmi traumáit, s utat mutatva a modernizálódó világban a „kulturáltság” és az „ízlesség” égisze alatt.

Ezt a kettősséget, és szembenállást próbálja megragadni a kor tükrében divattörténeti megközelítéssel a jelen tanulmány, amely az 1946-os és 1962-es szövegváltozat öltözködésre vonatkozó részeinek áttekintése, valamint történeti kontextusba való ágyazása után külön kitér arra, miként és milyen mozgatórugók mentén módosult a Szemes-féle szövegváltozat.

Házi mindentudó (1946)

Egy hölgy áll kisgyermekkel az áradó Duna mellett. Térd alá érő szövetkabátot visel, és cipőjével épphogy érinti a vízlepte kockaköveket. Óvatosan tekint a kamera lencséjébe, hátat fordítva a Lánchíd leszakadt pilléreinek, melyek mementóként, a közelmúltban történtek emlékeztetőjeként voltak jelen a folyóparti mindennapokban. A pillanat által megragadott, visszafogottságot tükröző beállítás ellenére határozottan megállapítható, hogy a kor viszonyai között jólöltözött hölgygel van dolgunk. (1. ábra) Elhagyva a képerketet, a belvárosi könyvesbolt nemrég üvegezett kirakata mögött egy új borító jelent meg, rajta hat grafikus rajzzal. Lámpabúra alatt olvasó, a gardrób szekrényben ruháit válogató, a sparhelten vacsorát készítő és gyermekét mosdató nők láthatóak az életképszerű ábrákon, melyek között ott virít a felirat: *Házi mindentudó*.

„A ma háziasszonyára minden tekintetben lényegesen nehezebb feladat vár, mint boldog békebeli elődjére.”⁵ E bevezető sorokkal indít Simon Blanka nevezetes tanácsadó könyve, amely számos tekintetben híven ragadta meg a valóságot. A második világháború kollektív történelmi traumái, valamint

⁴Szemes Piroska (1926–1978) férjezett nevén Mészáros Sándorné, Rózsa Ferenc-dijas újságíró. Tanulmányait Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Karrierje, mint rajzoló, majd újságíró 1947-ben indult a *Szabad Szó*, a *Művelt Nép*, és a *Néphadsereg Lapjánál*. Később a *Nők Lapja* munkatársa lett (1950) ahol egészen haláláig tevékenykedett. Kedvelt témái közé tartozott a női egyenjogúság kérdése, a vidéki téjeszesítés és az ebből fakadóan megváltozott életkörülmények bemutatása. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) elnökségi tagja, több kiadvány és televíziós film szerzője.

⁵B. SIMON 1946, 5.



1. ábra: Háború után, változások előtt (1946) Forrás: (KERN CSALÁD 1946)

a holokausz borzalmait, továbbá a frontharcok emberéleteket és anyagi javakat nem kímélő pusztításait áthatották az egész magyar társadalmat. A Horthy-kori elit diszkreditálódásával és részleges távozásával hatalmi vákuum képződött az ország vezetésében, de a politikán túl ez legalább annyira éreztette hatását a követendő ideálok és minták terén is. A két világháború közötti merev társadalmi rétegződés meg bomlott és egy nagyarányú mobilitás vette kezdetét, amely kéz a kézben járt régi-új szokások és mindeddig ki nem mondott vágyak a köztudatba – s ami talán még fontosabb (!) – a közérzetbe való beemelésével. Mindez azt eredményezte, hogy az átmeneti években egyszerre volt még jelen, szinte párhuzamosan élt egymás mellett az 1930-as évek nőideálja és az általános háborús lerongyolódás után a szépség visszatérésében reménykedő újdonságváras.

Korántsem tűnt el azonban a korábbi társadalmi normákhoz igazodó öltözködés. *„Divatosan öltözködni köznyelven azt jelenti, hogy egyéniségünkhöz, korunkhoz, erszényünkhöz mértén úgy öltözködni, hogy ne tűnjünk fel. (...) A jóízlés jegyében álljon ruházatunk mindenkor, akkor divatosan öltöztünk és beleilleszkedtünk környezetünkbe.”*⁶ Az 1940-es évek közepén az egyénnek és az egyéni stílusnak még egyáltalán nem jutott akkorra szerep, mint az megfigyelhető az 1960-as évek „fiatalregnésétől”⁷ kezdődően. Persze a két

⁶Uitt, 62.

⁷SIMONOVICS 2016a, A *Vogue* magazin legendás főszerkesztője Diana Vreeland 1965-ben vetette először papírra a „youthquake” kifejezést., amelynek tükröfordítása a „fiatalregnés” terminus. Az 1960-as évek ifjúsági kultúrájához kötődő kifejezés alatt jelen esetben a fiatalok saját személyiséget megjelenítő és a szabadságot szimbolizáló öltözködését kell érteni., amely igyek-

világháború között is voltak feltűnő divategyéniségek⁸, kiknek toalettjéről rendszeresen értekeztek a divatlapok, az igazodás azonban nem az egyéni jellemvonásoknak, vagy a saját stílusérzékenység kidomborításának, hanem a társadalmi hovatartozást figyelembe vevő, a rangot és presztízt sugalló, azt megfelelő öltözködéssel párosító szerepnek szóltak. „Egyéni öltözködés alatt egyrészt az egyén ízlésének, hajlamának, gondolkodásmódjának, szokásainak, de főleg életformájának és életkorának, másrészt külsejének, alakjának, hajszínének megfelelő öltözködést értünk.”⁹ Tény és való, hogy az emlegetett egyéniség felbukkant a sorok között, ám az minden esetben – az államszocialista rendszerben utóbb piederstálra került – ízléssel állt összefüggésben.

Az ízlés – pontosabban a jó ízlés – mint a megjelenés kiemelt komponense már ekkor aktív részét képezte a divatról való korabeli gondolkodásnak. „Az egyének ízlése sem nem esetleges, sem nem a társadalmi csoport-hovatartozásukból fakadó adottság, hanem (...) erkölcsi megfontolásaikhoz, a jó életről kialakított képükhöz igazodik.”¹⁰ Ez a jó életről kialakított kép nagyon sok esetben kapcsolódott a két világháború között az öltözködést meghatározó arisztokrata-nagypolgári léthez, amely az általa közvetített képpel közvélemény-formáló erővé vált. Az 1930-as években megalkotott, a Párizst követő, de saját közép-európaiságára mértéktartással figyelő „pesti sikk” egyik szinonimája lett a helyes ízlésnek, amely „*Páris divatirányítását, fölolvastja a magyar lélek nagyszerű ízlésén és formaérzékén keresztül a nyugati ideákat.*”¹¹ Az ehhez való igazodáson belül azonban rendelkezésre állt a látszólag szabad választás, lévén „*a divat a legmesszemenőbb szabadelvűséggel engedélyezi, hogy ugyanazt a ruhát a tizenhatéves unoka és nagyanyja viselhesse, feltéve, hogy jóízléssel teszi azt egyéniségéhez illővé.*”¹² És ez a fajta igazodó-szabadság gondolat még markánsan vissza fog térni az 1960-as évek öltözködéskultúrájában.

A háború utáni talpraállás, az újrakezdés és a megújulás vágya szinte általános volt 1945 nyarán Európa középső részén, ám az az idő előrehaladtával fokozatosan csatornázódott be a térségben mindinkább kizárólagossá váló

szik az aktuálisan követendő divattól függetleníteni magát. A hazai divat- és kultúrtörténeti beágyazottságát lásd:

⁸ A korszakban őket nevezték „leading lady-nek”, s ők elsősorban az arisztokrata hölgyek vagy a népszerű színésznők közül kerültek ki. Az 1930-as években közéjük sorolták (a teljesség igénye nélkül) Cziráky Tonchette vagy Andrassy Ilona grófnőket, vagy a Horthy-családba utóbb beházasodott Edelsheim-Gyulai lányokat.

⁹ B. SIMON 1946, 62.

¹⁰ Uitt, 62.

¹¹ WESSELY 1997, 22.

¹² B. SIMON 1946, 62.

szovjet modellbe. Az új idők szelét érzékelve megjelent egy új, korábban kevés figyelemre méltatott szereplő a divattanácsadói rovatban: a dolgozó nő. *„A dolgozó nő öltözködjék egyszerűen és jól. (...) Ne viseljen divatszíneket és ne kövesse vakon a szélsőséges divatot. Kerülje a túldíszített ruhákat. Az egyszerű mindig előkelő, több alkalomra való és ez fontos.”*¹³ – állt így az újdonsült meghatározásban, ám a szavak mögött korántsem csak a szovjet társadalomkép – pláne nem a hazai közönség előtt jóformán teljesen ismeretlen szovjet öltözködéskultúra¹⁴ – átvétele rejtett.

A második világháború éveit követő társadalmi átrendeződés korábban olyan rétegeket juttatott a divatkövetés közelébe, akik azt megelőzően csak behatárolt mértékben törődhettek az aktuális trendeknek és tendenciáknak megfelelő öltözködéssel. Ezzel párhuzamosan egyre több új lehetőség és életpálya nyílt meg a nők előtt¹⁵, amit a politikai retorika szintjén maximálisan igyekezett kihasználni a „kettős felszabadulást”¹⁶ hirdető kommunista párt. Az új lehetőségek persze új megjelenési formát és új ideálképet jelentettek a munkába álló asszonyok számára. *„A dolgozó nő, aki otthonának falain kívül keresi kenyerét, fokozottabb figyelmet kell, hogy szenteljen ruházatának, mint otthonában, saját háztartásában dolgozó nőtársa.”*¹⁷ Igen ám, de mi a teendő akkor, ha a rendelkezésre álló gazdasági lehetőségek és az elérhető javak igencsak szűkre szabottak?

A megoldás a dolgozó nők esetében még nem következetesen alkalmazott ízléses megjelenés mellett az egyszerűségben és célszerűségben öltött testet. *„Fontos, hogy ruházata készüljön jó anyagból, mert a tartós, jó anyagból készült ruhát többször is át lehet alakítani, kifordítani és még a gyermekeknek ruhát is szabhatnak belőle.”*¹⁸ Az utókor szemében ezek a sorok mintha rímelnének az 1950-es évek szlogenszerűen ismételt, a Rákosi-korszak kény-

¹³Uitt, 68.

¹⁴Az átmeneti években Magyarországon elérhető szovjet divatinformációkról és a hazai divat szovjetizálásáról, illetve annak ellentmondásairól lásd az alábbi tanulmányt Tömő 2024.

¹⁵Az 1946-os esztendőttől kezdve a hittudományi karok kivételével megnyílt az összes felsőoktatási képzés a nők előtt (1946. évi XXII. tc.) míg az 1948-as évtől a törvény szava szerint kihírdették a férfiakkal egyenlő munkavállalás lehetőségét (1948. évi XLIII. tc.). A sor az 1948-as „fordulatot” követően is folytatódott, a nemek közötti egyenlőség alkotmányos elfogadásával (1949. évi XX. tc.) majd a családjogi törvénnyel (1952. évi IV. tc.).

¹⁶A kettős felszabadulás elmélete a marxista-leninista nőpolitika kedvelt eleme volt, aminek értelmében a szocializmusban a nők egyszerre szabadulnának fel a kapitalista világ elnyomtatása (pl. férfiakkal való egzisztenciális függés) és az otthoni munka terhe alól. A propagandaszólamok az eltelt évtizedek során fokozatosan finomodtak, ám a női emancipációt teljes egészében sosem sikerült megvalósítani a „létező szocializmus” mindennapjaiban. Az elmélet magyarországi megjelenésével és megjelentetésével kapcsolatban lásd: SCHADT 2005, 83.

¹⁷B. SIMON 1946, 68.

¹⁸Uitt, 68.

szerpuritánságával összekapcsolt „szocialista jó ízlésével”. Noha a kijelentések tartalmi szintjén valóban kimutatható érdemi rokonság¹⁹, Simon Blanka 1946-os megjegyzése a szocialista öltözködéskultúra megelőlegezése helyett mégis inkább az adott kor viszonyait tükrözte. A háborút követő első két évben divat- és ruhaiparról szinte egyáltalán nem lehetett beszélni Magyarországon. A szabóságok és textilipari üzemek nagy része romokban hevert, és az ellátási zavarokból kifolyólag állandósult az anyagihiány. A legalapvetőbb szükségleti cikkeknek számító ruhaneműk – jelesen a kabát – értékes cserekereskedelmi tárgyak lettek a rekordinfláció és a pénzügyi összeomlás árnyékában, miközben divatosabb darabokat sok esetben csak a fekete piac jóvoltából lehetett beszerezni. Ha hihetünk a statisztikai kimutatásoknak, a *Házi mindentudó* megjelenésének évében a lakosság mindössze 10%-a volt elégedett a rendelkezésre álló ruházatkodási lehetőségekkel²⁰, így nem csoda, hogy a takarékoság jegyében előtérbe került az „egyszerűség”, a „célszerűség” és az „alakíthatóság” igénye, ami utóbb megszilárdult diszkurzív elemként épült be az ötvenes-hatvanas évek szocialista divatdiskurzusába.

Egyvalamire azonban határozottan figyelmeztetett Simon Blanka. „A dolgozó nőnek – függetlenül attól, hogy milyen anyagi eszközök állnak az öltözködés és testápolás költségeire rendelkezésére – lelki szüksége az, hogy önmagának öltözködjék: mert növeli az önérzetét az a tudat, hogy csinos, ápolat külsője, felvehetné a versenyt bármely kartársnővel (...).”²¹ A tradicionálisnak gondolt női szépérzékre apellálva kiemelte, hogy a lehetőségektől függetlenül igenis elvárás és cél a csinos megjelenés, amelynek során nem kizáró tényező a dolgozó női mivolt. „Ne öltözzék szürkén, egyhangúan. Törődjön magával. Legyen hiú, ez minden nőnek kötelessége.”²² Az 1948 után a szocialista ruhaipar és a konfekciógyártás megteremtésén – olykor igen csökkentett erőforrásokkal – fáradozó pártvezetés, amely lakosság megfelelő ruházatkodás iránti gyors igénykielégítését a „dolgozónak jó munkája, jó szövetből jó ruhája” típusú kijelentésekkel²³ igyekezett a maga javára fordítani, azon-

¹⁹ Az államszocialista éra divattörténetére vonatkozóan mindmáig az egyik legizgalmasabb kutatási irány, hogy miként teremtdőött meg az ötvenes-hatvanas évek fordulóján kiforrott szocialista divatirányítás elvi magvát jelentő „szocialista jó ízlés” az előző évtized divatdiskurzusában kavargó elemkészletből, s a korábban megvetett, illetve mellőzött divat hogyan lett egy koncepcionális gondolkodás része a tudatos állami szemléletváltást jelentő 1957-es esztendődtől kezdve. A tanulmány szerzője e folyamat érzékeltetésére és bővebb kifejtésére területi okokból most nem vállalkozhat.

²⁰ GYARMATI 1998, 108.

²¹ B. SIMON 1946, 80.

²² Uitt, 68.

²³ SIMONOVICS 2009, 68.

ban csak az érem egyik oldalát képviselték. A radikális mértékű és gyorsan végrehajtani kívánt ország- és társadalomátalakító projektek árnyékában a hangoztatott divatos megjelenés valahogy elsikkadt az ötvenes évek elején, amit csak tovább erősített a „divat kényszerszabadságolása”.²⁴

A „fordulat évét” (1947–1948) követően Simon Blanka *Házi mindentudója* hosszú évekre lekerült a könyvesboltok polcairól. A szovjet mintára történő „szocialista ember” hazai megalkotása azonban a divatkövetés és öltözködés terén minden koncepciót nélkülözött, ami túróképessége határára jutott társadalom soraiban az ötvenes évek közepén látványosan zsákutcába jutott. Szemléletváltásra volt szükség, s a „billenőévekként” jellemzett felemás 1954 és 1956 közötti időszak után a hatalom is elszánta magát egy tudatos szemléletváltásra. Ennek köszönhető a *Házi mindentudó* második élete, amely a Szemes Piroska-féle 1962-es átdolgozásban csúcspontba ért, immáron a szocialista divat-diskurzus markáns részeként.

Házi mindentudó (1962)

Egy fiatal lány áll egymagában a partmenti fövényen. Bal kezében fogja a levetett felsőjét, alatta fehér blúz és népi motívumokkal ékes szoknya. Hunyorogva fordul a fényt adó csillag felé, talán elmereng. Vagy emlékezik. Felidéz kiskorában átélt nyarakat, remélhetőleg örökre lezárt nehézségeket. Az újra vár, a megújulásra, a beígért magasabb életszínvonalra. A háttérben elhaladó hajó, vagy a nemrégiben a moziban látott Filmhíradó mind-mind ezt harsogta. „Az igazi nyárban úrrá lesz a szertelen vidámság is. Eddig ez nem újdonság. De a most megnyílt Almádi cukrászda már újdonság. (...) A töményebb ételek kedvelőinek újdonság Badacsonyan a Tátika étterem. (...) A festői Tihanyi Apátság alatt újdonság a feldúlt part látványa. (...) A bisztró még készül, de már megnyílt a közért. (...) Újdonság, hogy a szédítő magasból nézhetjük a vizet. A hatemeletes Balaton szálló Siófok legszebb helyén minden luxussal berendezve várja a nyaralókat.”²⁵ Tanúk rá a túlparti hegyek. (2. ábra)

„Valami öltözködési düh tört ki a nőkön. (...) Nincs az a mennyiség, ami elegendő lenne. Talán, ha tízszer ennyi lenne, megszűnne a sorbanállás.”²⁶ – summázta így az 1957-es évben kitört „divatlázat”²⁷ a *Nők Lapja*. Az öltözködéssel és az igényes, divatos megjelenéssel való erőteljesebb foglalatosság már rögvest 1957 januárjától éreztette hatását. Magyarország elsőszámú női

²⁴ A találó kifejezés Simonovics Ildikó divattörténésztől ered. Lásd: SIMONOVICS 2016b, 57–67.

²⁵ M. SZEMES és G. SIMON 1962.

²⁶ *Nők Lapja* 1957a.

²⁷ SIMONOVICS 2015, 85.



2. ábra: Új idők új szele a szocialista megújulás jegyében (1962) Forrás: (FODOR ANDRÁS ÖRÖKÖSEI 1962)

újságjában útjára indult az *Öltözködés Iskolája* (1957–1958) majd az *Öltözködés Középiskolája* (1959–1960) rovat, ahol az egész keleti blokkot érintő általános megújulás jegyében megfogalmazták a megjelenésére igényes, ízlésesen és nőiesen öltözködő szocialista nő parancsolatát: „*Soha nem hagyom el magam ezentúl. (...) Soha nem nyugszom bele, hogy ne legyek a lehető legcsinosabb, sőt még egy árnyalattal annál is szebb.*”²⁸ Megduplázták az addig rendszertelenül megjelenő *Ez a Divat* példányszámaikat, míg a nemzetközi nyitás jegyében a párizsi öltözködésről tartott ankétot a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT). „*A Nótanács képviselői megígérték: a megjelenetek és más érdekeltek bevonásával bizottságot hoznak létre, melynek feladata lesz az ízléses és szép öltözködés feltételeit elősegíteni.*”³⁰ A szocialista divatirányításon belül lázas munka kezdődött az intézményi keretek kialakításával, amely folyamat az 1960-ban létrehozott Öltözködési Tanácsban csúcsonyult ki, aminek feladata, hogy „*elsősorban biztos és egységes szemlélet alapján kialakított bázist kell megállapítania minden öltözködési cikkekre vonatkozóan.*”³¹

²⁸ *Nők Lapja* 1958.

²⁹ Az 1949 végén elindult *Ez a Divat* az ötvenes évek első felében általában három-négy havonta jelent meg, némileg rendszertelen időközökkel. A köztes hónapokban a hazai divatkövetők az *Így kössünk* és a *Divatújság* jóvoltából tájékozódhattak a legújabb öltözködési szokásokról. Az Állami Lapkiadó Vállalat égisze alatt megjelenő három periodika később egybeolvadt és az *Ez a Divat* az 1957-es évtől kezdődően már tartalmában is megújult havilapként volt kapható az újságárusoknál.

³⁰ *Nők Lapja* 1957b.

³¹ *Ruhaipar* 1960a, 12.

A biztos és egységes szemlélet pedig azért is vált szükségessé, mert menetközben egy új társadalmi réteget kellett becsatornázni a divat-diskurzusba a „szocialista jó ízlés” jegyében.

„Könyvünkben szem előtt tartottuk a városi és a falusi viszonyok között ma még fennálló különbségeket, de azon igyekeztünk, hogy e munkánkkal is segítsünk ezt csökkenteni.”³² Az 1960-as évek elejére lezárult a magyarországi államszocializmus utolsó nagy társadalomátalakítási projektje, a kollektivizálás. A hagyományos paraszti gazdálkodás erőszakos átalakításával 1961-re végleg sikerült megtörni a korábban függetlenségére büszke, saját tulajdonú földjén gazdálkodó parasztságot. A folyamat megannyi, a vidéki lakosságot kollektíven érintő történelmi traumával járt, amit a hatalom – párhuzamban az 1956-os eseményekkel – igyekezett minél gyorsabban tabusítani, s ennek egyik, a propagandában megnyilvánuló eszköze volt a vidék modernizációját és kulturáltságát hirdető álláspont, amely nem csak a falusi életmód átalakításával, de a vidéki lakosság öltözködési szokásainak megváltoztatásával járt.

„A kulturált kifejezés visszatérő eleme lett a korabeli közbeszédnek. (...) Az udvariasság mellett azonban a kulturált kifejezés gyakran az ízléses (...), vagy a tiszta, rendezett szavakkal is szinonim értelemben fordult elő.”³³ A „kulturált” kifejezés, mely mára széles körben részese lett beszélt nyelvünknek, egyike azon kevés nyelvi elemnek, ami valóban a szovjet érdekszférához való tartozás látens emlékeként van jelen mindennapjainkban, mint arra már a hatvanas évek elején is felfigyeltek a kortársak.³⁴ Ez eredetileg az 1930-as években kialakult, ám eredetét tekintve 18–19. századi gyökereket is felvillantó „kulturáltság” koncepcióra vezethető vissza, ami egyaránt szolgált társas érintkezési normaként (pl. etikett) és a megjelenést (pl. ilendő öltözködés) szabályozó tényezőként.³⁵ Mindez az 1954 után a Szovjetunióban kibontakozó és a Közép-Európába fokozatosan begyűrűző ízlésvita során igyekezett új köntösbe bújtatni a lakossági életszínvonal-emelésen, az

³²B. SIMON és P. SZEMES 1962, 5.

³³ISPÁN 2020, 135.

³⁴Erdődi József nyelvész a *Magyar Nyelvőr* 1964. évi 2. számában behatóan foglalkozott azzal, miképp vette át a 18-19. században meghonosodott, eredetileg német közvetítéssel hazánkba eljutó és a műveltséget figyelembe vevő kultúrafogalom helyét az életmód számos aspektusát lefedő, szovjet típusú „kulturáltság” kifejezés. Erre vonatkozóan lásd: uitt, 134–135.

³⁵A hazai történeti irodalom eddig kevés figyelmet szentelt e folyamat magyarországi lecsapódásának, holott annak vizsgálata akár mentalitástörténet, vagy a jelen esetben tárgyialt divattörténet szempontjából is tartogathat új kutatási aspektusokat. A szovjet kulturáltság koncepcióval (oroszul: культурность) behatóan foglalkozott az orosz történész Vadim Volkov, de elemzése felbukkan Stephen Kotkin nagyhatású, a sztálinizmust sajátos civilizációként felfogó munkájában is. Lásd: VOLKOV 2000, 210–230.

elérhető „szocialista fogyasztáson” és a megváltozó szépérzékelésen alapuló szocialista megújódást. Aminek fontos kelléke volt a városok és az urbanizációs törekvések fókuszában álló falvak, valamint községek közötti határok áthidalása, legyen szó az épített környezet vagy az öltözködés átalakulásáról.

Az öltözködésben mutatkozó folyamatokat nagyban segítette a „kivetkőzés” jelenségének tömegessé válása. *„A falu főutcáján két kislányt látunk sétálni, karonfogva, barátnők szokása szerint, válogatott szépség mind a kettő. Brokát suhogott az egyiken, szűk szoknya, pamutpulóver feszült a másikon. Hogy melyik volt a szebb? Azt hiszem, ezt mindenki ízlése szerint dönti el.”*³⁶ Noha az átmeneti évek vagy a Rákosi-korszak első felében még kismértékben volt jellemző a hagyományos falusi viseletek elhagyása, mindez felgyorsulni látszott az ötvenes-hatvanas évek fordulójára. A téjesztetés következtében nagyon sokan hagyták el korábbi életterüket, s ez legalább annyira járt az életszemlélet, mint a lakóhely megváltozásával. A korábban szorosan összezáró paraszti közösségek megbomlásával fokozatosan eltűnedezték a régi hagyományok, miközben a városokba véglegesen betelepülő, de akár csak ingázó tömegek új világlátást hoztak el a falvakba, s ezt a személyesen elbeszélt történetek mellett csak tovább erősítette a tömegkommunikációs eszközök vidéken való elterjedése.

*„Aki ezt a folyamatot szeretné megállítani, mert a falut félti, az maradi vagy nehéz felfogású. Minden erőnkkel segíteni kell a további fejlődést. Ebbe beletartozik az is, hogy a nemrég még népviseletet hordó falusi nők is megismerkednek az ízléses, korszerű ruházkodás előnyeivel.”*³⁷ A városi viselet célzottan történő térhódítása hamar szemet szúrt nem csak az utcaképben, hanem a divattanácsadók és ízlésformáló írások nyelvezetében is. *„Ahhoz, hogy ne keltsünk feltűnést a hellyel és az alkalommal összhangban nem álló ruházatunkkal, vagy ne díszítsük túl magunkat, bizonyos tudnivalókkal tisztában kell lennünk. (...) Aranyszabály: soha se keressük a legfrissebb, feltűnő divatújdonosságokat, hanem válasszuk az egyszerű modelleket.”*³⁸ Az alkalomhoz való öltözködés, mint társadalmi norma továbbra is kulcstényező maradt, csak immáron a szocialista keretrendszerekhez való igazodás jegyében. *„Az a törekvés, hogy csinosak legyünk, nem állhat ellentétben az ésszerűséggel.”*³⁹ Az igényes és csinos öltözködés ekkorra már állami-társadalmi elvárás lett a szocialista nőtől, ám az minden esetben a „szocialista jó ízlés” egyszerű-

³⁶Nők Lapja 1957c, 5.

³⁷B. SIMON és P. SZEMES 1962, 148.

³⁸Uitt, 151–152.

³⁹Uitt, 156.

ségre, célszerűségre és mértéktartásra építő ideáján belül kellett, hogy maradjon. Mindez vidéken kiegészült a bekezdés elején szereplő „korszerűség” igényével, ami igyekezett a divat-diskurzust párosítani a szocialista modernizációról szóló közbeszéddel, s mintegy vonzóvá tenni az urbanizációban rejlő lehetőségeket a falusi életformát elhagyók előtt.

Persze az ötvenes évek sokszor átgondolatlan és nyers sajtókommunikációja párhuzamosan finomodott a diktatórikus módszerek háttérbe szorulásával. „Ez az érzelmi nevelés azonban nem lehet propagandisztikus, mert akkor célját tévesztené. Nagyon is diszkrétnek, szinte észrevétlennek kell lennie.”⁴⁰ Ez a fajta észrevétlenség megnyilvánult a látszatszabadság és a döntési lehetőségek kihangsúlyozásában. „*Legelőször önmagunkat kell megismer-nünk. Szabály ugyanis, hogy soha ne hordjunk, vásároljunk nagyon különleges holmit, ami elüt egyéniségünkötől, amiben nem érezzük jól magunkat (...) Ezért van szükség a tükörrre, s fogadjuk meg a varrónő és az áruházi eladó tanácsait is.*”⁴¹ Az önismeret iránti bátorítás szerves része lett az 1960-as évek eleji divatírásoknak. „*Tanuljunk meg alakunkhoz, adottságainkhoz illően öltözködni.*”⁴² Napjainkban talán ez evidenciának tűnhet, azonban akkor, e történeti periódusban az nagyon is fontos szelepfunkciót töltött be. Az adottságainkhoz való öltözködés egyrészt lehetőséget biztosított az individuum számára, hogy próbálgassa – de lehetőleg ne feszegetse – saját határait, „az új világot a távolabbra rakott határköveivel”⁴³, ugyanakkor kialakítson egy olyan belső önkontrollt, mely lehetőleg külső hatalmi beavatkozás nélkül igazodik a szocialista társadalmi normákhoz. Ennek köszönhetően jött létre a korábbi állami-szociális kontroll és a belső önkontroll egy sajátos keveredése⁴⁴, ami markánsan tetten érhető a szocialista divat-diskurzusban is.

A másik figyelemre méltó kérdés az ifjúság és – az ízléses öltözködésbe bevezetni kívánt – vidéki fiatalság helyzete volt. „*Gondoltunk a fiatalokra is, akik lépést szeretnének tartani korunk követelményeivel. Nekik szántuk – többek között – a szépségápolásról és a divatról szóló fejezeteket.*”⁴⁵ A fiatalság kérdése kiváltképp napirenden szerepelt a hazai divatteoretikában a hatvanas évek első felében. Addigra felnőtt ugyanis egy olyan generáció, amely már teljes egészében az államszocializmus keretrendszerében nőtt fel, s amely számára – a lever 1956-os forradalom és szabadságharc árnyéká-

⁴⁰KALMÁR 1998, 75.

⁴¹B. SIMON és P. SZEMES 1962, 151.

⁴²*Pesti Divat* 1962, 34.

⁴³TYEKVICKA 1997, 71.

⁴⁴GRONOW 2012, 131.

⁴⁵B. SIMON és P. SZEMES 1962, 5.

ban – vonzó jövőképet, de leginkább élhető jelent kellett kínálni a szabadság részleges adagolásáért cserébe. *„Nem foglalkoztunk vele alaposan, amíg észre nem vettük, hogy az irányítás nélkül maradt ifjúság öltözködése túllépte a jóízűlét.”*⁴⁶ Éppen ezért az évtized elején igyekeztek fokozott figyelmet szentelni az ifjúság divat terén megnyilvánuló ízlés nevelésére.

*„A Ruhaipari Tervező Vállalat támaszkodva az Öltözködési Tanács alapvető elvi útmutatására, valamint a divattervezéssel foglalkozó szervek segítségére, feladatának tekinti többek között az ifjúság helyes öltözködés kultúrájának kialakítását.”*⁴⁷ Noha a korszak divatirányításában vezető szerepet betöltő RTV és Öltözködési Tanács véleménye megkerülhetetlennek számított, az ifjúsági öltözködés kérdése megmozgatta majdnem a teljes ruhaipari struktúrát. *„Megítélésünk szerint a kérdés sokrétűségére való tekintettel a legjobban felkészült vállalat is csak a társadalmi szervek széleskörű bevonásával, illetve segítségével tud eredményes munkát kifejezni.”*⁴⁸ Mellettük tehát bevonásra került a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), a Nőtanács, a Ruházatiipari Dolgozók Szakszervezete, a Művelődésügyi, de még a Munkaügyi Minisztérium is, és e szerveken belül igyekeztek a szülők, pedagógusok és maguk az érintett diákok bevonásával kialakítani, egy, a „szocialista jó ízlésnek” megfelelő divatirányzatot. A közös munka eredményeképp jöttek létre *„nemzetközi tapasztalatokat is felhasználva”*⁴⁹ a megközelítőleg 50 darabból álló, és a szocialista reprezentatív divatot követő bemutató-kollekciók, amiket különböző ankétok és divatbemutatók jóvoltából ismertettek a társadalom szélesebb körei előtt.

Az ízléses ruhák és a divatirányításban megmutatkozó koncepcionális gondolkodás részét képezte a ruhaegyüttesek – modern szóval élve, a „szettek” – egységes kialakítása. Ebből kifolyólag kiemelt figyelmet kapott a különböző kiegészítők megfelelő kiválasztásának metódusa. *„Hogy mihez milyen formájú kalapot viseljünk, nem lehet előre megmondani, mert a divat rendkívül változó. (...) Ne akarjunk olyat venni, amelyik mindenhez illik – ilyen ugyanis nincs.”*⁵⁰ A kalapdivat mellett – melynek ugyancsak illeszkednie kellett a „szocialista jó ízléshez” – külön bekezdést kapott a táskák és cipőviselet kérdése, s utóbbi esetben külön kihangsúlyozták, hogy *„a cipő színének is összhangban kell állnia a ruha színével.”*⁵¹ Mindez tökéletesen

⁴⁶ *Ruhaipar* 1960b, 23.

⁴⁷ HU–KEMKI 2014.

⁴⁸ Uitt.

⁴⁹ Uitt.

⁵⁰ B. SIMON és P. SZEMES 1962, 158.

⁵¹ Uitt, 161.

beleillett az 1950-es évek sötétebb tónusú színvilágát feledő, az optimista életszemléletet tükröző nézetbe, amely igyekezett a fiatalság jegyében (és a fiatalok érdekében) nyitni a világosabb árnyalatok felé az öltözködés terén is.⁵² „A bakfis kornak ugyancsak megvan a maga különleges színigénye, amely hangsúlyozza a fiatalság életörömét és a bájoságát.”⁵³ S hogy ezt mennyire komolyan gondolták akkortájt a divatteoretikusok, azt jól jellemzi, hogy még a szocialista divat legmagasabb szintjein, a KGST Divatkongresszusokon is egyre gyakrabban értekeztek a koloritok alkalmazásáról.

S hogy mi maradt ki az 1962-es változathól? Párizs és a nemzetközi divatvilág említése. Az 1957-es esztendőől fogva „a divat rehabilitálódott, a nyugatról beszivárgó trendeket a nők szabadon követhették, természetesen a szocialista jó ízlés és a hiánygazdaság keretein belül”⁵⁴, azonban a „falusi viszonyoknak megfelelő”⁵⁵ kiadványban nem látták feltétlenül szükségesnek feltüntetni a vasfüggönyön túli kifutókon történeteket. Így amíg 1946-ban még külön alfejezetet képzett a divat és Hollywood kapcsolatát – többek között Marlene Dietrich vagy Greta Garbo alakján keresztül – bemutató, vagy „A divat hamiskártyásai” néven a főbb modell-lopási botrányokról beszámoló rész, addig ezek 1962-re szükségtelenné váltak a vidéket szocialista módon, az öltözködéskultúrájában modernizálni kívánó divat-diskurzus számára. Ellenben újdonság gyanánt került be a pártélet különböző fórumain való megjelenés taglalása. „Hivatalos helyen, megyei, fővárosi értekezleteken, KISZ-tanácskozásokon nem illik kivágott, tarka ruhában megjelenni. Komoly, angolos ruhát vegyünk fel ilyenkor, ezzel is hangsúlyozzuk az alkalom jelentőségét.”⁵⁶

A *Házi mindentudó* tizenhat évvel az első megjelenését követően tehát egy radikálisan megváltozott történelmi és társadalmi közegben kellett, hogy helyt álljon. A Szemes Piroska jóvoltából átdolgozott verzió immáron nem minden nőnek kívánt hasznos és praktikus tanácsokkal szolgálni az életmód és a háztartás terén, hanem célzottan igyekezett a kollektivizálás nyomán talaját veszített paraszti-falusi lakosságot orientálni az új, korszerűnek és mo-

⁵² Amíg a „szürkének” gondolt 1950-es években valóban megfigyelhető egy eltolódás a sötétebb színek (pl. barna; szürke; sötétkék és annak változatai) felé, addig az 1960-as évek elején már bátrabban merték alkalmazni a vörös és sárga árnyalatokat is. A színek általi „szocialista megújodás” a divat mellett tetten érhető a képzőművészetekben is, eklatáns magyarországi példa rá Czene Béla vagy Mácsai István festészete. Előbbi életpályájára vonatkozóan lásd: MOLNOS 2022.

⁵³ MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA 1961.

⁵⁴ MAGYARI 2024, 25–26.

⁵⁵ B. SIMON és P. SZEMES 1962, 6.

⁵⁶ Uitt, 154.

dernnek tartott életformába, amelynek hívószava az a bizonyos „jól ismert, de soha senki által nem definiált szocialista jó ízlés”⁵⁷ lett.

Zárszó

„A nő szépségét kiemelni és megjelenésének hatását fokozni, örök változatosságot vinni külső megjelenésébe, ez a divat célja.”⁵⁸ A két világháború között népszerű Simon Blanka e szavakkal vezette fel 1946-ban *Házi mindentudójának* öltözködésre vonatkozó passzusait. Tette mindezt egy oly korban, amikor a világégés traumái és fájdalmai, továbbá a háborús károk okozta általános elszegényedés és lerongyolódás jóvoltából az egész társadalomban elementáris erejű igény élt a szebb és csinosabb megjelenés iránt. A szöveg megalkotása során azonban figyelembe kellett vennie az addigra megváltozott feltételeket, úgy, mint a gazdasági teljesítőképesség alacsony voltát és a magasdivat követéséből korábban kizárt társadalmi rétegek felemelkedését. Így lettek a ruhadarabok szerves tartozékai a hiányokat elfedő „egyszerűség” és „célszerűség” jelzők, míg az újonnan megjelenő „dolgozó nő” ideája ugyancsak helyet kapott a sorok között.

Rendszerváltások jöttek és mentek, Magyarország pedig betagozódott a 20. század második felére a Szovjetunió érdekszférájához tartozó keleti blokkba. A *Házi mindentudó* – bár sok tartalmában öntudatlanul megelőlegezte az elkövetkező évtized(ek) divatnyelvezetét – jó pár évre lekerült a könyvespolcokról, hogy aztán a posztsztálini időszak nyitásának jegyében immáron korrigált tartalommal lásson újra napvilágot. E kiadások közül is a legérdekesebbnek az 1962-es Szemes Piroska fémjelezte szövegváltozat bizonyult, amely célzottan irányult a falusi lakosság korszerű és ízléses öltözködéskultúrájának kialakítására. S ez a folyamat messzemenőig beleillett a hatvanas években a rendszer által lépten-nyomon hangoztatott modernizációs törekvésekbe, valamint a szocialista divatirányításnak nevezetett mechanizmus irányított diskurzusába.

Irodalom

GRONOW 2012 = Gronow, Jukka. Soviet Modernity: The Case of Soviet Fashion. In: Alapuro, Risto, Mustajoki, Arto és Pesonen, Pekka szerk.: *Understanding Russianness*. Szerk. Risto Alapuro, Arto Mustajoki és Pekka Pesonen. London és New York: Routledge, 2012, 125–136.

⁵⁷ MAGYARI 2024, 37.

⁵⁸B. SIMON 1946, 60.

GYARMATI 1998 = Gyarmati, György. Közérzet a fordulat évében. Közvélemény-kutatások és ÁVO-hangulatjelentések 1948-ban. In: *Mozgó Világ* 10 (1998), 95–111.

ISPÁN 2020 = Ispán, Ágota Lidia. *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2020.

KALMÁR 1998 = Kalmár, Melinda. *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest: Magvető Kiadó, 1998.

HU-KEMKI 2014 = HU-KEMKI. *HU-KEMKI-25018/2014 LEK/IP. 68. Második dosszié*. (Tájékoztató az Öltözködési Tanács számára – 1960. október 11.) 2014.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA 1961 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Csehszlovák koreferátum „A nyomott szövetek divatos mintáinak problémái a ruházati cikkek varrására figyelemmel” témához. MNL OL XIX-F-7-g, 233. doboz. KGST Öltözködés kultúrájának kérdéseivel foglalkozó állandó munkacsoport dokumentációja. Budapest, 1961.

MAGYARI 2024 = Magyarai, Hajnalka. *Trendi nő a szocializmusban. Nőiideálok, szépségápolás és szépségipar*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2024.

MOLNOS 2022 = Molnos, Péter. *A valóság szerelmese. Czene Béla festészete*. Budapest: Kieselbach Galéria, 2022.

NŐK LAPJA 1957A = *Nők Lapja* 9.24 (1957).

NŐK LAPJA 1957B = *Nők Lapja* 9.36 (1957).

NŐK LAPJA 1957C = *Nők Lapja* 9.23 (1957).

NŐK LAPJA 1958 = *Nők Lapja* 10.1 (1958).

PESTI DIVAT 1962 = *Pesti Divat* 2.1 (1962).

RUHAIPAR 1960A = *Ruhaipar* 6.5 (1960).

RUHAIPAR 1960B = *Ruhaipar* 6.7 (1960).

SCHADT 2005 = Schadt, Mária. „Feltörekvő dolgozó nő.” *Nők az ötvenes években*. Pécs: Pannónia Könyvek, 2005.

B. SIMON 1946 = Simon, Blanka. *Házi mindentudó*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 1946.

B. SIMON ÉS P. SZEMES 1962 = Simon, Blanka és Szemes, Piroska. *Házi mindentudó*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1962.

SIMONOVICS 2009 = Simonovics, Ildikó. „Öltöztessük fel az országot” – avagy divat szocialista módra. In: Simonovics, Ildikó és Valuch, Tibor szerk.: *„Öltöztessük fel az országot!” Divat és öltözködés a szocializmusban*. Szerk. Ildikó Simonovics és Tibor Valuch. Budapest: Argumentum Kiadó, Budapesti Történeti Múzeum és 1956-os Intézet, 2009, 65–95.

SIMONOVICS 2016A = Simonovics, Ildikó. A „szocialista jó ízlés” és a minidivat dilemmái. In: F. Dózsa, Katalin, Szatmári, Judit Anna és Vér, Eszter Virág szerk.: *Divat, egyén, társadalom*. Szerk. Katalin F. Dózsa, Judit Anna Szatmári és Eszter Virág Vér. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó és Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016, 265–286.

SIMONOVICS 2015 = Simonovics, Ildikó. Divat és szocializmus. Magyarország divattörténete 1945–1968. PhD-disszertáció. Pécs, 2015.

SIMONOVICS 2016B = Simonovics, Ildikó. Divat kényszerszabadság? Öltözködéskultúra az ötvenes években. In: *Szépirodalmi Figyelő* 6 (2016), 57–67.

TÖMÖ 2024 = Tömő, Ákos. „Hogyan öltözködik a szovjetember?” A hazai divat és a fordulat éve (1948–1949). In: Török, Péter szerk.: *A divat mondja meg, hogy ki vagy?! Divat és viselettörténeti tanulmányok*. Szerk. Péter Török. Berettyóújfalú: Berettyó Kulturális Központ, 2024, 193–227.

TYEKVICKSKA 1997 = Tyekvicska, Árpád. 1962. In: *Beszélő* 4 (1997), 66–85.

VOLKOV 2000 = Volkov, Vadim. The Concept of Kul'turnost. Notes on the Stalinist Civilizing Process. In: Fitzpatrick, Sheila szerk.: *Stalinism. New Directions*. Szerk. Sheila Fitzpatrick. London és New York: Routledge, 2000, 210–230.

WESSELY 1997 = Wessely, Anna. A kultúra szociológiai tanulmányozása. In: Wessely, Anna szerk.: *A kultúra szociológiája*. Szerk. Anna Wessely. Budapest: Osiris Kiadó és Láthatatlan Kollégium, 1997, 7–27.

Internetes források

FODOR ANDRÁS ÖRÖKÖSEI 1962 = Fodor András örökösei. Balaton-part, a túlparton balra a Gulács. Képszám: 270802; Digitális fénykép. Fortepan. 1962. URL: <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=270802> (elérés dátuma 2025. 03. 04.).

KERN CSALÁD 1946 = Kern család. Fortepan 273366. Fotó adományozó: Kern család; Képszám: 273366. Fortepan. 1946. URL: <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=273366> (elérés dátuma 2026. 03. 01.).

M. SZEMES ÉS G. SIMON 1962 = Szemes, Marianne és Simon, György, szerk. Új létesítmények a Balatonnál. Magyar Filmhíradó, 1962. július. Online videó. Magyar Filmhíradó. 1962. URL: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=16730> (elérés dátuma 2025. 03. 04.).

We (tasteful) women! Házi mindentudó and the Hungarian fashion-discourse in socialism (1962)

ÁKOS TÖMŐ⁵⁹

After the second world war immediately appeared Simon Blanka's women's adviser *Házi mindentudó* (1946). This book especially paid attention to the fashion and the dressing rules. Notwithstanding, that the influence of the war and the year of reconstruction shadowed the modish dressing Simon Blanka's book wanted advice for every woman, while in the name of simplicity, purposiveness and temperance she introduced a new category in the fashion discourse: the working women. Sixteen years later this book had a new edition with the journalist Szemes Piroska. But the historical time was changed and in 1962 concluded the last social project of socialism: the collectivization was ended. The traditional rural community collapsed in the Hungarian landscape but the government needed to show new values of socialist men and women, in pairs with the project of socialist modernization. The fashion had a huge role in this process and *Házi*

⁵⁹Eötvös Loránd University

mindentudó (1962) was the part of socialist directional fashion-discourse, connected with the soviet concept of kul'turnost.

To leave the boat for the sea: Attitudes towards euthanasia, the good death, and towards suicide, the invited death

NOÉMI HAJMA¹

Introduction

Several predictors have previously been identified as playing an important role in relation to an individual's attitude both towards euthanasia and suicide. These predictors are investigated in this paper as well with the aim of either strengthening the already existing literature, to pose some challenges regarding the established knowledge, or simply to explore and deepen the understanding of different predictors' roles in relation to end-of-life issues.

The Role of Religion & Politics & Age & Sex

Religiosity has been proven to be of utmost importance, as it is consistently shown to have a strong negative influence on attitudes towards euthanasia and suicide, that is, those who are highly religious are very likely to have negative attitudes.² More specifically, the more religious a person is; the higher the importance of religion, the stronger the opposition towards both euthanasia and suicide.³ Liberals are shown to be more supportive of euthanasia, while those who have a conservative mindset are likely to oppose it.⁴ Additionally, politically right wing individuals are also more likely to have negative attitudes towards suicide, while liberals are more likely to approve of it.⁵ In regard to age, younger generations are shown to be more accepting both of euthanasia and suicide,⁶ while also being less stigmatizing towards suicidal people as they were less likely to conceptualize it as an individual failure, but rather as a societal malfunction.⁷ Contradicting this finding however, more recently Batterham and colleagues⁸ found that

¹University of Pécs, Károlyi Kerényi College for Advanced Studies; University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Psychology E-mail: hnnoemi01@gmail.com

²CHOWDHURY 2012; SAIZ et al. 2021, pp. 2503–2523.

³SINGH 1979, pp. 247–254. Foo et al. 2012, pp. 731–746.

⁴BULMER, BÖHNKE, and LEWIS 2017, pp. 244–254.

⁵AGNEW 1998, pp. 205–225.

⁶CHOWDHURY 2012; SINGH 1979, pp. 247–254.

⁷BOLDT 1983, pp. 145–157.

⁸BATTERHAM, CALEAR, and CHRISTENSEN 2013, pp. 406–417.

young adults, despite having higher levels of suicide literacy, are actually more stigmatizing. Nonetheless, looking at an analysis of age-cohort from 1977 to 2016 in the USA, while the general pattern is that the majority of people support both euthanasia (68%) and also suicide for terminally ill persons (57%), the groups that tend to be more supportive are younger.⁹ With respect to sex, while findings are more likely to be contradictory, women are in many instances shown to be less accepting of suicide while also being less supportive of euthanasia.¹⁰ However, there are studies that could not find any significant differences between the two genders.¹¹ In fact, one of the most stable socioeconomic factors associated with assisted suicide in Switzerland over a 12-year-old period is being a female.¹² Furthermore, other studies have shown women to be more empathetic and sympathetic towards suicidal people¹³, while simultaneously being more likely to express the intention to help, although in regard to the general acceptability of suicide, there were no gender differences.¹⁴ Be that as it may, harsher and more stigmatising attitudes towards suicide and suicidal individuals are shown to be more characteristic of men, even though most men do not have an intensely negative attitude.¹⁵

The Connection Between Euthanasia & Suicide

Three factors within the questionnaire measuring attitudes towards suicide were found to be a solid basis for the general acceptance of suicide and its normative valuation, taken as a unity.¹⁶ In regard to the acceptability of suicide in case of terminally ill persons, the trend is that across all survey years, approval of euthanasia is higher compared to suicide.¹⁷ Those who already have a more permissive attitude to the more stigmatized way of terminating life might also be more ready to accept euthanasia as a legalized practice, since many people may see it as a safe and controlled death as a result of the medical professionals' presence.¹⁸

⁹ATTELL 2017, pp. 355–379.

¹⁰SINGH 1979, pp. 247–254. ATTELL 2017, pp. 355–379. DELUTY 1989, pp. 315–326.

¹¹STRONEGGER et al. 2013; ZOU et al. 2016.

¹²STECK et al. 2014.

¹³STILLION, McDOWELL, and MAY 1984, pp. 81–90. WHITE and STILLION 1988, pp. 357–366.

¹⁴WALLACE 1994.

¹⁵BATTERHAM, CALEAR, and CHRISTENSEN 2013, pp. 406–417. PEREIRA and CARDOSO 2019, pp. 3–16.

¹⁶STECZ 2021, pp. 2528–2542.

¹⁷ATTELL 2017, pp. 355–379.

¹⁸Ibid., pp. 355–379.

Hypotheses

Considering all of the above, the current study operates based on the following hypotheses.

1. Religious people compared to atheists are expected to have more negative attitudes both towards euthanasia and suicide, the most negative ones possessed by those who are the most intrinsically religious.
2. Younger people compared to older participants are expected to have more positive attitudes both towards euthanasia and suicide.
3. In relation to gender, no specific hypothesis is set up connected to euthanasia, instead sex differences will be investigated with an exploratory aim. Towards suicide however, men are expected to have stronger negative attitudes.
4. Liberals are expected to have more positive attitudes towards both euthanasia and suicide, while conservatives are expected to show more negative attitudes.
5. Those who are more permissive of suicide are expected to be more acceptive of euthanasia.

Methods

Instruments

Participants were asked to provide some essential demographic data such as sex, age, educational background, political affiliation along with its intensity, and occupation. Regarding religion, participants had to choose between the five main world religions or they could declare themselves either an atheist or an agnostic and lastly, the opportunity for a more personal religion was also given. Religion's effect on the respondent's life was also inquired with the pre-given answers ranging from strong intrinsic religiosity to moderate and total a-religiousness with two additional ways of how religion's effect could manifest.

The Euthanasia Attitudes Scale (EAS) is a 30-item questionnaire balancing between passive and active euthanasia.¹⁹ Five factors were extracted and labeled as follows: general orientation toward euthanasia, patients' rights

¹⁹HOLLOWAY et al. 1995, pp. 53–65.

issues, role of life-sustaining technology, professional's role, ethics and values. Euthanasia was defined within the questionnaire as "acting to terminate or failing to act in such a way as to extend the life of persons who are hopelessly sick or injured for reasons of mercy." Higher scores mean a more permissive attitude. The Attitudes Towards Suicide (ATTS) is a 37-item questionnaire developed by Renberg and Jacobsson.²⁰ Higher scores are indicative of a more positive attitude and vice versa.²¹ The scale has a ten-factor model, and they are as follows: suicide as a right, incomprehensibility, non-communication, preventability, tabooing, normal-common, suicidal process, relation-caused, preparedness to prevent and resignation.

At the very end of the questionnaire, an open-ended question was placed in order to give an opportunity for the participants for a more free and detailed response. The wording of the instruction was the following: "Here you have the opportunity to express your thoughts on the topic in your own words instead of the pre-given options. Please take advantage and share your opinion in this informal form, touching any part of the questionnaire. This is a list of free ideas. This part is optional."

Participants

In total, the final sample included the answers of 264 people. The questionnaire was distributed and advertised mainly through social media, while a few printed versions were also given out within the local community of the author. Answers from these printed versions were copied to the online form by the author. All respondents were informed that their anonymity will be protected and their answers will only be used as part of a research practice completion. Importantly, at the front page of the questionnaire, potential participants were informed about where they could seek help in case the questions were too upsetting for them or if they themselves or one of their loved ones have suicidal thoughts; several phone numbers and websites ready to help those in need were provided.

Results

The Sample

The sample's ($n = 264$) mean age was 37.3 years ($SD = 16.1$), the youngest being 18 years old while the oldest participant was 82. Further relevant data are presented in Table 1.

²⁰RENBERG and JACOBSSON 2003, pp. 52–64.

²¹RENBERG, HJELMELAND, and KOPOSOV 2008, pp. 661–675.

Table 1: Sociodemographic characteristics of the sample

Variables	n	%
Sex		
Women	196	74.2
Men	68	25.8
Education		
University degree & above	138	52.2
Occupation		
Student	90	34.1
Religion		
Christian	132	50.0
Muslim	6	2.3
Buddhist	15	5.7
Atheist	38	14.4
Agnostic	11	4.2
Spiritual/religious in a personal way	54	20.5
Religion's Effect		
Whole life approach based on religion	43	16.3
Many other things are more or equally important	93	35.2
Comfort & peace in times of trouble	50	18.9
Social bonding	4	1.5
Not religious	74	28.0
Political affiliation		
Left-leaning	112	42.5
Center	89	33.7
Right-leaning	63	23.8

The Connection Between the Attitudes - Hypothesis 5.

Overall, the sample was generally permissive towards euthanasia, as the mean score was 119 out of 150 ($SD = 26$), where scores over 90 indicate a positive attitude. Moreover, the acceptance and understanding of suicide were also quite high, as out of the maximum 70 points measured by three factors within the ATTS (factors titled as “suicide as a right”, “incomprehensibility” and “resignation/suicide as a solution”), where higher scores indicate higher permissiveness, the sample’s mean score was 44 ($SD = 12$). In this case, scores over 42 would constitute as a positive attitude based on the same metric system as in the case of the euthanasia scale. Consequently, there was also a significant positive correlation between the score on the EAS and the ATTS’s three factors measuring acceptance of suicide. Those who were permissive towards suicide were more likely to accept euthanasia ($r = 0.758$, $p < .001$).

The Role of Religion - Hypothesis 1.

There was a significant main effect for religiosity in relation to euthanasia ($F(13,250) = 3.08$, $p < .001$). Post-hoc tests revealed that this difference was driven by significant differences between atheists and Christians ($t(250) = 4.24$, $p = .003$) and Muslims ($t(250) = 3.91$, $p = .010$), in both cases atheists showing stronger positive attitudes towards euthanasia. Similarly, a significant main effect was found for religion’s effect on participants’ lives ($F(4,259) = 18.9$, $p < .001$). Based on the post-hoc analysis this difference was due to the significant differences between those who base their whole approach to life on their religion and those for whom religion is mainly a source of comfort and peace ($t(259) = -4.19$, $p < .001$), and those for whom many other things are equally or more important in life ($t(259) = -6.96$, $p < .001$), while also differing from those who do not consider themselves as religious ($t(259) = -8.25$, $p < .001$). There was also a significant difference between those for whom religion is a source of comfort and those who are not religious at all ($t(259) = -3.87$, $p = .001$). Those who are the most intrinsically religious are those who are the most likely to be against euthanasia, while atheists were the most supportive of it (see Table 2).

Analogously, a main effect for religiosity regarding the permissibility and understanding of suicide were also found ($F(13,250) = 2.85$ with $p < .001$). Correspondingly to the attitudes towards euthanasia, post-hoc analysis showed that this was the result of significant differences

Table 2: Mean differences with regards to religion on the EAS and the three factors of the ATTS

Variables	Mean (EAS)	SD (EAS)	Mean (ATTS)	SD (ATTS)
Religion				
Christians	113	28.1	40.9	12.1
Muslims	90	40.3	35.2	16.9
Buddhists	109	33.4	43.3	12.6
Atheists	133	13.1	49.8	10.6
Spiritual in p.w.	126	20.0	48.6	11.5
Religion's Effect				
1.	94.1	34.1	34.2	14.0
2.	124	19.2	46.3	9.98
3.	114	28.3	44.3	12.9
4.	131	14.8	48.2	10.1

between atheists and Christians, atheists again being more permissive ($t(250) = 4.11, p = .005$). However, in the case of suicide there was also a significant difference between Christians and those who consider themselves religious on their personal terms, the latter more likely to have positive attitudes ($t(250) = -4.07, p = .006$). Religiosity's effect was again found to be significant ($F(4, 259) = 11.4, p < .001$), driven by the differences between those who base their whole approach to life on their religion and those for whom religion is mainly a source of comfort and peace ($t(259) = -4.27, p < .001$), and those for whom many other things are equally or more important in life ($t(259) = -5.75, p < .001$), while also differing from those who do not consider themselves as religious ($t(259) = -6.40, p < .001$), exactly like in the case of euthanasia (see Table 2). Thus, again, the more intrinsically religious a person is, the more likely that he or she will be dismissive of suicide and will show less understanding towards it.

Note. p.w. (personal way) 1. (Whole life approach based on religion) 2. (Many other things are more or equally important) 3. (Comfort & peace in times of trouble) 4. (Not religious)

Table 3: Mean sex differences based on the EAS and the three factors of the ATTS

Sex	Mean (EAS)	SD (EAS)	Mean (ATTS)	SD (ATTS)
Women	122	24.7	45.3	11.6
Men	112	29.1	41.8	13.6

Other Factors - Hypotheses 2., 3. & 4.

Regarding age there was a significant negative correlation between age and acceptance of euthanasia, which means that older participants had a greater likelihood of having negative attitudes towards both euthanasia ($r = -0.153, p = .006$) and suicide ($r = -0.194, p < .001$). In relation to gender there was a significant difference between men and women, as females were more likely to accept both euthanasia ($t(262) = -2.65, p = .009$) and suicide ($t(262) = -2.00, p = .046$) compared to males (see Table 3). Concerning political affiliations, liberals compared to conservatives were shown to be significantly more permissive towards both euthanasia ($r = -0.402, p < .001$) and suicide ($r = -.0371, p < .001$).

The Open-ended Question

Out of the 264 participants, 83 responded to the open-ended question. The majority expressed their more detailed view regarding euthanasia, while many of them commented in connection to both, and a minority shared their opinions exclusively in relation to suicide. Relevant comments are organised according to the measurements' factors, but starting with these phenomena's perceived relationship, a few quotes alluded to the connection and similarity between euthanasia and suicide, mainly expressing their understanding views towards both.

"It is very thought-provoking that the outcome of the two topics is the same and yet can be interpreted so differently. For me, suicide could be prevented if much more emphasis was placed on mental health in the world, while euthanasia would facilitate and in many cases prevent us from becoming an ageing society, and those who are no longer fit for a quality life could leave in peace."

Euthanasia

General Orientation Toward Euthanasia

Most participants used this opportunity to further reveal their stances with respect to their generalized view of euthanasia. However, several respondents expressed discontent with the fact that the questions were meant universally, as they stated that their answers depend on the particular scenario at hand, thus their answers could potentially change when faced with a similar situation in real life rather than in an anonymous questionnaire. Several participants also stated that while they do think that euthanasia should be legalized, it should be done only with strict rules and safeguards, so that abuse of the law is minimized. On the whole, explicitly religious comments predominated not only this section, but the entirety of the comments part, since many religious participants took the chance to elaborate their standpoints based on their beliefs.

"I don't think euthanasia is acceptable, even if the person is suffering greatly. When some kind of medicine is administered to a person in order to hasten death, we are playing God, which we have no right to do."

"As a Muslim, one can only judge one's own life. One cannot criticize the life and actions of another person. A Muslim rejects suicide or murder, but if another person commits it, one cannot judge him or her. Islam forbids all forms of suicide and murder."

Nonetheless, several religiously affiliated participants expressed their views in contrast to their religion's beliefs, while an atheist expressed his discontent with religion's influence.

"It is precisely because of this topic that I am only partially religious. I understand if someone doesn't want to suffer anymore and would ask to end their life. It's their decision."

"As a practicing Buddhist, I believe that it can be a mistake to choose this way of death, or to "participate" in this in any form, but it is by no means a crime. I understand and accept it, since every situation is different. Whatever the "participants" choose, they cannot avoid the "consequences" of their decision, the law of karma. Either way, the decision is important."

Two participants explicitly alluded to the case of Dániel Karsai, who aimed to gain the right to make more extensive end-of-life decisions within the border of Hungary.

"For me, the issue of euthanasia is much more related to undignified situations and helplessness, than to pain, which can be alleviated quite well at

the moment. In the euthanasia debate that has recently emerged in connection with ALS, it can be observed what situations a person can end up in at the end of his life depending on his illness."

Patients' Rights Issues & Ethics and Values

"The key criterion in the matter of euthanasia is the patient's self-determination. Active euthanasia in any form is not acceptable without the patient's consent or advance directive, and it is equally unacceptable to deny the patient assisted suicide. (If it can be ensured that the patient's free decision is involved, even psychiatric patients must be given the opportunity.)"

"I also thought about what happens if someone has been struggling with severe depression for years and wants to request euthanasia. After all, in this case he does not have a terminal illness, but he still suffers. I don't know what the ethically correct thing to do here would be."

Role of Life-Sustaining Technology & Professional's Role

"Protecting life is very important, but it cannot be protected infinitely. If it only prolongs suffering, it is harmful."

"It is a very bad medical practice when professionals do not provide sufficient information or they are intentionally silent about the patient's condition. In such a case, the patient cannot make a responsible decision regarding his own treatment, even though his life is at stake. The decisions should be made by him, not by the doctors. If we are responsible for our actions according to the law, then the law should provide the right and the opportunity to make the decisions about our life and death ourselves, and not let outsiders decide for us."

Suicide

In regard to suicide, considerably less participants expressed their views, thus not all of the ATTS's factors could be demonstrated with a relevant quote, and even those that can contain less comments compared to euthanasia. Those who did express their opinions mentioned potential preventive ways; their general understanding even though they may not themselves think of suicide as a rightful solution to life's hardships; or they elaborated on their dismissiveness based on religious convictions. Thus, while based on the quantitative measurement of the ATTS regarding the acceptability of suicide, the sample was found to be generally permissive, those who took the opportunity to comment with their own words were substantially more likely to express views of dismissiveness.

Incomprehensibility & Tabooing & Preventability

"I can only understand one form of suicide: if it saves the lives of many people. In such a case, I consider it a sacrifice."

"The suicide of non-patients should be talked about without taboos. If we made suicide accessible (with abuse-preventing conditions) and stopped "saving" suicidal people, we could eliminate "cry for help" self-harm and threatening suicide for emotional blackmail."

"I think that people struggling with mental problems and suicidal thoughts can all be brought back with the right kind of help."

Normal-Common & Relation-Caused

"Suicide is not a good way to end suffering, but it is understandable why many choose it."

"Suffering is not the problem, but leaving someone alone is. The problem is not loving someone, not caring about someone."

Resignation/Suicide as a Solution

"Death should not be hastened in any way, because it is possible that they can help as a result of the treatments, and there is no problem in life for which the only solution is suicide. These people turn away from God and choose the easy way. Everyone has their own written path and what trials they have to go through until the time of their death, which no one can take away except God."

Discussion

This study aimed at investigating attitudes towards euthanasia and suicide based on a Hungarian sample. Relevant factors were also examined in order to strengthen or weaken the results from other international studies inquiring the role of these predictors. As the results have shown, the sample was permissive towards euthanasia, and were quite understanding and acceptive towards suicide as solution and as a right as well. Specifically, those who approved of either were significantly more likely to approve of the other too. With respect to the predictors' roles, the results indicated that religion, religion's effect on one's life, age, gender and political affiliation are all important factors in both cases. Precisely, being an atheist, having no religious affiliation at all, or having other equally or more important deciding factors in one's life other than one's religion, being a woman and a liberal and of a younger age are all predictors of a more permissive attitude both towards euthanasia and suicide. Thus, the hypotheses on which the

current study operated were all proven to be supported by the results which are also in line with previous studies.

The qualitative part, providing an open-ended question to the participants, further strengthens the above results as most comments were an elaboration on why the respondents support euthanasia, while many of those who were dismissive towards it referenced their religious beliefs as the basis of their negative attitudes. The comments most often were related to the participants' general orientation towards euthanasia based on their ethics and values, while the issue of patients' rights was also frequently mentioned, highlighting the importance of personal autonomy and choice, even to the point of mental suffering, such as in the case of psychiatric patients. In regard to suicide, substantially less participants expressed their detailed views, while those who were dismissive were in the majority, expressing their views on what the reason why others choose suicide could be and what we could do to help them, in which most referred to the need for strong and supportive interpersonal and professional help. Interestingly, while the general acceptance and understanding of suicide was quite high considering the whole sample, those who took the opportunity to reveal their attitude and thoughts in their own words were more likely to express views of dismissiveness, mainly based on their religious morals and values.

Since there is no previous study that investigated the attitudes towards both euthanasia and suicide on the same Hungarian sample, direct comparison is not possible. However, the general attitudes of Hungarians towards euthanasia using other measures have been examined before and very recently as well, as a result of Dániel Karsai's case who brought the topic of euthanasia, or more precisely end-of-life decisions, forward into the public sphere. Based on the results of IDEA, 62% of the adult population supports active euthanasia for terminally ill patients.²² In line with the current study's findings, women and voters of liberal political parties were more permissive. In contrast however, older people were more likely to be supportive compared to 18-29 year olds. Comparably, based on the results of *Opinio*, 79% of Hungarians consider euthanasia acceptable; 20% of those surveyed fully support the right to self-determination, while 59% support it under certain circumstances. Only 7% are completely opposed to people being able to decide on the manner and time of their own death, while 14% were undecided.²³ Based on a recent doctoral thesis however, in case of a painful incurable illness, only 27.1% would accept physician assisted suicide regarding

²²IDEA INTÉZET 2023.

²³OPINIO 2023.

their family member, while 36.3% would accept it for themselves. In case of euthanasia, 28.9% would be supportive of their relative's decision asking a physician to administer a lethal drug for them, while 38% would accept it as a possibility for themselves.²⁴

Literature on measuring attitudes towards suicide using a representative Hungarian sample is severely scarce if studies on physician assisted suicide are excluded, and they are, since the current study handles PAS within the framework of euthanasia. Nonetheless, there have been some studies investigating attitudes towards suicide within selected populations. Comparing regional politicians among 5 European countries, the results indicated that those politicians held more permissive attitudes towards suicide where suicide rates are higher and there are no developed state-supported prevention strategies (Hungary, Lithuania, Austria), while politicians from Sweden and Norway held less permissive attitudes, their countries having lower suicide rates and developed prevention strategies.²⁵ As the current study's results show, this permissiveness is not only characteristic of Hungarian politicians but of the average Hungarian citizen as well. However, this permissiveness does not necessarily entail a less judgemental attitude, quite the contrary, as Hungarian politicians (along with Lithuanian ones) mentioned personality traits as a main cause of suicide, implying that the suffering individual is to blame for his or her mental constitution. Additionally, within psychological causes, Hungarians and Lithuanians were the only politicians to mention such causes as "weakness and lack of maturity", "laziness to live" and "egoism".²⁶ In relation to the other factors related to suicide, regarding preparedness to help, Hungarians were in the middle of the five countries' representatives, indicating that they did not feel neither incapable of help, nor were they too hopeful about their abilities, although they were more optimistic about general preventability than Austrians, a country with lower suicide rate.²⁷ Hungarians were also more likely to see suicide as relation-caused compared to their Northern European counterparts. Lastly, the only significant difference between male and female politicians was found with respect to perceived preventability of suicide, men being slightly more optimistic than women.²⁸ While it seems that there is no significant difference in regard to the acceptability of suicide between Hungarian politicians and a

²⁴BUSA 2023.

²⁵SKRUIBIS et al. 2010, pp. 79–87.

²⁶KNIZEK et al. 2008, pp. 123–130.

²⁷SKRUIBIS et al. 2010, pp. 79–87.

²⁸Ibid., pp. 79–87.

general citizen, helping professionals were found to be more likely to have a dismissive attitude, denying the right to commit suicide more often than the general population.²⁹ However, in relation to a terminally ill person wishing to die, their opinion was similar to that of the general population.

Limitation

Despite its contributions in the field of attitudes towards euthanasia and suicide concerning the Hungarian population, the current study and its results are not without limitations. Several important limitations relate to the sample. Firstly, the number of participants were not enough for a nationally representative sample, thus, while this study investigated the attitudes of the general population, its results cannot be generalized to the whole Hungarian population. Additionally, women, liberals and highly educated individuals along with university students were overrepresented; groups that have a greater likelihood to accept both euthanasia and suicide, thus the overall positive attitude towards both could be the direct result of their impacts. The case of women and liberals were elaborated previously, but it has also been found that students, along with their generally younger ages, and highly educated persons are more permissive towards both euthanasia and suicide.³⁰ There are also additional limitations beyond the sample that must be taken into consideration when interpreting the results of this study. While attitudes are a tool to predict behavior, their strength may not be that reliably strong in certain circumstances,³¹ while some people may also change their view as time passes due to several reasons.³² Moreover, specifically related to euthanasia and suicide, in both cases the type and specific circumstances of life termination, or even simply the wording of the questions matter greatly in affecting attitudes towards them.³³ Thus, for all of the above mentioned reasons, this study's results should be interpreted and generalized with caution.

Conclusion

To conclude, this study contributes to the literature on attitudes towards euthanasia and suicide in two key ways. First and foremost, no previous

²⁹SUSÁNSZKY, HAJNAL, and KOPP 2008, pp. 376–384.

³⁰SINGH 1979, pp. 247–254. N. A. NATHAN and K. I. NATHAN 2020.

³¹GLASMAN and ALBARRACÍN 2006, pp. 778–822.

³²ALBARRACIN and SHAVITT 2018, pp. 299–327. ITZCHAKOV and DeMARREE 2022.

³³DELUTY 1989, pp. 315–326. HUBER, COX, and EDELEN 1992, pp. 1–19. HAGELIN 2004, pp. 521–523.

study has investigated these two attitudes on the same Hungarian sample before, exploring them separately and in connection to each other, thus this paper explored in depth an important area of study that has been neglected so far. Additionally, the study included both a quantitative and a qualitative part, supporting and further elaborating each other's results, giving participants the chance to provide information about their attitudes in an exhaustive manner. Secondly, in investigating the roles of several predictors, the findings were consistent and thus strengthened previous studies using international samples, highlighting similarities across different countries. As the results suggested, sex, age, religion, religion's effect in one's life and political affiliations are all associated with attitudes towards both euthanasia and suicide. More specifically, being a woman, younger in age, an atheist or considering many other things equally or even more important than one's religion and being a liberal are predictors of a permissive attitude both towards euthanasia and suicide. Additionally, those who approved of suicide in certain circumstances and were understanding towards it were significantly more likely to approve of euthanasia. Taken together, the majority of the sample was permissive towards euthanasia, and were quite understanding and acceptive towards suicide as a solution and as a right.

References

- AGNEW 1998 = Agnew, Robert. The Approval of Suicide: A Social-Psychological Model. In: *Suicide and Life-Threatening Behavior* 28.2 (1998), pp. 205–225.
- ALBARRACIN AND SHAVITT 2018 = Albarracin, Dolores and Shavitt, Sharon. Attitudes and Attitude Change. In: *Annual Review of Psychology* 69.1 (2018), pp. 299–327.
- ATTELL 2017 = Attell, Brandy K. Changing Attitudes Toward Euthanasia and Suicide for Terminally Ill Persons, 1977 to 2016. In: *OMEGA - Journal of Death and Dying* 80.3 (2017), pp. 355–379.
- BATTERHAM, CALEAR, AND CHRISTENSEN 2013 = Batterham, Philip J., Calear, Alison L., and Christensen, Helen. Correlates of Suicide Stigma and Suicide Literacy in the Community. In: *Suicide and Life-Threatening Behavior* 43.4 (2013), pp. 406–417.

BOLDT 1983 = Boldt, Menno. Normative Evaluations of Suicide and Death: A Cross-Generational Study. In: *OMEGA - Journal of Death and Dying* 13.2 (1983), pp. 145–157.

BULMER, BÖHNKE, AND LEWIS 2017 = Bulmer, Mark, Böhnke, Jan R., and Lewis, Gary J. Predicting Moral Sentiment Towards Physician-Assisted Suicide: The Role of Religion, Conservatism, Authoritarianism, and Big Five Personality. In: *Personality and Individual Differences* 105 (2017), pp. 244–251.

BUSA 2023 = Busa, Cs. Az ellátás előzetes tervezése (advance care planning) és alkalmazási lehetőségei Magyarországon. Doktori értekezés. 2023.

CHOWDHURY 2012 = Chowdhury, R. H. *The Role Religion Plays in Attitudes Toward Euthanasia*. Unpublished manuscript. 2012.

DELUTY 1989 = Deluty, Robert H. Factors Affecting the Acceptability of Suicide. In: *OMEGA - Journal of Death and Dying* 19.4 (1989), pp. 315–326.

FOO ET AL. 2012 = Foo, X. Y. et al. Religious Commitment, Attitudes Toward Suicide, and Suicidal Behaviors Among College Students of Different Ethnic and Religious Groups in Malaysia. In: *Journal of Religion and Health* 53.3 (2012), pp. 731–746.

GLASMAN AND ALBARRACÍN 2006 = Glasman, Laura R. and Albarracín, Dolores. Forming Attitudes That Predict Future Behavior: A Meta-Analysis of the Attitude-Behavior Relation. In: *Psychological Bulletin* 132.5 (2006), pp. 778–822.

HAGELIN 2004 = Hagelin, Johan. Surveys on Attitudes Towards Legalisation of Euthanasia: Importance of Question Phrasing. In: *Journal of Medical Ethics* 30.6 (2004), pp. 521–523.

HOLLOWAY ET AL. 1995 = Holloway, Harold D. et al. Measuring Attitudes Toward Euthanasia. In: *OMEGA - Journal of Death and Dying* 30.1 (1995), pp. 53–65.

HUBER, COX, AND EDELEN 1992 = Huber, R., Cox, V. M., and Edelen, W. B. Right-to-Die Responses from a Random Sample of 200. In: *The Hospice Journal* 8.3 (1992), pp. 1–19.

IDEA INTÉZET 2023 = IDEA Intézet. *Az aktív és passzív eutanáziával kapcsolatos attitűdök a magyar felnőtt népességben. Országosan reprezentatív, kérdőíves felmérés.* Research report. IDEA Intézet, 2023. (Visited on 11/26/2023).

ITZCHAKOV AND DEMARREE 2022 = Itzchakov, Guy and DeMarree, Kenneth G. Attitudes in an Interpersonal Context: Psychological Safety as a Route to Attitude Change. In: *Frontiers in Psychology* 13 (2022).

KNIZEK ET AL. 2008 = Knizek, Birthe Loa et al. County Council Politicians' Attitudes Toward Suicide and Suicide Prevention. In: *Crisis* 29.3 (2008), pp. 123–130.

N. A. NATHAN AND K. I. NATHAN 2020 = Nathan, Nadine A. and Nathan, K. I. Suicide, Stigma, and Utilizing Social Media Platforms to Gauge Public Perceptions. In: *Frontiers in Psychiatry* 10 (2020).

PEREIRA AND CARDOSO 2019 = Pereira, Ana A. and Cardoso, Francisco. Stigmatising Attitudes Towards Suicide by Gender and Age. In: *CES Psicologia* 12.1 (2019), pp. 3–16.

RENBORG, HJELMELAND, AND KOPOSOV 2008 = Renberg, Elisabeth S., Hjelmeland, Heidi, and Koposov, Roman. Building Models for the Relationship Between Attitudes Toward Suicide and Suicidal Behavior: Based on Data from General Population Surveys in Sweden, Norway, and Russia. In: *Suicide and Life-Threatening Behavior* 38.6 (2008), pp. 661–675.

RENBORG AND JACOBSSON 2003 = Renberg, Elisabeth S. and Jacobsson, Lars. Development of a Questionnaire on Attitudes Towards Suicide (ATTS) and Its Application in a Swedish Population. In: *Suicide and Life-Threatening Behavior* 33.1 (2003), pp. 52–64.

SAIZ ET AL. 2021 = Saiz, Javier et al. Religiosity and Suicide: A Large-Scale International and Individual Analysis Considering the Effects of Different Religious Beliefs. In: *Journal of Religion and Health* 60.4 (2021), pp. 2503–2526.

SINGH 1979 = Singh, Bal K. Correlates of Attitudes Toward Euthanasia. In: *Social Biology* 26.3 (1979), pp. 247–254.

SKRUIBIS ET AL. 2010 = Skruibis, Paulius et al. Attitudes Towards Suicide Among Regional Politicians in Lithuania, Austria, Hungary, Norway and Sweden. In: *Suicidology Online* 1 (2010), pp. 79–87.

STECK ET AL. 2014 = Steck, Natascha et al. Suicide Assisted by Right-to-Die Associations: A Population Based Cohort Study. In: *International Journal of Epidemiology* 43.2 (2014), pp. 614–622.

STECZ 2021 = Stecz, Patryk. Psychometric Evaluation of the Questionnaire on Attitudes Towards Suicide (ATTS) in Poland. In: *Current Psychology* 40.5 (2021), pp. 2528–2542.

STILLION, MCDOWELL, AND MAY 1984 = Stillion, Judith M., McDowell, E. E., and May, J. H. Developmental Trends and Sex Differences in Adolescent Attitudes Toward Suicide. In: *Death Education* 8.sup001 (1984), pp. 81–90.

STRONEGGER ET AL. 2013 = Stronegger, Willibald J. et al. Factors Associated with the Rejection of Active Euthanasia: A Survey Among the General Public in Austria. In: *BMC Medical Ethics* 14.1 (2013).

SUSÁNSZKY, HAJNAL, AND KOPP 2008 = Susánszky, Éva, Hajnal, Andrea, and Kopp, Mária. Knowledge About and Attitudes Toward Suicide in the Hungarian General Population and in the Helping Professions. In: *Psychiatria Hungarica: A Magyar Pszichiátriai Társaság Tudományos Folyóirata* 23.5 (2008), pp. 376–384.

WALLACE 1994 = Wallace, M. D. Sex Differences, Previous Experience with Suicide, and Attitudes Towards Suicide. Electronic Theses and Dissertations. 3439. Master's Thesis. University of Windsor, 1994.

WHITE AND STILLION 1988 = White, Heather and Stillion, Judith M. Sex Differences in Attitudes Toward Suicide: Do Males Stigmatize Males? In: *Psychology of Women Quarterly* 12.3 (1988), pp. 357–366.

ZOU ET AL. 2016 = Zou, Y. et al. Attitudes Towards Suicide in Urban and Rural China: A Population Based, Cross-Sectional Study. In: *BMC Psychiatry* 16.1 (2016).

Online references

OPINIO 2023 = Opinio. A magyarok négyötöde támogatná az eutanáziát. 2023. (Visited on 11/08/2023).

Elhagyni a csónakot a tengerért: Attitűdök felmérése az eutanázia, azaz a jó halál, és az öngyilkosság, azaz a meghívott halál kapcsán

HAJMA NOÉMI³⁴

Célkitűzések

A cél egy magyar általános populációs minta eutanáziával és öngyilkossággal kapcsolatos attitűdjének vizsgálata volt, figyelembe véve a releváns prediktorok szerepét.

Módszerek

A végső minta 264 válaszadóból állt. A releváns demográfiai adatokat potenciális előrejelzőként gyűjtöttük össze. Mindemellett egy szabad választási opciót is adtuk a résztvevőknek, hogy így még részletesebb belátást nyerhessünk az attitűdök terén.

Eredmények

Az eutanáziával kapcsolatos attitűdöket mérő kérdőív átlagpontszáma 150-ből 119 volt, míg az öngyilkosság esetében 44 a 70-ből. Szignifikáns pozitív korrelációt találtunk az EAS pontszámai és az ATTS három, az öngyilkosság elfogadását mérő faktor között Szignifikáns különbségeket mértünk továbbá a nem, az életkor, a vallás, a vallás hatása tekintetében és a politikai hovatartozás tekintetében, melyek előrejelezték az adott attitűdöt, prediktorokként szolgálva.

Következtetések

A minta megengedő volt az eutanáziával szemben, megértő és elfogadó volt az öngyilkossággal, mint megoldással és joggal szemben, amit a kvantitatív és a kvalitatív elemzés is alátámasztott. A nem, az életkor, a vallás, a vallás életre gyakorolt hatása és a politikai hovatartozás mind összefügg az

³⁴Pécsi Tudományegyetem, Kerényi Károly Szakkollégium; Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Pszichológia Intézet E-mail: hnnoe-mi01@gmail.com

eutanáziával és az öngyilkossággal kapcsolatos attitűdökkel. Pontosabban az ateista, a vallási hovatartozás hiánya, vagy a valláson kívül más, ugyanolyan vagy fontosabb döntő tényező az adott személy életében, az, hogy nő, liberális és fiatalabb, az eutanáziával és az öngyilkossággal szembeni megengedő hozzáállás előrejelzője, azaz prediktora. Továbbá azok, akik megértőek és elfogadóak az öngyilkossággal szemben, nagyobb valószínűséggel fogadják el az eutanáziát is.

Kulcsszavak

Eutanázia, öngyilkosság, attitűd, prediktor

Álhírek számítógépes nyelvészeti azonosítása szókészlet alapján

VIRÁG NÁNDOR¹

Bevezetés

A hírolvasás tevékenysége a 21. században kétségtelenül áthelyeződött az internetes platformokra. Ennek nyilvánvaló előnye az, hogy a felhasználók könnyebben és gyorsabban hozzájuthatnak az információkhoz, mint korábban bármikor. A határozott előnyök mellett azonban veszélyeket is tartogat az új médium. Ezek közül az egyik legkomolyabb az álhírek könnyű és gyors terjedése.

Az álhírek és áltudományos nézetek a digitális platformokon tízszer nagyobb eléréssel képesek terjedni a valódi híreknél,² és képesek komoly károkat okozni a befogadók megtevesztésén túl is. Ezért fontos, hogy rendelkezésre álljanak olyan módszerek, amelyek segítségével megbízhatóan megállapítható egyes szövegekről, hogy azok álhírek-e. Ennek egy módja lehet a tényellenőrzés, amely nagy pontossággal tudja szűrni a szövegeket, azonban alapos szaktudást igényel az adott területen, és viszonylag lassú folyamat, mire egy-egy szövegről döntést lehet hozni. Emiatt fontos olyan eszközök kialakítása, amelyek automatikusan, gyorsan és viszonylag nagy megbízhatósággal képesek jelezni, ha egy adott szöveg álhírgyanús.

Ehhez az azonosításhoz lehet megfelelő marker a szövegek nyelvi jellemzőinek elemzése, jelen esetben a kézenfekvő nyelvi jellemző az adott szöveg szókészlete. Az adott szövegkategóriákra jellemző szókészlet alapján létrehozható egy olyan algoritmus, amely képes viszonylag nagy megbízhatósággal bejósolni, hogy egy szöveg potenciálisan álhír-e. Jelen tanulmányban egy ilyen szövegosztályozó eszközt mutatok be, amelyet az MTA-SZTE-DE Elméleti Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoport MedCollect egészségügyi álhírkorpuszán tanítottam.

A továbbiakban röviden bemutatom az álhírek és valódi hírek közötti különbségtételt, majd ismertetem a szövegosztályozás gépi tanulási módszerét, különös tekintettel a Naive Bayes szövegosztályozókra. Ezt követően rátérek az álhírkorpusz szövegein tanított osztályozó bemutatására, illetve arra a határértékekkel történő kísérletre, amellyel az osztályozó megbízhatóságát

¹Szegedi Tudományegyetem

²KREKÓ, HERCSEL és SZALAI 2021.

igyekeztem javítani. Végül összegzem a munka során elért eredményeimet, és további lehetőségeket vázolok fel a munka folytatására.

Álhírek és valódi hírek

Az online térben történő tájékozódás lehetővé teszi, hogy a befogadók minden korábbinál nagyobb mennyiségű információhoz férjenek hozzá korábban elképzelhetetlen gyorsasággal és könnyedséggel. A tartalmak áramlásának egyszerűsége azonban utat nyitott az online dezinformációnak, amely ezzel a könnyű eléréssel veszélyezteti azt a több mint 5 milliárd embert, akik aktív internethasználók, illetve közülük különösen érinti a 4,7 milliárd közösségi médiát használó személyt.³ Az álhírekkel, áltudományos nézetekkel szembeni fellépés így korunk egyik legfontosabb feladata lett, melyet olyan nemzetközi szervezetek is agendájukra tűztek, mint az Európai Unió⁴ vagy az ENSZ.⁵

Mit értünk azonban az álhír kifejezés alatt? Miért nem elegendő annyit mondanunk, hogy azt nevezzük álhírnek, amely egy nem igaz információt közlő hírszerű szöveg? Ha egy ilyen naiv definíciót választanánk, akkor nem adnánk számot arról, hogy az álhírek megtévesztő szándékkal jönnek létre, és álhírnek kellene kategorizálnunk a tévedésből született, és később szinte mindig helyreigazított szövegeket. Egy álhír tehát manipulatív szándékkal közöl tudatosan hamis információt, célja a közönség megtévesztése valamilyen politikai, szociális, pénzügyi vagy egyéb motivációval, ellentétben a valódi hírekkel, amelyek új, fontos, a szerző szerint igaznak gondolt információkat kívánnak közölni az olvasókkal, hallgatókkal, nézőkkel.⁶

Ha elméletileg el tudjuk különíteni egymástól az álhíreket és a valódi híreket, akkor kell, hogy legyenek valamilyen markerek, amelyek mentén ezt a gyakorlatban is meg tudjuk tenni. Kutatócsoportunk, az MTA-SZTE-DE Elméleti Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoport jelenlegi projektének célkitűzései⁷ szerint azon dolgozunk, hogy a szövegek nyelvi jellemzőinek segítségével meg tudjuk állapítani, hogy a vizsgált szöveg álhír-e. A projektben egészségügyi témájú szövegekkel dolgozunk. Ehhez 2021 és 2023 között létrehoztuk a MedCollect korpuszt,⁸ amelyben 2206 szöveg található, melyek közül 1448 álhír, 758 pedig kontrollszöveg. A korpusz gyűjtésében 30 fő vett

³SOLTÉSZ 2023.

⁴Uitt.

⁵UNITED NATIONS 2023.

⁶GRIEVE és WOODFIELD 2023, 4–5.

⁷T. E. NÉMETH 2023.

⁸SZÉCSÉNYI, NAGY és T. E. NÉMETH 2024, 159–161.

részt, az álhíreket kézzel, a kontrollszövegek javát automatikusan gyűjtöttük. A különböző nyelvészeti vizsgálatok elősegítésére a korpusz szövegeiről e-magyar⁹ automatikus elemzővel emtsv¹⁰ változatot készítettünk.

Az egyes jegyeket, amelyek alapján próbáljuk megkülönböztetni a szövegtípusokat egymástól, leginkább pragmatikai szempontú elemzésekkel állapítjuk meg. Jelen munka azonban egy szövegosztályozási feladat volt, amely a korpuszban szereplő szövegek szókészletére alapult, így a továbbiakban látható, hogy mit nevezünk szövegosztályozásnak, és milyen módszert használtam erre a feladatra.

Szövegosztályozás

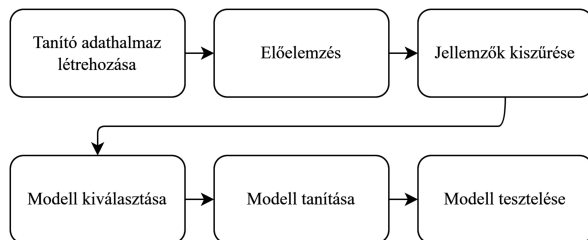
Az automatikus szövegosztályozásra való igény is a modern kor információdömpingjének megoldására lépett fel. A látszólag végtelen mennyiségű, humán befogadó számára feldolgozhatatlan (szöveges) adatot valamilyen módon strukturálni kell, és ezt elérhetjük számítógépes eszközök használatával. A mindennapi életben is tapasztalhatjuk a szövegosztályozás hatását, például az e-mailek automatikus spam mappába helyezése is egy alkalmazása ennek az automatikus módszernek. Ehhez hasonlóan a mindenféle értékelések pozitív és negatív kategóriába sorolása is ide tartozik, legyen szó akár szolgáltatásokról, filmekről vagy termékekről szóló véleményekről.

Automatikus szövegosztályozás során az egyes szöveges dokumentumokat valamilyen szignifikáns tulajdonságuk alapján gépi tanulási módszerrel előre meghatározott kategóriákba helyezzük.¹¹ Az osztályozás maga teljesen automatikusan működik, azonban az algoritmus tanítása során megfelelő pontossággal definiálnunk kell, hogy milyen szövegek kerülhetnek az egyes kategóriákba. A szövegosztályozó algoritmus működéséhez inputként szükség van egy dokumentumra (d), amelyet szeretnénk valamilyen osztályba sorolni; a lehetséges szövegosztályok rögzített halmazára ($C = \{c_1, c_2, \dots, c_n\}$, ahol n a kategóriák száma); illetve az algoritmus tanításához egy előre címkézett dokumentumhalmazra, amelyben egyes dokumentumok a megfelelő kategóriába sorolva találhatók ($d_1 : c_1, d_2 : c_2, \dots, d_m : c_m$, ahol m a dokumentumok száma, és $c_i \in C$). Ezek alapján létrejön egy elsajátított osztályozó, amely képes egy adott dokumentumot a rendelkezésére álló adatok alapján a megfelelő kategóriába besorolni ($\gamma : d \mapsto c$). Elméleti síkon ennyi elegendő a szövegosztályozó létrehozásához, azonban a gyakorlatban több lépés készíti elő a munkát (1. ábra).

⁹VÁRADI és tsai. 2018.

¹⁰INDIG és tsai. 2019.

¹¹DALAI és ZAVERI 2011, 37.



1. ábra: Egy automatikus szövegosztályozó elkészítésének lépései. Eredeti forrás: DALAL és ZAVERI 2011

Egy szövegosztályozó előkészítése a tanítóadathalmaz létrehozásával vagy beszerzésével kezdődik. Mint minden gépi tanulási feladatnál, ennél is előnyös, ha a tanítókorpusz minél nagyobb, hogy minél több példa álljon rendelkezésre a változatos nyelvi jelenségekből. Előelemzésnél elvégeztetjük például a szövegek automatikus mondattani elemzését, lemmatizáljuk (szótövesítjük) a szövegeket vagy eltávolítjuk a stopszavakat (ld. a következő fejezetben). Ezek nem közvetlenül az aktuális számítógépes nyelvészeti feladat részei, azonban könnyebben feldolgozhatóvá válik tőlük a nyers korpusz. A jellemzők kiszűrése alatt a szövegosztályozók esetén (az osztályozó típusától függően) például a kiemelten fontos szavak listájának, a fontos kollokációk listájának vagy a szövegtípusokban az egyes szavak előfordulási gyakoriságának megállapítását érthetjük. Ezek alapján lehet majd az egyes szavakat a meghatározott kategóriákba sorolni. Ezt követően választjuk ki az adatok típusának ismerete alapján a feladathoz megfelelő modellt. Választhatunk statisztikai alapú (pl. Naive Bayes) vagy neurális hálóra alapuló modellt, amelyet az adott módszer szükségleteinek megfelelően tanítunk az előkészített adatokkal, majd tesztelünk olyan dokumentumokon, amelyekkel nem találkozott a tanulás közben, és ellenőrizni tudjuk velük, hogy helyesen jósolja-e be a szövegtípusukat. Ennek megfelelően tudjuk megállapítani, hogy jól használható-e a szövegosztályozó, valamint ha igen, milyen megbízhatóan működik.

A jelenlegi feladathoz egy Naive Bayes szövegosztályozót hoztam létre. A Naive Bayes elemzők korábban nagyon gyakori és kedvelt megoldási módszerek voltak a szövegosztályozási feladatokban, mivel igen egyszerűen működnek, könnyen implementálhatóak, és gyorsan kifejezetten megbízha-

tó eredményhez vezetnek.¹² Önmagában ez a fajta elemző ma már kevésbé használt a neurális hálókön és generatív mesterséges intelligencián alapuló megoldások mellett, azonban számos kísérlet irányul arra, hogy ezt a kis számítási költségű eszközt lehessen használni, és ezek szép, a modernebb eszközkhöz mérten versenyképes eredményeket képesek elérni.¹³ A cél egy ilyen eszköz fejlesztésével itt is az volt, hogy a nagyobb, komolyabb számítási kapacitást igénylő egyéb eszközök mellett képesek legyünk összehasonlítási alapot teremteni egy viszonylag megbízható, egyszerű eszközzel.

A Naive Bayes elemző az egyes dokumentumokra szószákként (*Bag of Words*) tekint, amelyben a szavak jelentése, egymáshoz való viszonya elhanyagolható, csak a relatív sokaságuk számít a szóba jöhető kategóriák függvényében. Ezek alapján feltételes valószínűségi értékeket rendel ahhoz, hogy az egyes dokumentumok az egyes szövegosztályokba tartoznak-e, és ezek közül kiválasztja a legnagyobbat, ezzel az válik az adott szövegre legvalószínűbben illeszthető címkévé.¹⁴ Ehhez a Bayes-féle valószínűségi keretben számol értékeket.¹⁵

A Naive Bayes szövegosztályozó létrehozása

Egy, a korábbiakban ismertetett Naive Bayes szövegosztályozó algoritmus létrehozásához a MedCollect korpusz anyagát használtam tanítókorpuszként. Ezzel képesek lehetünk a korpusz szövegeinek segítségével új szövegekről megállapítani, hogy álhírgyanúsak-e. Fontos, hogy az elemző nem kategorikus ítéleteket hoz a szövegekről, csak valószínűségi jóslatokat tesz arról, hogy a szókészlet alapján érdemes lehet óvatosan viszonyulni a szöveghez.

A korpusz szövegei már e-magyar elemzővel elemzett verzióban voltak tárolva, így az előelemzésnek ezt a lépését nem kell elvégezni, azonban arra szükség lesz, hogy beépítsünk egy elemző szakaszt az algoritmusba, hogy az új szövegeket is fel lehessen dolgozni. El kell végezni azonban a stopszavak kiszűrését. Stopszónak azokat a szavakat nevezzük, amelyek szövegosztálytól függetlenül nagy számban jelennek meg, ezáltal nem segítenek azonosítani a szöveg megfelelő kategóriáját, de lassítják az algoritmus működését, például névelők, kötőszók vagy utalószók. Ennek megfelelően ezeket érdemes kiszűrni, nem számításba venni a szövegosztályozó tanításánál. Itt végezzük el a szövegek lemmatizálását is, azonban ez az e-magyar elemző se-

¹²KIM és tsai. 2006, 1457.

¹³M. VEZIROĞLU, E. VEZIROĞLU és BUCAK 2024.

¹⁴FRANK és BOUCKAERT 2006, 503–504. oldalak.

¹⁵BERGER 1985.

gítségével könnyű feladat. Az elemzés során ugyanis az e-magyar az egyes szavak lemmáit is megállapítja, így azokat ki kell nyerni az e-magyar elemző által előállított TSV fájlból.

A korpusz lemmatizált verzióját használtam a továbbiakban a szöveg-osztályozó tanítása során. Ebből nyertem ki az egyes szavak gyakoriságát szövegtípusonként, amely az osztályozás alapját adó jellemző. Egy szótárat készítettem a korpusz adataiból, amelyben a következő adatok szerepelnek az egyes szavakra vonatkozóan:

1. a lemma abszolút előfordulási száma álhírekben,
2. a lemma abszolút előfordulási száma valódi hírekben,
3. az előző kettő összege, az adott lemma teljes előfordulási száma,
4. az álhírekre vonatkozó, Laplace-simítás utáni valószínűségi mutató logaritmusa,
5. a valódi hírekre vonatkozó, Laplace-simítás utáni valószínűségi mutató logaritmusa.

Az utolsó két adatra vonatkozóan a Laplace-simítás és a logaritmusok használata szorulhat magyarázatra. A Laplace-simítás során minden abszolút előfordulási számot megnövelünk eggyel. Ezzel azt érjük el, hogy egyszer sem lesz 0 valószínűsége annak, hogy egy szó előforduljon valamilyik szövegtípusban, így a teljes szövegek relatív valószínűsége sem lesz 0 az egyes szövegtípusokra vetítve.¹⁶ Ezzel tehát „megadjuk az esélyt” annak, hogy minden szó előfordulhasson mindkét szövegtípusban, még ha nagyon kicsi valószínűséggel is. A valószínűségi értékek logaritmusaival való számolásnak pusztán technikai okai voltak. Ezzel azonos nagyságrendre lehetett hozni a valószínűségi értékeket a köztük lévő különbség arányának megtartásával, így gyorsíthatjuk a feldolgozást és a végeredmény egy ábrázolható méretű összeg lesz egy nagyon kicsi szorzat helyett.

A MedCollect korpuszban nem egészen egyenlő mértékben szerepelnek álhírek és kontroll szövegek. Emiatt szükség volt arra, hogy a tanító adathalmazban valamilyen módon kiegyenlítsem a részkorpuszok egyenlőtlenségét. Ehhez meg kellett állapítani a részkorpuszok méretéből adódó szorzótényezőket, amelyekkel az előfordulási számokat fel kell szorozni. A két részkorpusz esetén ezek különböztek egymástól, eredményként pedig ezáltal két, egyenlő méretű részkorpuszt kaptunk. Ha ezt a lépést nem tennénk meg, az

¹⁶JURAFSKY és MARTIN 2009, 98–100.

aszimmetrikus részkorpuszok miatt nem lehetne létrehozni egy ilyen eszközt.

Ezek után az előkészítő lépések után hozzuk létre magát a függvényt, amely dönt, hogy melyik szövegtípus valószínűbb a vizsgált szöveg esetében. Maga a valószínűségi ítélet a szövegekről egy kumulatív valószínűségi értéként jelenik meg, amely az egyes szavakra vonatkozó valószínűségi adatokból számolható ki. Két valószínűségi érték jön létre: a kumulatív valószínűsége annak, hogy a szöveg szavai álhírben szerepelnek, valamint annak, hogy valódi hírben. Innen már csak egy egyszerű összehasonlítás kell, és meghozza a döntést az algoritmus.

Ha az algoritmust egy új, a tanító korpuszban nem szereplő szövegen akarjuk használni, bemenetként megadhatunk neki egy sztringet vagy egy TXT fájlt. Ezeket először az e-magyar elemzővel előelemzi és lemmatizálja, majd kiszámítja a valószínűségi értékeket. Eredményként a következő adatokat adja vissza:

1. egy igazságérték: álhírnyanú esetében *False*, valódi hírnyanú esetében *True*,
2. a szövegben található, álhírekre jellemző szavak valószínűségi értékeinek logaritmusaik összege,
3. a szövegben található, valódi hírekre jellemző szavak valószínűségi értékeinek logaritmusaik összege,
4. az előző két érték különbsége,
5. egy bizonyossági érték,
6. a bizonyosság mértéke (gyenge/erős, l. következő fejezet).

A bizonyossági értéket, amelyet az álhírségre vonatkozó valószínűségi érték és a valódi hírségre vonatkozó valószínűségi érték különbségéből számolunk ki, egy szigmoid függvényen helyezük el. Ezen, ha az érték pontosan 0,5 lenne, akkor egyenlő lenne a valószínűsége a két szövegtípusba tartozásnak (ez csak elméleti lehetőség, a valóságban sosem 0,5 a pontos érték), 0,5 alatt valószínűbb, hogy valódi hírrel van dolgunk, 0,5 felett pedig valószínűbb, hogy álhírrrel.

A modell teszteléséhez a MedCollect korpuszt használtam tízszeres keresztvalidálás alkalmazásával. Ebben az esetben 10 egyenlő részre osztjuk az

adathalmazt, és ebből kilencet használ tanulásra, a tizediket, amit nem „látott”, azt pedig tesztelésre, azon próbálja megjósolni a helyes kategóriákat. Ennek értékelésére pontosságot (a valóban bejósolt címkék közül mennyi helyes), fedést (az elvárt címkék közül mennyi lett meg tényleg) és ezeknek a harmonikus közepeként megállapítható F1 értéket számítottam. Minden egyéb finomítás előtt az eszköz a tíz futtatásból átlagosan 0,92-es pontossággal, 0,85-ös fedéssel és 0,88-as F1 értékkel volt képes megjósolni az szövegek címkéit (ezen mérőszámok maximuma 1), így azt mondhatjuk, hogy már így is kifejezetten megbízhatónak tűnik. Ezt követően merült fel a kérdés, hogy hogyan lehetne tovább növelni a program megbízhatóságát.

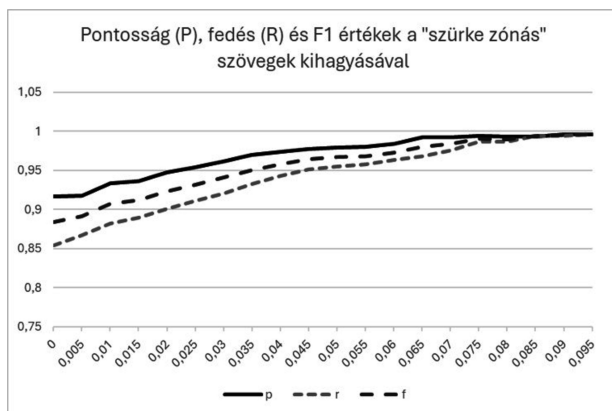
A megbízhatóság fejlesztése: határértékek bevezetése

A megbízhatóság már így is megfelelő lehetne egy ilyen eszköznél, azonban van arra lehetőség, hogy tovább javítsunk rajta. Az osztályozó ebben a formában „fekete-fehérben látja a világot”, minden szöveget, bármilyen közel is legyen a bizonyossági értéke a 0,5-ös választóponthoz, elhelyez egyik vagy másik kategóriában teljes biztonsággal. Ez azonban potenciális hibákat szül, hiszen könnyedén lehet például egy álhír szókészlete nagy részben hasonló egy valódi híréhez annyira, hogy a valószínűségi alapú megkülönböztetést már át tudja verni. Éppen ezért jó lenne, ha azokban az esetekben, amikor nem igazán biztos a kategória, nem hozna erős ítéletet az osztályozó, illetve valahogy jelezné, hogy ez az ítélet viszonylag gyenge, a határértékhez közeli.

A Naive Bayes szövegosztályozók fejlesztése ilyen szempontból nem ismeretlen dolog, a modern alkalmazásuk során a megbízhatóságot nagyban növelheti olyan határértékek bevezetése, amelyek miatt csak meghatározott bizonyosság felett hoz valós ítéletet az elemző.¹⁷ Egy ilyen határérték bevezetésével meg lehet adni, hogy az algoritmus jelezze, ha egy ítélete erős, azaz a bizonyossági értéke távol van a 0,5-ös választópontról, vagy gyenge, tehát annak közelében van. Ennek érdekében meg kell keresnünk egy megfelelő határértéket, amely nem zár ki túl sok szöveget, tehát minél több szövegről lesz erős predikciója, de megfelelően szigorú ahhoz, hogy a hibás eseteket valóban kizárja.

A határértéket, amelyet alkalmazunk, úgy állítjuk be, hogy 0,5 alatt és felett is ugyanakkora részt hagyjon ki az algoritmus, tehát például, ha a határértéket 0,05-ben állapítjuk meg, akkor azok a szövegek, amelyeknek a bizonyossági értéke 0,45 és 0,55 közé esik, egy „szürke zónába” fognak ke-

¹⁷ROMANO és tsai. 2024.



2. ábra: A megbízhatósági értékek változása a „szürke zóna” méretének növelésével

rülni. A program ugyanúgy meg tudja állapítani, hogy a valószínűségi értékek alapján melyik csoportba kell tartozniuk, de ezeket a predikciókat a *weak* címkével látja el, vagyis kifejezi, hogy ezeknek a bizonyossága gyenge, itt kvázi a szókészlet nem elegendő a szövegosztályozáshoz.

Ha az így gyenge kategóriába kerülő szövegeket nem vesszük figyelembe a program megbízhatóságának kiértékelésében, és úgy vesszük, hogy azokról nem is hozott ítéletet, hanem csak azokat számítjuk be, ahol nagy bizonyossággal tudott dönteni, akkor azt láthatjuk, hogy a megbízhatósági értékek egyértelműen növekednek. Ahhoz, hogy megtalálhassuk az optimális határértéket, ki kell próbálni több beállítást, amelyek esetén elvégezzük a keresztvalidálást. A 2. ábrán az ezzel kapcsolatos kísérletek eredményei láthatóak. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy minél nagyobb a „szürke zóna”, annál megbízhatóbb, jobb a program működése. Az utolsó pár beállításnál, ahol már közel 0,1-es határértéket szabunk meg, megközelíti a maximumot a pontosság és a fedés is, így szinte minden címke, amelyet kiosztott a program, helyes volt ezekben az esetekben (2. ábra).

Ha csak ennyit vennénk figyelembe, akkor könnyedén választhatnánk nagyon magas határértéket, ezzel biztosítva a közel hibátlan működést. Azonban, mivel azokra a szövegekre, amelyeket nem erős címkével lát el az osztályozó, úgy tekintünk, mintha kihagyta volna, azt is figyelembe kell vennünk, hogy hány szöveg marad ki az egyes határértékek esetén. A tesztelés során a MedCollect korpusz 1479 szövegét használtam fel, ebből változó



3. ábra: Kimaradó szövegek száma a „szürke zóna” méretének növelésével

menyiségű maradt ki a különböző beállításoknál. A 3. ábrán azt láthatjuk, hogy a határérték növelésével hogyan növekedett a kimaradó szövegek száma (3. ábra).

Láthatjuk, hogy az előző, pusztán a megbízhatósági mérőszámokra alapozó határértékszabás esetén ideálisnak ítélt magas határértékek használatával elveszítjük a szövegek 25 – 30%-át. Ez semmiképpen nem megfelelő megoldás. Ha ezt figyelembe véve szabjuk meg a határértéket, akkor a 0,05-ös méret megfelelőnek látszik, hisz az az utolsó olyan érték, ahol a szövegek kevesebb, mint tized részét (9%) nem elemzi a program. Már ennél a beállításnál is jelentősen javultak a megbízhatósági értékek, hiszen a pontosság 0,98-ra, a fedés 0,96-ra, az F1 pedig 0,97-re növekedett.

Az említett változtatások után még egy adatot adunk a program a kimenetéhez. A bizonyossági érték mellett feltüntetjük azt is, hogy a bizonyosság mértéke erős (*strong*) vagy gyenge (*weak*). A határértékek bevezetésével csak az erős ítéletekre tekintünk ezután úgy, hogy valóban hozhatunk egy megbízható predikciót a szöveg álhírségére vonatkozóan. Ezzel minden információ, ami szerepel a kimenetben segíti a befogadói oldalon annak a megértését, hogy milyen adatok azok, amelyek alapján a döntés megszületett.

A megbízhatósági értékek határozott növekedése mellett más szempontból is jó, ha ki tudjuk szűrni azokat a szövegeket, amelyekről nem tud megfelelő bizonyossággal dönteni az algoritmus. A kis bizonyosságú döntések ugyanis könnyebben vezetnek a program hibájához, ami fejlesztői oldalról csak a statisztikát rontó kellemetlenségnek tűnik, de felhasználói oldalról az

eszkőzzel szembeni bizalmatlanságra adhat okot, vagy félrevezető információ lehet. Azoknál az eseteknél, amelyek a „szürke zónába” kerülnek, jobb azt mondani, hogy ezzel a módszerrel nem áll rendelkezésre kellő információ, és a befogadónak magának kell eldöntenie egyéb szempontok szerint, hogy bízhat-e abban a szövegben. A megmaradó 90% esetében azonban jó támasz lehet az algoritmus által prediktált érték, mert bár az se tekinthető kategorikus ítéletnek, segít észrevenni az esetlegesen problémás szövegeket.

Összegzés, további lehetőségek

Munkám során egy olyan kis számítási költségű Naive Bayes szövegosztályozót hoztam létre, amely képes egymástól megkülönböztetni a szókészletünk alapján potenciálisan álhíreket és valódi híreket. Az eszköz megbízhatóságát határértékek bevezetésével növeltem, amelyekkel részben az eszköz által meghozott döntések minőségének javulását lehet elérni, részben pedig kizárni az olyan szövegekről hozott döntéseket, amelyekről a szókészlet alapján számított valószínűségi értékekből nem lehet megfelelően megbízható döntést hozni. Az így létrejött szövegosztályozó magas megbízhatósággal működik, és készen áll a széles körű, korábban nem látott szövegeken való tesztelésre.

Továbblépést jelenthet a program szempontjából, ha a tanítókorpuszt bővítjük több egészségügyi álhírral és kontroll szöveggel (a későbbiekben pedig akár más témákban gyűjtött álhírkorpuszokkal is). Ez nemcsak az egyes előfordulások gyakoriságának növelésére, új példák tanítására lenne alkalmas, hanem arra is, hogy ne tanuljon túlságosan rá a jelenleg rendelkezésre álló adatokra. Ha ez a növelés megtörténik, az biztosan javítani fogja a már így is jónak mondható értékeket. A határérték beállítása is változhatna ebben az esetben, könnyen lehet, hogy kevesebb szöveg kizárására lenne szükség, ha nagyobb korpuszt lehetne használni a tanításra.

Az eszköz egyszerűsége és gyorsasága miatt jó összehasonlítási alap lehet a Kutatócsoport által fejlesztett további, szofisztikáltabb álhírdetektáló eszközöknek, amelyek nem pusztán szókészlet, hanem egyéb nyelvi szempontok alapján is képesek azonosítani az álhíreket.¹⁸ Ezek, a Naive Bayes elemzőhöz hasonlóan, hasznosítanak szólistákat is, amelyeket könnyedén lehet bővíteni a mostani munka során létrehozott listák segítségével. A későbbiekben pedig akár az Álhírdetektor egyik moduljaként is működhet ez a szövegosztályozó.

¹⁸CSENDES, BEREND és Tamás E. NÉMETH 2024.

Köszönetnyilvánítás

Jelen tanulmány az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti azonosítása c. alprogramja támogatásával készült.

Irodalom

BERGER 1985 = Berger, James O. *Statistical Decision Theory and Bayesian Analysis*. Springer Series in Statistics. New York: Springer New York, 1985.

CSENDES, BEREND ÉS TAMÁS E. NÉMETH 2024 = Csendes, Tamás, Berend, Gábor és Németh, Tamás E. Egészségügyi álhírkereső eljárások informatikai megoldásai. Preprint. 2024.

DALAL ÉS ZAVERI 2011 = Dalal, Mukesh K. és Zaveri, Mukesh A. Automatic Text Classification: A Technical Review. Angol. In: *International Journal of Computer Applications* 28.2 (2011), 37–40.

FRANK ÉS BOUCKAERT 2006 = Frank, Eibe és Bouckaert, Remco R. Naive Bayes for Text Classification with Unbalanced Classes. In: Fürnkranz, Johannes, Scheffer, Tobias és Spiliopoulou, Myra szerk.: *Knowledge Discovery in Databases: PKDD 2006*. Szerk. Johannes Fürnkranz, Tobias Scheffer és Myra Spiliopoulou. Berlin, Heidelberg: Springer, 2006, 503–510.

GRIEVE ÉS WOODFIELD 2023 = Grieve, Jack és Woodfield, Helen. *The Language of Fake News. Elements in Forensic Linguistics*. Angol. Cambridge Elements. Cambridge és New York: Cambridge University Press, 2023.

INDIG ÉS TSAI. 2019 = Indig, B. és tsai. emtsv – Egy formátum mind felett. Magyar. In: Berend, G., Gosztolya, G. és Vincze, V. szerk.: *XV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szerk. G. Berend, G. Gosztolya és V. Vincze. Szeged, 2019, 235–247.

JURAFSKY ÉS MARTIN 2009 = Jurafsky, Daniel és Martin, James H. *Speech and Language Processing*. 2. kiad. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, Inc., 2009.

KIM ÉS TSAI. 2006 = Kim, Sang-Bum és tsai. Some Effective Techniques for Naive Bayes Text Classification. In: *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering* 18.11 (2006), 1457–1466.

T. E. NÉMETH 2023 = Németh, T. E. Álhírek, átlományos nézetek nyelvészeti azonosítása. Magyar. In: *Magyar Nyelv* 119.4 (2023), 490–496.

ROMANO ÉS TSAI. 2024 = Romano, Marco és tsai. Threshold-based Naïve Bayes Classifier. In: *Advances in Data Analysis and Classification* 18.2 (2024), 325–361.

SOLTÉSZ 2023 = Soltész, K. *Infodémia. Infojegyzet*. Magyar. Budapest: Országgyűlés Hivatala, Közgűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat, 2023.

SZÉCSÉNYI, NAGY ÉS T. E. NÉMETH 2024 = Szécsényi, T., Nagy, C. K. és Németh, T. E. Felszólításannotálás a MedCollect egészségügyi álhírkorpuszban. Magyar. In: Berend, G., Gosztolya, G. és Vincze, V. szerk.: *XX. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szerk. G. Berend, G. Gosztolya és V. Vincze. Szeged, 2024, 159–170.

UNITED NATIONS 2023 = United Nations. *Our Common Agenda Policy Brief 8. Information Integrity on Digital Platforms*. Angol. United Nations, 2023.

VÁRADI ÉS TSAI. 2018 = Váradi, T. és tsai. E-magyar – A Digital Language Processing System. Angol. In: *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2018)*. Miyazaki, Japan, 2018, 1307–1312.

M. VEZIROĞLU, E. VEZIROĞLU ÉS BUCAK 2024 = Veziroğlu, Mustafa, Veziroğlu, Emre és Bucak, İsmail Önder. Performance Comparison between Naive Bayes and Machine Learning Algorithms for News Classification. In: Bucak, İsmail Önder szerk.: *Bayesian Inference – Recent Trends*. Szerk. İsmail Önder Bucak. Rijeka, 2024, 59–79.

Internetes források

KREKÓ, HERCSEL ÉS SZALAI 2021 = Krekó, P., Hercsel, A. és Szalai, S. A koronavírus a kommunikációt is megfertőzi. Index Kultrovat podcast. Magyar. Index. 2021.

Computational Linguistic Identification of Fake News Based on Vocabulary

NÁNDOR VIRÁG¹⁹

On the Internet, fake news spreads almost without limits and reaches audiences at a rate ten times greater than that of genuine news. Since fake news appears in numerous fields, its identification is crucial for maintaining the credibility of society, the economy, and modern science. Identifying fake news is challenging even when we are familiar with the relevant facts and can fact-check the texts; it becomes even more difficult if we are not experts. However, the choice of words can also raise suspicions—for example, words like “staggering”, or “deep state” typically suggest that the text might be fake news. In my work, I introduce a computational linguistics tool that leverages these linguistic cues to label texts and categorize them as fake news.

The Naive Bayes analyser is a simple text categorization method. In this approach, the text is treated as a Bag of Words, where the meanings of the words and their interrelations are disregarded, only their relative frequencies matter with respect to the possible categories. In our case, these categories are fake and genuine news, and we aim to differentiate between them using a solution that requires minimal computational cost. The goal of this work is to develop a computational method capable of indicating – with relatively high certainty – whether a text is suspicious of being fake news, thus making the method usable on its own. Furthermore, this approach can serve as a benchmark for comparing more sophisticated categorization tools.

¹⁹University of Szeged

Felelős kiadó:

Kovács Attila

Kiadó:

Szegedi Tudományegyetem
Móra Ferenc Szakkollégium
6726 Szeged, Közép fasor 29–33.

Nyomdai munkálatok:

Innovariant Nyomdaipari Kft.
6750 Algyő, Ipartelep, Kültérület 4.

Felelős vezető:

Drágán György
ISSN 2064-809X